

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIV

ФЕБРУАР 1903

БРОЈ 2

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 30. јануара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати

Орденом Св. Саве четвртим редом

Радослава Буквића, учитеља у пензији.

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 15. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати

Орденом Св. Саве петим редом

Милана Буквића, учитеља основне школе у Вишевцу, округа крагујевачког.

АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 1. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је

за председника Српске Краљевске Академије Наука на три године: *господин Сима Дозанић*, Академик.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ОСТАВКА

Указом Његовога Величанства Краља од 1. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, уважена је оставка на положај председника Српске Краљевске Академије Наука г. *Јовану Мишковићу*, ђенералу.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 20. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је

у **Гимназији Господара Јована Обреновића**: за суплента *Миодраг Ристић*, супленат Гимназије Господара Јеврема Обреновића, по службеној потреби.

ПЕНЗИОНОВАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 15. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, стављен је на основу § 69. закона о чиновницима грађанскога реда, у стање покоја с пензијом која му припада по годинама службе

Светислав Здравковић, професор Гимназије Господара Јеврема Обреновића.

СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ОТПУШТАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 20. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, отпуштен је из државне службе на основу § 76. закона о чиновницима грађанскога реда

Коста Марић, супленат Учитељске Школе у Алексинцу.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 31. јануара о. г., ПБр. 866, постављен је

у **јагодинској гимназији**: за хонорарног вероучитеља *Нићифор Јанковић*, ђакон.

СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 18. фебруара о. г., ПБр. 2009, постављен је

у **Учитељској Школи у Алексинцу**: за учитеља IV класе *Душан Павловић*, учитељ исте класе Гимназије Господара Јована Обреновића, по службеној потреби.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова постављени су

у **Београду**: *Тереза Милерова*, пређашња учитељ. приправница, за забавиљу у забавишту на Источном Врачару;

у **округу београдском**: *Бождар Радојичић*, свршени богослов, за заступника учитеља III и IV разреда у Вреоцима; *Јован Влајковић*, учитељ у пензији, за учитеља I и II разр. у Рогачи;

у **округу крагујевачком**: *Војислав С. Вујић*, сврш. матурант, за заступ. учитеља II₂, III и IV разр. у Жабарима;

у **округу крушевачком**: *Бранко Акимовић*, пређ. учит. заступник, за заступ. учитеља I₂ и II разр. у Мајдеву; *Драгољуб М. Поповић*, свршени богослов, за заступ. учитеља III и IV разр. у Наупари;

у **округу моравском**: *Тома Костић*, пређ. учит. заступник, за заступника учитеља III и IV разр. у Белушићу;

у **округу нишком**: *Борђе Медурић*, свршени ђак Учитељске Школе с испитом, за заступ. учитеља сва четири разреда у Личју;

у **округу пиротском**: *Милан Панић*, сврш. богослов, за заступ. учитеља сва четири разреда у Стрелцу; *Лазар К. Мишиковић*, свршени ђак Учитељске Школе с испитом, за заступ. учитеља сва четири разреда у Шпају;

у **округу подринском**: *Драгић Јовичић*, ђак Велике Школе, за заступ. учитеља сва четири разреда у Чокешини;

у **округу смедеревском**: *Драга М. Турђезићева*, пређаш. учитељица, за учитељицу I. од. I разр. мушке школе у Крњеву; *Дамњан Митровић*, сврш. ђак Учитељске Школе с испитом, за заступ. учитеља сва четири разреда у Малој Плани.

ПРЕМЕСТАЈИ

(по молби)

у **Београд**: *Бранка Толмачева*, учитељица II разр. у Вел. Иванчи, окр. београдског, за учитељицу 2. од. I разр. мушке школе у Палилули;

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Анка Рафаиловићева, учитељица I и II разр. у Штитару, окр. подринског, за учитељицу 2. од. I разр. мушке школе на Дунав. Крају;

у округ београдски: *Љубица Вулићева*, учитељица I разр. у Ратарима, окр. смедеревског, за учитељицу 1. од. I разр. у Влашкој;

у округ ваљевски: *Зорка Вукосављевићева*, учитељица III разр. у Врелу, окр. ваљевског, за учитељицу I разр. женске школе у Ваљеву;

у округ крагујевачки: *Јован П. Рафаиловић*, учитељ сва четири разреда у Церовцу, окр. крагујевачког, за учитеља сва четири разреда у Гор. Трешњици; *Марија Богдановићева*, учитељица II и III разр. у Придворици, окр. смедеревског, приврем. за учитељицу I, II, III и IV разр. у Наталинцима;

у округ крајински: *Васа К. Франићевић*, учитељ припрем. и IV разр. мушке школе у Подгорцу, окр. тимочког, за учитеља припр. разр. мушке и женске школе у Кобишници;

у округ нишки: *Аранђел Савић*, заступ. учитеља сва четири разреда у Златову, окр. пожаревачког, за заступ. учитеља III и IV разр. у Миљковцу; *Виден Јанковић*, учитељ сва четири разреда у Шпају, окр. пиротског, за учитеља I и II разр. у Јошаници;

у округ пожаревачки: *Вукашин Гаговић*, заступник учитеља сва четири разреда у Корбову, окр. крајинског, за заступ. учитеља сва четири разреда у Војилову; *Радован Вукићевић*, учитељ III и IV разр. у Забрђу, окр. пожаревачког, за учитеља 1. од. III разр. мушке школе у Пожаревцу;

у округ смедеревски: *Милева Брајковићева*, учитељица сва четири разреда жен. школе у Куршумлији, окр. топличког, за учитељицу II, III и IV разр. женске школе у Паланци.

ОСТАВКА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова уважена је оставка на службу

у округу подринском: *Милану Симићу*, учитељском заступнику у Доњ. Трешњици.

РАЗРЕШЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова разрешени су од дужности:

у Београду: *Љубица М. Милетићева*, учитељица у Палилули (на осн. чл. 50. зак. о народним школама);

у округу врањском: *Марија Магазиновићева*, приврем. виша учитељица Девојачке Школе у Врању;

у округу пожаревачком: *Божа Спасић*, учитељ у Рановцу;

у округу тимочком: *Бранко Акимовић*, заступ. учитеља у Кривељу; *Живко А. Борђевић*, заступ. учитеља у Грлишту;

у округу ужичком: *Драгољуб Ракић*, заступ. учитеља у Шљевовици.

ПЕНЗИОНОВАЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова стављен је у пензију, по својој молби

Василије Живковић, протођакон и учитељ у Пожаревцу.

УПРАЖЊЕНО МЕСТО

Претписом г. Министра просвете и црквених послова упражњено је место:

у округу београдском: *Бурђу Поп-Лазичу*, учитељу у Рогачи;

у округу врагујевачком: *Велку Јовичићу*, заступ. учитеља у Ђабарима.

РАСПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима школским надзорницима

Утврђено је, да се у нашим народним школама није обраћала пажња *лепо писану*, колику оно заслужује по својој васпитној вредности. При том се опазило још и то, да у писању нема потребне једнообразности, већ се различно поступа при писању у појединим народним школама. С тога је изгледало као да у нас и нема утврђених правила како морају да се пишу поједина слова. Да би се зато колико толико помогло да пође на боље настава лепог писања као и да би се постигла по свима народним школама једнообразност у писању слова, израђени су у Државној Штампарији *Прегледи за лепо писање*, који ће моћи послужити као угледи како треба да се пише.

Препоручујем Вам да наредите свима школским одборима у повереном Вам округу да ове прегледе набаве за сва одељења њихових школа, који ће се држати обешени о зиду на угледном месту, пошто се лепо писање предаје у свима разредима народних школа. У исто време скрећем Вам особиту пажњу, да настанете да се лепо писање од сад више и боље негује, и да учитељи при том воде рачуна да ученици правилно седе и правилно рукују материјалом за писање. Крајем школске године рефероваћете ми у годишњем извештају и о томе: да ли се почиње опажати већи напредак у настави лепог писања.

Прегледи за лепо писање могу се набавити од свих овлашћених књижара по три динара.

ПБр. 19243/902

9. јануара 1903 год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

А. Лазаревић с. р.

Свима директорима средњих школа

Управник Музеја Српске Земље обратио ми се пре неког времена писмом ове садржине:

„Многи средњошколски природњачки кабинети — захваљујући заузимљивости наставника јестаственице — имају знатан број прикупљених природних објеката из своје околине. У погледу богатства, као што је потписаном познато, нарочито се истичу Гимназије Доситејева и Светосавска. У тим заводима, поред велике геолошке збирке, налазе се и многе, често и ређе птице и др. животиње“.

„Како је Музеј Српске Земље ставио у програм својега рада: да представи целокупну природу српских земаља и да помаже наставу Јестаственице у свима српским школама (сређујући за њих подесне збирке природина), то ми је част умолити Вас, господине Министре, да бисте изволели донети решење: *да се ретке ствари и предмети који првенствено одговарају потребама Музеја могу расходовати из инвентара гимназиских и уступити Музеју*. За то би пак Музеј дужан био снабдевати школске кабинете најпречим предметима за наставу Јестаственице из Србије и српских земаља којима он располаже, што ће се и радити, чим се доврши потпуно уређење његово“.

„На овај начин Музеј би одмах у своме почетку дошао до неколико ређих природина, а с друге стране и школе би се снабделе много пречим објектима за наставу, него што их често и поред оваквих раритета имају, а осим тога, старањем Музеја да се попуни овај недостатак, уштедило би се доста новца, који је до сада ишао на страну на рачун ствари, које се исто тако могу лепо и у Србији добавити и препаровати“.

„Напомињем још само да су јестаственички заводи Велике Школе — који су до скоро у овом погледу замењивали Музеј Српске Земље — снабдевали све наше школе сувишним својим дупликатима и тиме сачували да многа пара узалуд не оде на страну. Право је и с тога да се, овом малом помоћу, и средње школе одуже Музеју“.

Усвајајући у начелу овај предлог Управе Музеја Српске Земље, одобравам да се по њему и поступа, а у исто време препоручујем Вам да се за споразум око евентуалног извођења овога посла увек обраћате непосредно Управи самога Музеја а од Министарства у своје време само потражите одобрење за расходовање ствари.

ПБр. 17849/902

23. јануара 1903 год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић с. р.

Свима надлештвима Министарства просвете и црквених послова

Господин Министар грађевина упутио ми је писмо 20. јануара ове године ПТБр. 528. ове садржине: „25. овог месеца почињу дејствовати општинске поште. Према правилнику, општинске поште вршиће, за сада,

само писмоносну радњу, која се радња састоји у пријему и отправаљању: писаних, дописаних карата, новина, штампаних ствари, робних огледа, словних хартија и т. д., које се пошиљке могу и препоручити. Даље, исте поште вршиће и службу поштанских пакета до пет килограма тежине без означене вредности, службу поштанских упутница и службу отправаљања и примања телеграма, која ће се служба вршити од општинске поште до државне телеграфске станице и обрнуто, путем поштоноша. Све, пак, пошиљке, општинске поште експедираће преко дотичних државних поштанско-телеграфских станица, од којих ће добијати пошиљке за себе.

Размена писмоносне поште, пријем и отправаљање, између државних и општинских пошта, вршиће се по утврђеном реду путовања и то: са општинским поштама које леже на жељезничкој прузи или друму куда сваког дана пролази државна пошта, размена ће се вршити свакодневно, а са онима ван пруге или друма, три пута недељно.

Начин вршења службе у општинским поштама, у погледу тачности, брзине, сигурности и т. д. у свему је исти као и код државних поштанско-телеграфских станица и, према томе, од сада подручна Вам надлежства, у колико буду имала потребе да са општинским властима или са лицима која живе по селима непосредно кореспондирају, могу писма и телеграме и све остало што се отправаља писмоносном поштом, упућивати непосредно адресатима на место опредељења (без посредовања полицијских власти), у коме случају у адреси треба тачно означити: адресу примаоачеву, место опредељења, срез и округ“.

Саопштавајући Вам ово препоручујем Вам да се сва службена преписка и писмоносне пошиљке, које су до сада слате општинама преко полицијских власти, од сада врше непосредно са самим општинама и све пошиљке шаљу непосредно на место опредељења.

ПБр. 528

23. јануара 1903 год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова
Л. Лазаревић с. р.

Свила директорима средњих школа

Дознао сам да се у неким средњим школама није у своје време поступио по распису од 11. августа 1898. год., ПБр. 12181, којим је наређено да свака средња школа има своје нарочите књиге: за школски летопис и за министарствене наредбе.

С тога ћете известити Министарство: има ли та школа ове две књиге и јесу ли у њима уведене потребне белешке, односно наредбе онако како је то поменути расписом препоручено, и ако то до сада није учињено онда урадите што треба да се тај посао изврши у што краћем времену.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У исто доба скрећем Вам пажњу на то да је потребно да обе ове књиге стоје на подесном месту у професорској канцеларији, како би се наставници — нарочито млађи — могли њима користити упознајући прописе и наредбе који су у њима.

ПБр. 1568.

7. фебруара 1903. год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић, с. р.

1. Свима директорима средњих школа.

2. Управитељима В. Женских и учитељских школа.

3. Ректору Богословије Св. Саве

Актом овога Министарства од 9. јануара ове год. ПБр. 19243/902, скренута Вам је пажња да су у државној штампарији израђене зидне таблице — прегледи за наставу лепог писања у нашим школама. Том је приликом препоручено свима школама да прегледе набаве и по њима даље што треба раде. Међутим сазнајем да их многе школе још нису набавиле те да се, дакле, и настава лепог писања по њима не врши. Потребу ових прегледа изазвала је она оскудица сваког јединства и једнообразности, која се огледа у писању по нашим школама.

Колико школа толико разних назора о томе шта је лепо писање и како шта треба писати.

Да би се овоме доскочило, да би се једном створио, тако рећи, тип српских слова, израђене су ове зидне таблице које ће унети колико толико правилности и јединства у наставу писања.

С тога Вам препоручујем да ове прегледе, ако их до сада нисте набавили, одмах набавите за поверену Вам школу и да препоручите наставнику лепог писања да се у настави тога предмета придржава оних типова слова који су у прегледе унесени.

ПБр. 1616.

8. фебруара 1903 год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић, с. р.

Свима директорима средњих школа

Из спискова за набавку књига и часописа, које су Министарству послале поједине школе на одобрење, видео сам да се у многим школама не води довољно рачуна о томе шта треба набавити за школу и школску библиотеку. Има књига и часописа што их поједине школе поручују које, и ако су по себи добре, не одговарају у првом реду потребама школе и наставника.

Међу захтеваним часописима нађу се и илустровани и белетристични а о стручним школским часописима нема ни помена. Међутим, и потребе школе и потребе самих наставника изискују баш да се у првом реду држе часописи који третирају школска, наставна питања, како би наставници могли увек пратити савремени покрет у питањима школским и просветним, и да се набављају књиге које ће помагати стручној наставничкој спреми те их, што је могуће више, оспособити за наставнички позив.

С тога Вам препоручујем, да у овом правцу скренете пажњу наставницима поверене Вам школе а и сами да настанете да се приликом избора књига и часописа за књижицу поверене Вам школе набављају часописи и књиге који ће, у првом реду, послужити стручном образовању самих наставника, јер то и јесте циљ ових књижица, а оставити на страну све оно што само собом може бити добро, али не стоји у вези са школом и њеним потребама.

ПБр. 1866.

12. фебруара 1903. год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић, с. р.

Свима директорима средњих школа

Многе школе траже одобрење да за своје збирке и кабинете набаве и такве ствари до којих се, с мало више труда, може доћи и на други начин а не само куповином са стране. Тако, између осталог, тражи се на пр. одобрење да се може набавити „збирка минерала“, „збирка инсеката“, „збирка лишћа разних облика“ и т. д. Разуме се да се ове ствари могу набавити за новац и пре и брже, али је исто тако поуздано да се до многих од ових наставних средстава може доћи и на други начин, и ако мало спорије. Пре свега, сами наставници природних наука могу, са мало више труда и преданости ка послу, за неколико година нешто сами а нешто у друштву с ученицима, приликом екскурзија, начинити доста добре збирке и минерала, и лишћа, и биљака, и инсеката, и др. предмета. И ако ће оваке збирке у почетку бити непотпуне, оне су у толико драгоцене што су властите творевине, а оне се међутим могу доцније допуњавати и увећавати било разменом са другим школама, било са Великом Школом или Музејом Српске Земље, а било најзад и куповином са стране оних предмета који се нису могли прикупити или начинити, али не треба тражити да се на страни купи све до најмањих ситница. Шта може да учини воља и преданост ка послу, то су већ показале неке средње школе, чији су наставници својим властитим трудом дошли до лених збирака. Пиротска гимназија на пример има лепу збирку испуњених тица и животиња, збирку која је створена заувимљивошћу самих тамошњих наставника.

Скрећући Вам пажњу на све ово, препоручујем Вам да настанете да се наставници природних наука сами лате прибирања и скупљања предмета за поједине збирке и да ради попуњења и проширења ових збирака ступе у везу са осталим школама и наставницима те да се путем размене збирке појачају и систематски уреде. Треба поставити као правило да се готово са стране и за новац набави само оно што је немогуће код нас ни начинити нити икојим путем набавити.

ПБр. 1893

15. фебруара 1903 г.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић с. р.

—•••••—

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

831. РЕДОВНИ САСТАНАК

13. новембра 1902. године

Овом је састанку присуствовао Министар просвете и црквених послова г. Лука Лазаревић.

Били су: председник д-р В. Бакић; потпредседник Ст. Ловчевић; редовни чланови: д-р Марко Т. Леко, д-р Стеван Марковић, д-р Драг. М. Павловић, Жив. М. Перић, Ср. Ј. Стојковић, Љуб. М. Протић, Стев. М. Веселиновић, Ђока Анђелковић и Момчило Иванић.

Пословов: Миладин И. Шеварлић.

I

Прочитан је и примљен записник 830. редовног састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 13. овога месеца, ПБр. 16869, којим је изволео извести Савет, да је Његово Величанство Краљ превисоким указом Својим од 6. овога месеца благоволео уважити оставку досадашњем Министру просвете и црквених послова г. Миленку Марковићу, и поставити за Министра просвете и црквених послова г. Луку Лазаревића, директора Гимназије Краља Александра I.

Савет је ово саопштење примио к знању.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 1. овога месеца, ПБр. 4034, којим је изволео извести Савет, да је одобрио „Правила о давању издржања и благодејања из задужбине владике ужичког Вићентија Красојевића“, што их је Главни Просветни Савет израдио и Министарству на потврду поднео писмом од 17. априла ове године, СБр. 9, и да су овим Правилима замењена Правила ове задужбине од 24. маја 1897. године, ПБр. 6334.

Савет је ово саопштење примио к знању.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 5. овога месеца, ПБр. 16314, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Младена Красојевића, пензионара из Крагујевца, који је молио да се његовој кћери Надежди Красојевићевој, ученици III разреда крагујевачке основне школе, да благодејање из фонда пок. владике Вићентија Красојевића.

Савет је одлучно: да г. г. Љуб. М. Протић и Стеван М. Веселиновић, редовни чланови Савета, ову молбу проуче и о њој Савету реферују.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 13. овога месеца, ПБр. 16887, којим се од Савета тражи да, према чл. 25. закона о средњим школама, изради Правила о намени, руковању и трошењу новаца добивених од школарине.

Савет је одлучно: да г. Ст. Ловчевић, потпредседник Савета, и г. г. Ср. Ј. Стојковић и Ђока Анђелковић, редовни чланови Савета, ова Правила израде и Савету поднесу.

Овим је завршен овај саветски састанак.

832. РЕДОВНИ САСТАНАК

20. новембра 1902. године

Били су: председник д-р В. Бакић; потпредседник Ст. Ловчевић; редовни чланови: д-р Марко Т. Леко, д-р Стеван Марковић, Жив. М. Перић, Ср. Ј. Стојковић, Љуб. М. Протић и Ст. М. Веселиновић.

Пословов: Миладин И. Шеварлић.

I

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 13. овога месеца, ПБр. 6781, којим је изводео известити Савет да је рад да потврди Правила о уџбеницима и у исто време питати Савет за мишљење о томе: да ли не би било оправдано у ова Правила унети и одредбу, да се и сви приватни уџбеници намењени средњој и народној школи морају штампати у Државној Штампарији и да ли Савет не налази за потребно да у предложена Правила о уџбеницима накнадно унесе још коју мисао и одредбу, ради чега би се могла ова Правила поново подврћи претресу.

После подужега већања о овим питањима Савет је мишљења: да уџбенике треба штампати у Државној Штампарији, али да се могу примати и уџбеници штампани у приватним штампаријама само ако њихова техничка израда одговара свима прописима чл. 10. Правила о уџбеницима.

Даље, Савет није нашао за нужно да се упушта у претрес Правила о уџбеницима, већ је сматрао за потребно да објасни чл. 2. истих Правила само у толико: да буквар и читанке за основну школу треба да буду стална својина државе, кад се први пут од писаца откупе.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. овога месеца, ПБр. 17033, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Михаила М. Станојевића, учитеља, који је молио да се препоручи за школске књижнице његова књига: „О образовању воље“.

Према мишљењу неколицине чланова саветских, којима је ова књига позната, Савет је одлучио: да се књига „О образовању воље“ од Мих. М. Станојевића, учитеља, може препоручити за књижнице народних школа.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 16. овога месеца, ПБр. 17142, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Павла Тодоровића, инспектора Министарства народне привреде, који је молио за одобрење да се његове књиге: „Пољопривредне поуке, књига прва“ и „Пољопривредне поуке, књига друга“ могу употребљавати као уџбеници у III и IV разреду сеоских основних школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Владимир Д. Стојановић, надзорник народних школа за град Београд, да обе ове књиге с педагошке стране прегледа и о њима Савету реферује у смислу молбе молночеве.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 18. овога месеца, ПБр. 17211, којим се пита Савет за мишљење о прештампавању Читанке за трећи разред основних школа, коју су написали г. г. Миленко Марковић и Благоје Т. Недић.

Савет је мишљења: да ову Читанку треба прештампати бар у оноликом броју примерака, колико ће бити довољно да се подмири потреба за једну школску годину.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 18. овога месеца, ПБр. 17212, којим се пита Савет за мишљење о прештампавању Читанке за четврти разред основних школа, коју су написали Пера П. Ђорђевић и Урош Благојевић.

Савет је мишљења: да ову Читанку треба прештампати бар у оноликом броју примерака, колико ће бити довољно да се подмири потреба за једну школску годину.

VI

Г. г. Љуб. М. Протић и Стеван М. Веселиновић, редовни чланови Савета, према чл. 3. нових Правила о давању издржања и благодејања из задужбине владике ужичког Вићентија Красојевића вратили су Савету без реферата молбе:

Драгољуба Ј. Ђорђевића, ученика I разреда гимназије (ПБр. 339. и 12143);

Надежде Красојевићеве, ученице III разреда основне школе;

Вукосаве Красојевићеве, ученице I разреда основне школе;

Живадина Красојевића, ученика V разреда гимназије; и

Стане Красојевићеве, ученице IV разреда Више Женске Школе, који су молили за благодетење из фонда пок. владике Вићентија Красојевића;

Илије Красојевића, правника III године;

Јанићија Красојевића, правника I године;

Видосаве Красојевићеве, ученице IV разреда Више Женске Школе (ПБр. 340. и 14155), који су молили за повишење благодетења из фонда пок. владике Вићентија Красојевића;

Милоша Красојевића и Јована Ј. Ђорђевића, старалаца фонда пок. владике Вићентија Красојевића, који су молили да се поништи избор Драгољуба М. Маринковића, питомца истог фонда;

Милоша Красојевића и Јована Ј. Ђорђевића, који су молили да се из прихода од капитала фонда пок. владике Вићентија Красојевића подигне нова кућа на фондовском плану; — и

Милоша Красојевића и Јована Ј. Ђорђевића, старалаца фонда пок. владике Вићентија Красојевића, који су молили да се за трећега староца истога фонда постави г. д-р Вој. Ж. Ђорђевић, ванредни професор Велике Школе, на место пок. Ђоке Ж. Ђорђевића, бившег трећега староца поменутог фонда.

На основу чл. 3. Правила овога фонда Савет је одлучно: да се све ове молбе врате г. Министру просвете и црквених послова с молбом да се по њима претходно поступи према чл. 3. Фондовских Правила.

VII

Пошто по чл. 14. Правила о давању издржања и благодетења из задужбине владике ужичког Вићентија Красојевића надзор над питомцима и благодетејанцима и старање о имању завештаоачевом врши нарочити одбор у који улази и један члан Главног Просветног Савета, кога Савет избере на две године, то је Савет из своје средине на две године изабрао г. Стевана М. Веселиновића, свога редовног члана, у одбор, који ће вршити надзор над питомцима и благодетејанцима фондовским и старање о имању завештаоачевом.

Овим је завршен овај саветски састанак.

833. РЕДОВНИ САСТАНАК

4. децембра 1902. год.

Били су: председник д-р В. Бакић; потпредседник Ст. Ловчевић; редовни чланови: д-р Марко Т. Леко, д-р Стеван Марковић, д-р Драг. М. Павловић, Жив. М. Перић, Љуб. М. Протљ, Стев. М. Веселиновић, Ђока Анђелковић и Момчило Иванић.

Пословов: Миладин И. Шеварлић.

I

Прочитани су и примљени записници 831. и 832. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 3. овога месеца, ПБр. 18064, којим се извештава Савет да је указом

WWW.UNILIB.RS

Његовога Величанства Краља од 2. овога месеца г. Жив. П. Симић, директор гимназије Јосифа Панчића, постављен за редовног члана Главног Просветног Савета за 1902—1903 и 1903—1904 школску годину на управљено место редовног члана Главног Просветног Савета.

Савет је ово примио к знању.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 24. прошлог месеца, ПБр. 14642, којим је спроведена Савету на оцену молба г. г. Стевана Давидовића и Васа Димића, професора, којом су тражили хонорар за Мочникове уџбенике „Геометрија, за више разреде средњих школа“ и „Алгебра, за више разреде средњих школа“, које су они превели а које Државна Штампарија продаје и после пет година као своје издање.

Према одлуци г. Министра просвете и црквених послова од 8. маја 1895. год. ПБр. 6888, Савет је мишљења: да г. г. Стеван Давидовић и Васа Димић, професори, немају права на нови хонорар на већ штампане а нераспродате примерке Мочникове Алгебре и Геометрије за више разреде средњих школа; али пошто је протекло пет година од кад држава поменуте књиге продаје као своје издање, то преводиоци имају права на прештампавање својих књига.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 7. прошлог месеца, ПБр. 16463, којим је спроведена Савету на оцену молба г. професора Спире Брусине, који је молио да се набави за научне заводе и средње школе у Србији његово дело: „Iconographia molluscorum fossilium in tellure tertiaria Hungariae, Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae, Bosniae, Hercegovinae, Serbiae et Bulgariae inventorum“.

Пошто је ово дело познато неким члановима саветским, то је Савет дао мишљење: да се ово дело може набављати за научне заводе и препоручити за књижице потпуних средњих школа.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 22. прошлог месеца, ПБр. 17470, којим је спроведена Савету на оцену молба Српског Пољопривредног Друштва, које је молило да се препоручи школским и манастирским књижицама његово издање књиге: „Практичне пољопривредне поуке, X Пасуљ (грах), сочиво и грашак“ од Милоша Н. Лукићевића, писара Министарства народне привреде.

Пошто је ова књига позната неким члановима саветским, то је Савет по њихову мишљењу одлучио: да се ова књига може набављати за књижице народних школа, али како су буџети народних школа малени те, поред набавке осталих књига потребнијих школи, не би се из њих могла и ова књига набављати, с тога би требало наћи начина да књижице народних школа добију ову књигу бесплатно.

VI

Г. Стеван М. Веселиновић, редовни члан Савета, извештава Савет да је према чл. 14. Правила о давању издржања и благодејања из за-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

задужбине владике ужичког Вићентија Кресојевића конституисан надзорни одбор; да је актом г. Министра просвете и црквених послова од 25. пр. месеца, ПБр. 17538, за председника одређен г. Стеван М. Веселиновић, референт Министарства просвете, а за члана г. Никола Радојкић, благајник истог Министарства; да је на основу чл. 14. Правила од стране старалаца тестаментa изабрат за другог члана надзорног одбора г. Д-р Војислав Борђевић, ванр. професор Велике Школе, и да је на основу чл. 3. Правила задужбине предао стараоцима увере о сродству пријављених кандидата. Стараоци су прегледали те увере и у засебном акту нашли: да су шесторица пријављених кандидата ближи рођаци завештаочеви а остала тројица су рођаци друге врсте — деца брата од стрица завештаочевог.

У исто време стараоци су изјавили, да досадашњи питомац фонда владике ужичког Вићентија Кресојевића г. Драгољуб М. Маринковић, правник, не стоји ни у каквом сродству са завештаоцем, али то своје казивање нису утврдили никаквим доказима.

Поводом овога извештаја Савет је, по предлогу председника надзорног одбора а на основу чл. 8. Правила, одлучио: да се Драгољубу Ј. Борђевићу, ученику I разреда гимназије, из задужбине владике ужичког Вићентија Кресојевића да издржање од двадесет (20) динара месечно рачунајући од 1. октобра ове године и да г. Стеван М. Веселиновић, редовни члан Савета, према чл. 11. Правила, накнадно потражи од кандидата пријављених да поднесу сва документа, која нису уз молбе поднели.

VII

Стараоци фонда пок. владике Вићентија Кресојевића, г. г. Јован Борђевић и Милош Кресојевић, 5. септембра ове године молили су за одобрење, да се половина прихода од фондовске готовине може употребавати на издржање најближих сродника завештаочевих.

Према чл. 10. тестаментa завештаочевог Савет је одлучио: да се приход од готовине задужбине владике ужичког Вићентија Кресојевића не може употребавати на давање издржања и благодејања питомцима ове задужбине.

Овим је завршен овај саветски састанак.

834. РЕДОВНИ САСТАНАК

11. децембра 1902. год.

Били су: председник **д-р В. Бакић**; потпредседник **Ст. Ловчевић**; редовни чланови: **д-р Марко Т. Лeko**, **д-р Стеван Марковић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Јуб. М. Протић**, **Стеван М. Веселиновић** и **Ђока Анђелковић**.

Пословољ: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 833. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. овога месеца, ПБр. 18403, којим је спроведена Савету на оцену молба

Мик. М. Станојевића, учитеља, који је молио да се његово дело: „Методика земљописне наставе у народној школи“, које је у рукопису поднео, штампа о државном трошку као помоћна књига за учитеље основних школа.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Милоје Влајић, надзорник народних школа у пензији, и д-р Душан Рајичић, надзорник народних школа, да ово дело прегледају и Савету реферују у смислу молбе молночеве.

Ш

Г. г. Ст. Ловчевић, Ср. Ј. Стојковић и Ђ. Анђелковић, редовни чланови Савета, подносе Савету пројекат „Правила о намени, руковању и трошењу новца добивених од школарине“, који су они израдили као Комисија коју је Савет изабрао на своме 831. састанку.

Главни Просветни Савет је ова Правила претресао и са незнатним изменама, усвојио. Ова Правила гласе:

П РА В И Л А

о намени, руковању и трошењу новца из школарине

Чл. 1.

На основу члана 25. закона о средњим школама, Министар просвете и црквених послова прописује ова правила о намени, руковању и трошењу новца, који се добија од школарине у средњим школама.

Чл. 2.

Школарина се уноси у засебну школску касу, којом рукује директор дотичне школе, према ниже означеним одредбама.

Чл. 3.

Из школарине се:

- а) набављају сва наставна средства школска, књиге за наставничку и ученичку књижицу и уџбеници за сиромашне ученике (в. ПБр. 4069/97.);
- б) набављају све школске и канцеларијске потребе (школски намештај, огрев, канцеларијски материјал, сви обрасци и протоколи, штампа годишњи извештај и т. д.);
- в) даје благодејање сиромашним ученицима (в. ПБр. 18293/98.);
- г) плаћа школски лекар;
- д) даје награда пословођи (према чл. 79. закона о средњим школама);
- ђ) приређују ученичке екскурзије.

Чл. 4.

Почетком сваке школске године, директор ће одмах по свршеном упису ученика предложити Министарству просвете суме, које треба у тој школској години утрошити из школарине на циљеве поменуће у претходном члану 3.

Чл. 5.

По одобрењу предложених сума, директор ће од примљене школарине задржати у школској каси само онолико новаца, колико буде износа целокупна сума одобрених издатака.

Чл. 6.

Вишак од добивене школарине, ако би га било, после предвиђених сума по чл. 3., шаље се одмах Управи Фондова на повећање опште школске касе средњих школа.

Чл. 7.

Све док предложени буџет не буде одобрен од стране Министарства, директор неће трошити новац ни по једној партији. По одобреном буџету директор ће се строго придржавати одобрених сума.

Чл. 8.

Ако примљена школарина не буде довољна да подмири све потребе поменуте у чл. 3. ових правила, директор ће предложити Министарству, које се од побројаних у чл. 3. потреба морају у првом реду подмирити, а којих би се подмирење за ту школску годину могло одложити.

Чл. 9.

Ако примљена школарина не би била довољна ни за подмирење најпречих и неодложних потреба школских, директор ће поднети Министарству предлог да школа добије потребну суму из опште школске касе код Управе Фондова или из државног буџета. У предлогу морају бити изнесене суме посебице по свакој тачки поменутој у чл. 3. ових правила.

Чл. 10.

Ако би се у току школске године показало да одобрени кредит из буди каквих узрока није довољан за подмирење дотичне потребе, директор ће најпре тражити од Министарства накнадни кредит за дотичну партију и трошити га тек пошто га Министарство одобри.

Чл. 11.

Тако исто директор не сме без одобрења од стране Министарства суме одобрене на подмирење једних потреба трошити на потребе друге врсте.

Чл. 12.

Неутрошени кредити по појединим буџетским позицијама у току школске године, шаљу се на крају школске године Управи Фондова за готовину опште школске касе о чему се и Министарство извештава.

Чл. 13.

Сваки издатак из школарине има се правдати истим начином као издаци државног буџета.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

Чл. 14.

Рачуни о примању и издавању из школарине закључиваће се 10. августа сваке године.

С примањем нове школарине у почетку нове школске године почиње и нова рачунска година за школаринску касу.

Чл. 15.

Склопљени рачуни о примању и издавању новаца из школарине шаљу се најдаље до 1. октобра исте године (ПБр. 16386/901.) Главној Контроли на преглед, а Министарству просвете крајем сваке школске године прегледан извештај о примљеној и утрошеној школарини у тој школској години.

Чл. 16.

Ова правила вреде од 1. јануара 1903. године и њима се замењују правила, прописана расписом овога Министарства од 18. јануара 1899. год. ПБр. 540.

Овим је завршен овај саветски састанак.

835. РЕДОВНИ САСТАНАК

18. децембра 1902. год.

Били су: председник **д-р В. Бакић**; потпредседник **Ст. Ловчевић**; редовни чланови: **д-р Драг. М. Павловић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Љуб. М. Протић**, **Стеван М. Веселиновић** и **Ђока Лиђелковић**.

Пословов: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 834. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. овога месеца, ПБр. 18402, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Ђорђа Кнежевића, учитеља у Вел. Кикинди, који је молио да се његова *Рачуналка* препоручи нашим народним школама као помоћно наставно средство при предавању рачуна.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Владимир Д. Стојановић, надзорник народних школа за град Београд, и Димитрије Ј. Путниковић, привремени виши учитељ београдске Грађанске Школе, да ову Рачуналку прегледају и о њој Савету реферују у смислу молбе молбачеве.

III

Прочитан је реферат г. Љубомира М. Протића о књизи: „Поуке из српскога језика, за трећи разред основне школе“ од Жив. П. Симића,

који је молио за одобрење, да се ова његова књига може употребљавати као уџбеник у трећем разреду основних школа.

Реферат г. Љуб. М. Протића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет одредио ме је да прегледам и оценим да ли се *Поуке из српскога језика* од г. Жив. П. Симића за III. разр. основне школе могу одобрити за уџбеник у дотичном разреду. Ја сам то урадио, и сада подносим своје мишљење о овој књизи.

Књига је израђена на истој основи, на којој и она за IV разред. Господин писац зна врло добро, да је тешко обрађивати граматичке ствари особито у основној школи. Нигде се, можда, не тражи више практичне уметности и теориске спреме из педагогике до овде, па да се може изазвати и одржати ученичко интересовање. Не уме ли учитељ да ово изазове, онда је тешко и за ученике и за учитеље, а тако је свуда у већини основних школа и данас. Отуда, можда, и она супротна мишљења о граматици у основној школи:

1. треба већу пажњу обратити граматици, и
2. треба избацити граматику.

Међутим оба су ова мишљења погрешна, јер: 1. грамика је потребна, и 2. граматици је довољно поклоњено пажње. А због чега нема успеха, нагласно сам напред.

Г. Симић хоће, да се граматичке ствари изводе индуктивним путем. При том он не узима у помоћ само голе реченице без икакве везе, већ и кратке приче и песмице, па и сличне само да би изазвао интересовање у ученика. И зато се може рећи, да је ова књижица — као и она за IV р. — добит за нашу школску књижевност особито кад се зна како је било пре њихове појаве. Ја зато предлажем да се и ова књижица препоручи за књижице народних школа. *Она ће корисно послужити учитељима као помоћна књига* да боље и успешније предају потребне граматичке ствари у основној школи. Према томе *за уџбеник не могу је предложити*. У осталом, ако се хоће да ради правилно и методички, уџбеник је у основној школи за граматику и непотребан.

13. новембра 1902. г.

Београд.

Главном Просветном Савету
захвалам

Љуб. М. Протић

Према овоме реферату г. референта Савет је мишљења: да се ова књига може препоручити за књижице народних школа.

Г. Љубомиру М. Протићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је *двадесет (20) динара*.

IV

Прочитан је реферат г. Владимира Д. Стојановића, надзорника народних школа за град Београд, о књизи: „Рачуница са Геометријом и рачунским задацима, за ученике и ученице IV разреда основне школе“ од Раше Митровића, учитеља, који је молио за одобрење, да се ова његова књига може употребљавати као уџбеник у четвртог разреду основних школа.

Реферат г. Владимира Д. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет на 828. састанку од 9. октобра ове године одлучио је: да ја прегледам „Рачуницу са Геометријом и рачунским задацима“ од Раше Митровића, учитеља, и да реферујем Савету да ли ју је писац поправио по рефератима г. г. Др. Душана Рајичића, професора и Димитрија Путниковића, учитеља, који су о тој књизи реферовали.

Ја сам прочитао оба реферата поменутог господe и разгледао књигу, и нашао сам: да књига није поправљена по свима примедбама господe референата. Тако г. Др. Рајичић приметио је у свом реферату:

І. Да „рачунском уџбенику у основној школи мора бити главни задатак вежбање ученика у рачунању, а остало се прелази и савлађује у усменој настави и да, према томе, у овој књизи нема места опширном описивању метарских мера, ни развученом, а при том, доста нејасно изложеним правилима о десетним разломцима, правилу тројном и др. Све се то мора очигледно предавати, показати, објаснити у школи на усменом часу. Ако је тако учињено, онда је у уџбенику доста само подсетити на то нпр. табеларним прегледом метарских и других рачунских мера и њихових скраћених назива, обрасцима за поједине, нарочито теже рачунске радње итд.“

Писац није усвојио потпуно ову примедбу, која је основана на захтевима данашње дидактике. Место тога он је променио наслов књизи давнијој сад име „Рачуница са Геометријом и рачунским задацима“ на место пређашњег „Рачунски задаци“. Међутим и у овој је књизи све као и у ранијој, само мало краће: ту се описују метарске мере, излажу правила о десетним разломцима, правилу тројном и др. Оваким скраћивањем и оног текста, који је требало по примедби референтовој изоставити, дошло се до неких правила, која ће бити ученицима нејасна, особито ако се има на уму неметодска употреба ових уџбеника. Треба само видети у овој књизи правила о томе како се множе и деле десетни разломци. По примедби референтовој унета су истина у ову књигу обрасци за поједине, нарочито теже рачунске радње. Али то је учињено доста неспретно. Јер, прво, ти обрасци нису јаче истањени, што мора бити у књизи, каку тражи референт, и друго, код неких је образаца објашњавано и оно, чему није место у овакој књизи, него пре у ваквом уџтству или књизи за одрасле самоуке.

ІІ. Примедба: „у овој књизи нема ни трага о рачунским задацима из стварних области других наставних предмета“ мало је узета у обзир, па и то мало није добро. Од 624 задатака, колико их сад има у овој књизи, долази на географију 39, на културно-историјску област 37, на природне науке 7 задатака. У свима другим задацима говори се само о куповању, продавању, добити и штети, дакле о односима, који су од наших ученика IV разреда још далеко, или се са њима врло мало додирују. Међутим у природним наукама, географији, историји учи се о толиким објектима, који би, кад би се у рачунској настави проматрали са стране бројних односа, били јаснији, очигледнији, одређенији, а сама би рачунска настава била разноврснија, живља и занимљивија. Али и оно мало задатака из других наставних предмета тако су незгодно склопљени, да само привидно одржавају везу између рачунице и тих предмета. Поменућу само неколико из географске области, нпр.: у једном се задатку пита: колико су заједно високи планина Бабина Глава и Авала, кад је прва висока толико, а друга толико и толико метара; у другом: колико Варденик и Повљен (Повлен); у трећем: колико су заједно ви-

соли Миџор, Сухо Рудиште, Големи Камен и Велики Стрешер; колико има становника заједно Параћин и Лозница, а колико Горњи Милановац и Зајечар, или: колико су заједно велики ваљевски, крагујевачки и крајински округ и др.

III. Примедба: „да су задаци, који долазе једно за другим, узимати из разнородних стварних области и да према томе немају унутрашњег сродства“ као да није ни запажена, јер се писац при поправљању своје књиге није ни освртао на њу, нити је покушао да задатке уреди по њиховој стварној страни. Међутим, по схватању данашње дидактике ово је важан захтев за рационалну рачунску наставу.

IV. Примећено је даље: „да су задаци већином неприродни и неистинити, махом на силу удешени за рачунање, а има их доста који су неумислено састављени“, па се као пример наводи неколико таквих (4). Писац је ове поменуте задатке сад изоставио. Али сем тих, у садашњем издању такви су задаци још и ови: стр. 4. зад. 2., 3., 5.; стр. 11. зад. 2., 3.; 17. стр. зад. 1., 2.; 19. 3.; 21. 4.; 23. 4.; 26. 3., 1.; 27. 4.; 29. 2.; 30. 1.; 48. 5.; 49. 5., 57. 1. горе; 63. 1., 3., 4.; 65. 5.; 12. 2.; 22. 2.; 35. 4., 2. доле; 5. доле; 48. 2. горе 5.; 60. 2.; 63. 2.; 64. 1. доле, 3.; 74. 3.; 75. 1.; 82. 19.; 84. 3.; 89. 3.; 102. 19. и др. Овде долази још приличан број задатака у којима су узимани 100., 150. и др. делови од количине оних предмета, који се у животу никад не узимљу тако или веома ретко, нпр. 11. 1.; 22. 1., 2.; 23. 4.; 48. 2. доле; 48. 1., 2., 3., 4.; 49. 5.; 65. 5.; 103. 30. и др.

V. Из тачке II. види се да књига није поправљена ни по примедби: „у књизи треба да има више стварних задатака, да су одабрани, од сталније вредности, да су са бројним подацима о стварности, који ће учениково знање или умножити или знање добивено из других наставних предмета боље утврдити и расветлити“. Јер, задаци узети из географске области говоре махом о објектима мање опште познатим, из природних наука их је мален број и упознају ученика с веома мало објеката, а остали су задаци, скоро сви, тако незнатне садржине да се решењем њиховим не осећа да је задовољено очекивање, које треба да се пробуди при самом задавању задатка. Каква је нпр. стварна добит (сем формалне, која се састоји само у сабирању или др. рачунским радњама) кад се ученику зада да израчуна колико је неко имао литара пића свега, кад је имао толико литара вина, толико и толико ракије, толико пива (?) и др.: или, да израчуна колико је неко набрао жита свега, кад је набрао толико пшенице, толико кукуруза, толико и толико јечма, толико зоби, и др.?

VI. Примедбу г. Путниковићеву да „уз задатке треба уплетати и мало поуке“ схватио је писац буквално, па је неким задацима из природних наука доиста и додавао некакве поуке, нпр. уз 1. задатак на стр. 31. има овака поука: „Ови пужићи попасу лист и тиме утамањавају биљке. С тога чворке не треба убијати“. Таквих поука има још уз задатке 5. на стр. 32. и 2. на страни 44.

VII. Кад су ови задаци по својој садржини неприродни и не одговарају развињу ученика, још ће бити неприроднији и још ће мање одговарати ученицама овог разреда, од којих је овака стварност још даља него од првих, међутим књига је и њима намењена. Писац је истина покушао да унесе који задатак и за ученице, али је таквих задатака веома мало, па су они и неодређени тако да изгледају неприродни или баш и јесу такви (стр. 12. зад. 2., стр. 84. зад. 3., стр. 89. зад. 3.).

У ову књигу унето је и нешто, чега није било у првом издању. Тако у одељак *Метарске мере* унео је писац сад и слике ових мера. Пошто свака школа данас има ове мере као најпотребније очигледно средство, не налазим да је потребно уносити њихове слике у оваку књигу, у толико пре, што ће они натписи над појединим сликама стварати пре забуну код деце, него што ће моћи да послуже очигледности, због које их је писац, без сумње, и унео. Слика је једно важно наставно средство, али у нас се она у последње време већ и злоупотребљује, тако да је и изгубила ону своју праву дидактичку вредност, и изгледа да је писци уносе у деџе уџбенике из неких других разлога. — Сасвим је прерађен XI одељак *Израчунавање површине и запремине*. Ту је унео писац кратка правила о израчунавању правилних површина и садржине правилних тела и сваком правилу додао по два задатка за израчунавање. Тексту је писац додао и слике површина и тела, које су (слике) узете из геометрије за ученике средњих школа, јер су на њима поједине тачке обележене латинским словима. Једна је од ових слика и погрешно овде употребљена: за призму узета је зарубљена пирамида (стр. 98.). Због овог одељка, у коме су само правила за израчунавање површина и запремина, писац је овој својој књизи дао наслов и геометрија, и ако она то није.

IX. И у овом издању неке су одредбе тако незгодно изражене да ће деци бити тешко разумети их. Тако нпр. ове: Грам је направљен на основу (правилно је: на основи) метра (стр. 70. 1. ред озго). Најобичнији новац јесте динар (стр. 70.). Ситнији новац од динара јесте пара или стоти део од динара (стр. 70.). Да би се знало, колико је која радња трајала и кад је нешто било, служе се људи временом (стр. 70.).

X. У књизи има и варваризама: баштован, друм, штоф, материјал, банка, касацин, магацин, панађур, сат, сати, сорте штофа, Милорад је стар 7 година, кафеџија, јендек, аренда, зејтин, калдрмишу, сулундар, сајџија.

XI. Има и ортографских недоследности: нише и кгр. и Кграм и Кгр. и К. м.; ар и Ар; Товар и т.(овар); X. л. и хл.; Грам и грам.

Према свему догде изложеном види се да књига није направљена по свима примедбама референата. Да је г. Митровић мало боље проучио реферат г. Др. Рајичића, он би морао своју књигу сасвим прерадити, али би онда дао деци у руке књигу, која би одговарала захтевима данашње дидактике, и која би задовољила потребу садашњих школских прилика у нас.

24. новембра 1902.

Београд.

Главном Просветном Савету
понизан

Влад. Д. Стојановић

надзорник народних школа
за град Београд.

Савет је одлучио: да пређашњи референти г. г. д-р Душан Рајичић и Димитрије Ј. Путниковић поново ову књигу прегледају и Савету реферују о томе, да ли ју је писац поправио према њиховим напоменама.

Овим референтима уз књигу послати и реферат г. Владимира Д. Стојановића.

Г. Владимиру Д. Стојановићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је *двадесет и пет (25) динара*.

V

Прочитан је реферат г. Јована Миодраговића, професора, о књигама: „Бачка песмарица са декламацијама, за ученике и ученице I и II разреда основне школе“; „Бачка песмарица са декламацијама, за ученике и ученице III разреда основне школе“ и „Бачка песмарица са декламацијама, за ученике и ученице IV разреда основне школе“ од Петра М. Стојановића, учитеља, које је издао г. Мита Стајић, дворски књиџар, и молио за одобрење да се ове књиге могу употребљавати као привремене уџбеници у народним школама.

Реферат г. Јована Миодраговића гласи:

Главном Просветном Савету.

Прегледао сам „Бачке Песмарице са декламацијама“ за I и II, за III и за IV разред основних школа, које је израдио, по најновијем програму, Пет. М. Стојановић учитељ а издала Књиџарница Мите Стајића у Београду, а које су ми упућене писмом од 25 пр. м. СБр. 85, да их прегледам и Савету реферујем о ономе за шта молилац моли.

У ове књижнице ушле су оне песме и декламације, које су наставним програмом одређене за поједине разреде, а ушле су и по неке нове. По томе, о самоме избору њиховоме нема се шта говорити. И ред је у њима скоро онај исти, који је и у наставним програмима. У сваку књжицу унесено је и од црквенога певања оно, што је за који разред одређено програмом. Штампана је доста добра, и ако би се на много места пожелео крупнији текст и већа тачност у њему. (На пример, место „Српско оро (или коло)“ штампано је „Српски оро“, што значи сасвим друго, значи „Српски орао“. Оваких грешака има више, а нарочито у овој песми, и оне ће да буне децу при читању). Свима трима додан је „Метод (начин) за предавање песама“ и „Упут за предавање декламација“, што није било потребно у књжицама за децу. Све су три у тврдим корицама, те се неће цепати онолико, колико обичне брошуре. Цена је донеста мала, 0,20 дин. комад, те и за децу неће бити тешко да их набаве.

Према овоме налазим, да се ове књжице могу одобрити за употребу у основној школи.

Али молилац тражи, да се ове књжице *преиоруче* за *уџбенике*. Међутим, у педагошкоме свету данас још није рашчишћено питање ни о томе: дали су уџбеници потребни и за остале предмете научне. И цела је истина, да се они у основној настави не смеју употребљавати у ономе облику, у којему су се употребљавали у старој школи, где је преовлађивао механизам. Они не смеју бити *извор* наставе, него морају бити *уток* вен. И од тога како се они овде употребе, зависиће и вредност њина. А јесу ли потребни уџбеници за Певање и Декламовање? Као и за остале предмете. Ученици *могу* имати само подсетник, за *обнову* онога што им је *усмено* предавано. Али и *морају* ли имати, онако исто, као што морају имати Буквар, Читанку, па можда и Рачуницу, Историју итд.? По моме мишљењу не. (А та се потреба не истиче ни у самоме „Упуту“, који је у овим књжицама штампан за учитеље). С тога мислим, да се и издавачева молба не може примити у овоме облику. Ово пак тим пре, што министарство данас још не чини разлике између обичнога *одобрења* и *преиоруче*, већ све препоручје. Па кад би оно данас ово *преиоручило* за *уџбенике*, уверен сам, да би многи учитељ то разумео тако, да то сва деца *морају* набавити, а то би било грех и према сиротнијим роди-

што им се товари један нов, ако и мали, терет, и према науци о настави, која за ово не тражи никаква уџбеника.

Мишљења сам дакле, да се може само одобрити употреба ових књижица у основној школи, за читање.

Књижице у прилогу под №. 1, 2, 3 враћам.

26. Нов. 1902. год.

Београд.

Савету захвадан на поверењу

Ј. Миодраговић

професор.

Према овоме реферату г. референта Савет је мишљења: да се ове књиге не могу употребљавати као уџбеници у народним школама, али поред читанака може им се допустити употреба у народним школама.

Г. Јовану Миодраговићу, у име хонорара за реферовање о овим књигама, одређено је *четрдесет (40) динара*.

VI

Г. г. д-р В. Бакић, председник, Ст. Ловчевић, потпредседник, и д-р Марко Т. Леко, редовни члан Савета, подносе Савету израђен пројекат „Основа за штампање уџбеника Велике Школе“ које су они израдили као комисија, коју је Савет изабрао на своме 829. састанку.

Савет је овај пројекат Правила на овом састанку прочитао а претресаће их на следећем састанку.

Овим је завршен овај саветски састанак.

836. РЕДОВНИ САСТАНАК

8. јануара 1903 године

Били су: председник **д-р В. Бакић**; потпредседник **Ст. Ловчевић**; редовни чланови: **Жив. М. Перић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Жив. П. Симић**, **Ст. М. Веселиновић**, **Вока Анђелковић** и **Момчило Иванић**.

Пословое: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 835. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 21. децембра прошле године, ПовШБр. 173, којим се пита Савет за мишљење: да ли би се дело: „Предавање из практичне и теоријске педагогије“, од Габријела Компере-а, у српском преводу од Р. Огњановића, могло употребити за наше средње школе као уџбеник.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Јован Миодраговић и Павле Ј. Поповић, професори, да превод овога дела прегледају и Савету реферују о томе: да ли би се оно могло и у којим нашим школама употребити као уџбеник и да ли би се могло препоручити за књижице којих школа.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 21. децембра прошле године, ПБр. 18665, којим је спроведена Савету на оцену молба Чешког Графичког Друштва Unie из Прага, које је молило да се препоруче народним, грађанским и средњим школама као помоћно наставно средство уметничке слике њенога дела „Уметност за школу и дом“.

Савет је мишљења: да ове слике не би требало препоручити нашим народним и средњим школама, пошто ове имају пречих потреба, и ако би било корисно да школе ове слике набаве.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 2. овога месеца, ПБр. 55, којим се захтева, да Савет изради програм за наставу руског језика у средњим школама у смислу своје одлуке од 28. августа прошле године, СБр. 53.

Савет је одлучио: да се умоле г. г. Радован Кошутић, лектор Велике Школе, Петар С. Протић и Милутин К. Драгутиновић, професори, да изволе израдити и Савету поднети нацрт програма за наставу руског језика у вишим разредима средњих школа у смислу саветске одлуке од 28. августа прошле године, СБр. 53.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. овога месеца, ПБр. 18849/902 г., којим се пита Савет за мишљење: да ли би требало препоручити књижицама народних школа књижевни лист „Коло“.

Савет је мишљења: да књижевне листове не би требало нарочито препоручивати за књижице народних школа.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8. овога месеца, ПБр. 19046/902., којим је спроведена Савету на оцену молба г-ђице Софије Принцове, приватне учитељице страних језика, која је молила за место учитељице француског и немачког језика у нашим вишим женским школама.

Савет је одлучио: да г-ђица Софија Принцова, према поднесеном сведочанству, нема прописне квалификације за учитељицу француског и немачког језика у нашим вишим женским школама.

VII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 2. овог месеца, ПБр. 19159/902 г., којим је спроведена Савету на оцену молба г. професора Тодора Радивојевића, који је молио за одобрење да се његова „Земљописна Читанка“, коју је у рукопису поднео, може употребљавати као помоћна књига при изучавању Земљописа у свима средњим, грађанским и девојачким школама и да се препоручи за књижице народних школа.

www.unilib.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
Савет је одлучио: да се умоли г. д-р Манојло В. Смиљанић, професор, да ову Читанку прегледа и о њој Савету реферује у смислу молбе молиоачеве.

VIII

Прочитано је писмо г. д-ра Душана Рајичића, школског надзорника, којим извештава Савет да му није могућно прегледати и Савету реферовати о „Методици земљописне наставе у народној школи“ од г. Михаила М. Станојевића, учитеља, коју је у рукопису поднео с молбом, да се штампа о државном трошку као помоћна књига за учитеље основних школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. Влад. Д. Стојановић, школски надзорник за град Београд, да ово дело прегледа и о њему Савету реферује у смислу молбе молиоачеве.

Овим је завршен овај саветски састанак.

ШКОЛСКИ ЛЕТОПИС

ИЗВЕШТАЈ НАДЗОРНИКА НАРОДНИХ ШКОЛА ЗА ГРАД БЕОГРАД

Први тромесечни извештај за школ. 1902.—1903. год.

Господину Министру просвете и црквених послова

Кад сам примио дужност надзорника народних школа за град Београд, ја сам отпочео тај посао са надом, да ћу са својим наставницима моћи потпуно одговорити захтевима чл. 2. Упутства надзорницима народних школа који (члан) тражи: „да се рад у народним школама врши правилно, по закону и законским прописима и уредбама, а према захтевима модерне науке о васпитању“.

Претпоставке на којима сам оснивао ту своју наду биле су: 1. што су београдске народне школе увек и на време снабдевене свима потребама за рад, 2. што ученици у њима немају да се боре са тешкоћама, које морају да савлађују они по градовима и селима у унутрашњости и 3. што сам претпостављао да престонички наставници народних школа заузимају своја места по својој спреми и, будући у нашем културном средишту и имајући сваки дан прилике за своје усавршавање, да они друкчије неће ни моћи ни штети радити, него онако како „захтева модерна наука о васпитању“.

Али како се посао наставнички у народним школама не свршује у једном кратком времену, него траје више година, за које се време употребљује читав ред мера или средстава; како једни исти ученици и ученице за то време промене по неколико наставника, то је поред овако добрих погодаба потребно да у раду свих тих наставника има јединства. Они треба сви да имају један исти поглед на рад и подједнако да схватају прави задатак свога васпитачког посла, и да су сложни у средствима, која ће се употребити за постизавање задатка васпитног. Зато је било потребно да све наставнике упознам са једним планом, по коме ћемо сви заједнички радити на том нашем послу, јер ће се само тако моћи полако и постепено остварити онај васпитни задатак, што га има народна школа. У тој сам намери одмах, после прве походе свих одељења ради месног упознавања, сазвао све наставнике на *прво веће* учитељско на коме сам им саопштио програм нашега рада.

Овај програм није ништа друго, него преглед оног свега што наука о васпитању тражи и што се није могло истаћи ни у наставном програму ни прописати расписима и другим наредбама. Он ће ми бити мера којом ћу да оцењујем рад свакога наставника; по њему ћу и сам моћи да дам рачуна шта сам заједно са њима хтео и колико сам од тога остварио.

Ја сам слободан, Господине Министре, да Вам овде изнесем тај свој програм и да свуда додам колико сам од њега остварио, као и сметње на које сам у остварењу његову наилазио и како сам их уклањао.

I

Полазећи од психолошке истине да дете кад ступа у школу нема свога самосталног мишљења, које му је потребно за разликовање доброг од рђавог, допуштеног од недопуштеног, него жели све што види и ради све што му на ум падне, и да према томе може урадити и добро и рђаво — ја сам својим наставницима скренуо пажњу на прву васпитну радњу — васпитну дисциплину, која је управљена на ову страну. Пошто је васпитаник у то доба без властитог расуђивања и лако покорава своју вољу мишљењу свога васпитача, то он и чини само оно што му се допусти, а избегава све што му се забрањује. На основи овога нагласио сам им да ова васпитна радња мора почети најраније у школском раду: *од онога тренутка кад васпитаник ступи први пут у школу*. На њу мора васпитач у прво време да утроши и највише времена, јер он треба да прати сваки васпитаников покрет и корак и да га упућује. Како се васпитаник тада упути, такав ће и бити. Рад васпитачев према овом не састоји се само у предавању и не почиње само онда, кад отпочне настава, него од оног тренутка кад је дете оставило кућу и ушло у дворште школско. Од тога тренутка васпитачи морају да упућују своје васпитанике тако, да се на њима по целом њиховом држању и по свој спољашњој појави види, да су они чеда једне културне установе, која се зове школа, а не деца немарности, залуштена, улична деца.

Да би се постигло ово, ја сам наставницима препоручио ове мере:

1. Да је сваки наставник у својој школи пре свих својих ученика т. ј. пре подне у $7\frac{1}{2}$, а по подне у $1\frac{1}{2}$, а лети у $2\frac{1}{2}$ часа и да их ту сачекује.

2. Да сви наставници свима својим ученицима закажу: да нико пре тога времена не полази од своје куће у школу.

3. Кад је време рђаво, да се сваки ученик, чим дође, пушта у ходник или предсобље. Ту да се задржавају сви до 8 пре подне и 2 (односно 3) часа по подне у миру, читајући или ходајући и међусобно разговарајући; да сваки наставник мора бити међу ученицима свога одељења.

4. Кад је време лепо, ученици остају до 8 и до 2 (односно 3) у дворшту опет у шетању и међусобном разговору. И у том случају морају бити наставници међу њима.

5. У 8 и 2 (односно 3) часа пуштају се ученици у учионице.

6. Пре уласка у школу и учионицу ученици сваког разреда ставе се у ред по 2 или по 1 и улазе са својим наставником лагано и у тишини.

7. Тако се исто и излази из учионице и школе. Од школе ученици полазе кућама опет у реду. Главна група ученика иде главним путем,

које води већину кући. Поједини се одвајају, кад дођу до својих кућа или улица, које воде њиховим кућама.

8. Ко од ученика *закасни*, препоручио сам им да га пусте у учионицу. Ако наставник зна да је ученик сиромашан и послужује, нека га одмах пусти на место. Ко *закасни* понова из нехата, оставити га да стоји, али pazити да тај ученик узме удела у настави. Ако такав ученик још који пут *закасни*, известити родитеље или његове старије и предузети мере да то више не чини.

9. Тражио сам даље од њих, да обрате велику пажњу на то, да им сви ученици *имају сав прибор потребан за наставу*, као: књиге, писанке, пера, мастило, гуме, и др. и да то доносе уредно у школу; да се ове ствари могу чувати на zgodан начин и у школи, и брзо и без переда, раздавати ученицима пре почетка часа.

10. Да би ученици у учионицама имали увек *чист ваздух*, препоручио сам им проветравање. Главно се проветравање врши пре и после школе и између часова. Чим ученици изађу на одмор, све прозоре треба отворити. На 5 минута пре уласка ученика треба прозоре позатварати. Прозори на ходницима и предсобљу отварају се док су ученици у учионицама. Учионице се проветравају и стално помоћу вентилатора. Зато сам им препоручио да разгледају како се њима рукује, па да их употребљују. Ваздух кваре и мокре горње хаљине, кишобрани, каљаче, и др. Зато сам тражио да мотре да се те ствари остављају у соби за то одређеној. Где ових нема, да их ученици остављају у ходнику или предсобљу, а никако у учионицама.

11. Тражио сам, даље, да обрате сви пажњу на чистоту и то:

а) *тела* ученичког. И ако су ово београдска деца, од којих би се могло очекивати више чистоте, ипак сам запазио да се и она, у опште узев, у томе мало разликују од деце у унутрашњости. Зато сам препоручио наставницима да прегледају ученике сваки дан јесу ли умивени, очешљани, да ли су им куће чисте. Да саветима утичу на њих да се чешће купају. — Сматрајући да је дужност општине поред старања око многог усавршавања својих будућих грађана, да се стара и о телесном здрављу, покушао сам код београдске општине да у сутеренима школске зграде на Дунавском Крају и Палидули начини *куватила за школску децу*, у којима би се ова купала по начињеном распореду, а под надзором наставниковим. И ако је општина прихватила овај мој предлог, он се за сад није могао остварити из извесних техничких тешкоћа. Али надам се, да ће се и то моћи известити.

б) *Одела и обуће*.

в) *Школског прибора*. За ово сам тражио да наставници строго мотре да ученицидрже књиге и све друге школске потребе чисто. Сиротници ученици, који немају куповне завоје за свој прибор, да начине сами од дебеле хартије и у њему нека чувају књиге, прописе, цртанке итд.

г) *Учионица, ходника, степеница и дворшита*.

Обратио сам пажњу наставницима да мотре да су школе лепо и на време очишћене, или влажним крпама побрисане, да је прашина са клупа, стола и прозора избрисана, да се поред оне једне пљуваонице која стоји поред стола наставникова намести у свакој учионици, у ходницима, па и степеницама по неколико пљуваоница, и да се деца употребљују употребљавати их.

www.unilib.rs. 12. Скренуо сам им пажњу и на умереност топлоте у учионицама, и да ниједан ученик не седи са горњом хаћином ни вратном марамом у учионици.

II.

И ако су београдски учитељи свршавали стручне школе, које су их спремиле за њихов наставнички посао, те им мора бити познат задатак васпитне наставе, опет да не би мислили е је свршено учење, ако ученици науче оно што је побројано у наставном програму, сматрао сам за потребно да им нагласим: да васпитна настава треба да даје ученицима практичне поуке, по којима ће они живети и радити; да су ове поуке нешто опште, а да је грађа у наставном програму нешто посебно, и да зато наставни рад није завршен, ако деца науче само оно што је записано у наставном програму. Из појединих мањих делова тога градива треба извући и општи део: поуку, закон, правило, појам. Кад се ово изврши, онда је процес учења потпун, а кад се ученици на тај општи део после у настави и школском животу често враћају, онда ће и знање бити поузданије и трајније.

Ово зависи на првом месту од самог начина обрађивања, а да се овај упозна, треба више самосталног рада и размишљања; то се не може дати овако укратко. Али има и других мера, које потпомажу рад у том правцу. Ја сам им између осталих скренуо пажњу на ово:

1. Да наставно градиво прелазе по извесном *плану*. Зато сам тражио од њих да све градиво појединих наставних предмета поделе на мање делове — методске јединице; да све јединице из предмета, који стоје најближе васпитном задатку, уреде по радним седмицама и да после, према њима, распореде и остале из других предмета тако, да из свих предмета методске јединице, које имају међу собом какве унутрашње везе, непосредне или посредне, дођу у једну седмицу. Овакав распоред грађе и обрађивање по њему знатно олакшава ученицима учење и све што се пређе темељније је и трајније.

2. Упутно сам их како ће да праве *распоред предмета на часове*. Ови су некад прописивани за све школе и давани да се по њима ради. Данашњи наставни план је оставио да се праве према „месним и временим приликама“, али свакако по захтевима психолошким, физиолошким и хигијенским. Запазио сам био да по неким одељењима нису одговарали овим захтевима, и зато сам тражио да ми се шаљу сви распореди на одобрење. При прегледу и одобравању назио сам: 1. да је сваком предмету дато у распореду онолико часова, колико је одређено наставним планом; 2. да најтежи предмети добију први час пре подне; 3. да се други час даје лакшим предметима; 4. да у старијим разредима трећег часа дође опет тежи предмет; и 5. да се за други час по подне не одређују предмети из којих би деца морала читати, писати, цртати, вести или шити, пошто зими у ово доба дана дневна светлост приметно опада.

3. Препоручио сам им да упућују ученике *на правилно употребавање школских ствари и наставних средстава*. Тако: да пазе да им ученици правилно седе у клупама; кад седају, устају или излазе из клупа да то буде живо, а не трмо и мртво; пре него што отпочну да пишу или цртају, да повуку даску на клупи, да држе правилно пропис, цр-

www.тангус табицу, перо, писаљку и да при том седе правилно; кад певају да стоје, јер је то и гигијенски и пристојније.

4. За правилно разумевање и боље схватање наставног градива од велике су користи и *очигледна средства*. Зато их вредни наставници у школама, где их нема, праве сами и ревностно употребљују. Београдски наставници народних школа имају две лене збирке тих средстава: једну је београдска општина набавила, а друга је Школки Музеј. По извештају руковалаца ових збирака, београдски су се наставници народних школа веома мало служили њима. Ја сам им препоручио да се од сад ревностно користе тим збиркама и надам се, да ћу Вам, Господине Министре, у доцнијим извештајима својим и бројним подацима моћи да покажем напредак у овом погледу.

5. Али ма како да имамо богатих збирака очигледних средстава, ипак се често укаже дидактичка потреба, да се по неки објекат, који се обрађује у настави, потражи и размотри и изван ових збирака. Сам Београд је место у коме се може видети и цело културно стање наше отаџбине. У њему се могу наћи за проматрање објекти скоро за све методске јединице свих наставних предмета, било у природи, било као модел или слика. Зато сам препоручио наставницима, да, кадгод им се у настави укаже потреба, предузимљу са ученицима *научне екскурзије по граду* и околини, потраже потребан објекат, и да га са ученицима размотре на самом месту.

6. Ради упознавања отаџбине, проширивања и утврђивања географског и историјског и других знања, и ради неговања дружења предузећемо и *школска путовања*. За овај смер већ је стављено у дужност неколиким наставницима да начине план за школско путовање за све разреде основне и грађанске школе, који ће одговарати разитку ученика и стајати у вези са током наставе. Ови ће се планови претрести на већу и кад се утврде по захтевима педагошким, приступиће се њихову извођењу на начин како се то тражи од једног школског путовања.

7. Београдски ученици народних школа су у приликама да могу видети многе врлине и моралне идеје у конкретним облицима на *представама у Народном Позоришту*. Зато сам желео да се за децу приреди један низ представа, које би одговарале и по садржају своје и по облику њихову схватању. Али за данас имамо мало таквих комада. Стога сам се споразумео са нашим књижевницима о изради таквих комада, који би стајали у вези са наставним градивом и током наставним и одговарали и другим захтевима педагошким. Ако се буде нашло средстава, којим би се награђивали писци за комаде ове врсте, онда би се и у нас кренула литература у том правцу, а оваки би комади могли послужити и школама у унутрашњости.

8. *И бачке су књижевнице* веома zgodно средство за проширивање круга ученичког знања, поред тога што дају још zgodну прилику за развијање многих врлина. У неким београдским школама има их, и наставницима сам препоручио ревностну употребу истих. Где их још нема, настао сам да се и ту оснују, те да се и тамо осети њихов користан утицај.

9. И ако ми није намера била говорити овде о појединим наставним предметима и о том колика се пажња поклања коме од њих, опет морам да додирнем само један, то је *ручни рад*. Овај је предмет у друштву са осталим наставним предметима требао да покаже свој *васпитни*

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

утицај, али је био лоше среће, јер му се више не признаје право које уживају остали предмети. Данас његов опстанак у школи зависи од заузимљивости самога наставника, а министарство потпомаже његов опстанак наградама, те тако се одржава још у понекој школи у унутрашњости. У београдским се школама за сад виде од њега само трагови у великој количини алата и материјала, који се по таванима и школским собицама мирно одмара, и у томе што по неко од наставника уноси у распоред предмета на часове и „ручни рад“, али га ревностно замењује другим предметом. Од београдских наставника основних школа за сад га ниједан не предаје. Међутим има их тако спремних, да би га могли предавати са успехом. Једна само наставница изјавила је готовост да га предаје, и питаа је за допуштење, па можда неће на том остати.

Овај предмет није боље среће ни у Грађанској Школи, у којој по програму мора да се предаје. Поред многих других тешкоћа, које су искривале баш онда, кад је требало с радом почети, и сами наставници, који су при дељењу предмета узели ручни рад, изјавили су најзад, да они нису толико ни сами спремни, да га могу предавати по програму. Тако је тежња, да се, увођењем овог предмета у васпитну школу, њен наставни програм приближи нормалности, опет остала без успеха.

III

У почетку се ученицима нешто допушта да ураде, а нешто им се забрањује не објашњујући им зашто. Доцније, кад настава почне да тумачи поједине конкретне случајеве, да у њима истиче поједине врлине и да из њих утврђује моралне поуке, онда је васпитачева дужност, да пази да се сад васпитаник угледа на те конкретне примере и да ради по оним утврђеним моралним поукама. За то су васпитачу потребне прилике. Ове му пружа цео школски живот. Што је овај разноврснији, и прилике ће бити многобројније, па ће бити чешће и вежбање у поступању према извесним познатим моралним начелима и врлинама. Ако школски живот не пружа те прилике, наставник треба сам да их ствара.

Ја сам наставницима скренуо пажњу на ове прилике за горња вежбања:

1. Да мотре на *међусобно дружење код ученика* и да га са већом пажњом негују. Ово је најподеснија прилика за вежбање у самосталном одлучивању и раду; ту се код ученика могу да укорене многе добре навике и особине, које ће га доцније красити као зрела човека у грађанском животу. Зато се мора обратити већа пажња на то, како се ученици међу собом друже у свима приликама школина живота пре часова, између њих и после, и све што не ваља пажљиво сузбијати још ту на почетку.

2. И разне *ђачке дужности* у школи и њену животу јесу подесне прилике за вежбање у разним врлинама и поступању по сазнатим моралним истинама. Зато сам препоручио наставницима да одређују ученике на вршење појединих дужности као: да буду редари, чувари разних школских ствари у учioniци и дворишту, књижничари ђачких књижница, помагачи наставничови приликом извођења огледа, показивања предмета у настави, помоћници приликом екскурзија, школских шетњи, путовања, школских свечаности и др. приликама у школи и школском животу.

WWW.UNILIB.RS. И школске свечаности, кад се удесе тако да на њима ученици буду активнији него досад, могу бити веома подесне за овај смер. Стари су Грци паметно радили, кад су и своју децу доводили на јавне гозбе. Код нас се много говори „на млађима свет остаје“, али се мало ти млађи припремају за улазак у тај свет. Они се искључују из свих јавних свечаних прилика за одрасле. Ја ћу покушати да тим „млађима“ бар у школским свечаностима дам прилике за већу активност.

4. И школске шетње и излети ради забаве и проводње дају ученицима прилике за вежбање у самосталном поступању по сазнатим моралним захтевима. Зато ћу обратити пажњу да наставници са ученицима и то предузимљу.

5. Ако уз то деца знају и разне *дечеје игре*, и изводе их у пољу приликом тих шетњи и излета, онда су те (горње) прилике још многобројније и имају већег утицаја. Зато ћу мотрити да се деца уче и разним лепим играма и ван програма и да се оне изводе сваком подесном приликом.

IV

Али смер и прве и друге и треће васпитне радње, које заједно сачињавају општи смер васпитања, моћи ће да се оствари у толико лакше и поузданије, у колико наставници боље познају своје васпитанике. Зато је потребно да их испитују, проматрају, проучавају од првог дана, кад им ступе у школу, па кроз све време, и да све што је важно за познавање детиње природе прибележе. За тај смер и заведене су „књиге за бележење ученичких особина“. Ових књига истина има код неких наставника, али и то што има, само је тек по имену. Све се особине ученичке свде на две три, и оне се понављају под именом свакога ученика, тако да се ни код једнога не види оно што је баш потребно — индивидуалност његова. Наши ученици по овим књигама личе на једнаке лутке са разним именима у каквом дућану. Ја сам настао да се ове књиге воде онако како треба, и како би оне зацело биле корисне за познавање ученика.

Овом познавању ученика а и самим наставницима у вршењу њихове васпитачке дужности могу много да помогну и *родитељски састанци*. Кад су наставници уметници, они могу да задобију искреност ученичких родитеља у толикој мери, да их ови и сами упознају са рђавим навикама и особинама своје деце, према чему ће васпитачи по својој стручности умети да подесе свој рад и да упуते и родитеље на сарадњу.

Од ових састанака до сад је овде одржано неколико. Први је држан по свима школама под руковођењем управитеља школског. Смер им је био свима један исти: да се упознају родитељи ђачки са установљавањем ђачких склопишта и да се чује њихово мишљење о том. Други је састанак био општи за цео Београд, и њиме сам руководио ја. На њему је вођен говор о организовању једног друштва са задатком да отвара склопишта код појединих школа и да их издржава. Трећи је састанак држан на два места за све ђачке родитеље. На њему су школски лекари на мој захтев држали предавања о заразним болестима у опште и „шарлаху“ посебице.

Сви су ови састанци били врло добро посећени, што је доказ да су родитељи београдских ученика народних школа свесни своје дужно-

СНИ и да хоће радо да одржавају везу са школом. Наставницима овдашњим остаје да се ревностно користе овом повољном погодбом.

Имам да забележим још једну установу, која ће имати великог непосредног утицаја на један извештај део ученика овдашњих народних школа, а посредно и на успех наставничког посла у опште. То је *Скљониште* за ђаке београдских народних школа. По подацима које сам прикупио, по свима овдашњим народним школама има извештај број деце, која о ручку не могу ићи својим кућама због тога што су им куће далеко, или што у то доба немају код куће никога свог старијег. Таква деца остају у то доба код својих школа. Ту ручају оно што су собом понели, па остатак времена, до часова по подне, проведе око школске зграде, по улицама и свакојаким заклоњеним местима. Вероватно је да многи кажњиви поступак и других ученика у школи има овде свога извора. Да би се ова деца сачувала од утицаја, штетног и по васпитање и по њихово здравље, образовано је „Друштво за отварање и одржавање скљоништа за ђаке београдских народних школа“ са задатком да отвара ова скљоништа уза сваку школу, где буде потреба. За сада ће друштво отворити једно скљониште, које ће примити ученике из неколико школа. Поред тога што ће деца у скљоништу добијати храну, она ће се под надзором стручног васпитача сваког радног дана у међушколском времену и занимати корисним радом и упућивати на све што је добро.

Најзад за правилно схватање и вршење целог васпитачког посла потребно је да се и сами наставници обавештавају о свему што се тиче њихове струке. За ово им дају најбоље прилике *учитељска већа*. На овима могу београдски наставници народних школа на кратак, лак и јевтин начин обнављати своје теориско знање и обавештавати се о свима својим тековинама у области науке о васпитању и школског живота. Држим да београдски наставници, будући у нашем просветном средишту, са оваким својим већима, могу да буду расадник, из кога би се могла многа напреднија мисао пресадити у школе и школски живот у унутрашњости. Схватајући тако задатак већа београдских наставника народних школа, ја нисам хтео да се ограничим само на тако звана јавна „угледна“ предавања, него сам предузео да се на тим већима износе и претресају и друга питања из свих области и васпитнога рада и школина живота. Остављајући при том избор питања и самим наставницима, надам се да ће се на тај начин истицати за претресање баш оно што је права потреба. Ова су већа у последње време држана сваке недеље, па је тако одређено и за у будуће. На њима су: утврђене мере и средства за цео васпитни рад у школи, држано једно предавање из природних наука пред ученицима и после вођен разговор о њему, приказана очигледна средства из збирке коју је општина основала београдским народним школама и говорено о употреби њиховој, прочитан распис Ваш о Учитељском Удружењу и говорено о важности његовој и о потреби да се и београдски наставници уписују у чланство, говорено о земљописној настави у основној школи, и одређени предмети за рад на доцнијим већима.

И ако су сви наставници народних школа дужни да посећују ова већа, опет одзив у почетку није био тако велики. Доције је интересовање све више расло, тако да сад сви наставници уредно долазе. Изгледа да је мање интересовање за ова већа код наставница, јер их међу њима има које се врло ретко или никако и не појављују на њима.

Разговор је на овим већима доста жив, али број наставника који узима учешће у говору веома је маден према броју присутних. Од наставница до сад је само једна суделовала и у разговору.

V

И поред онако повољних прилика успех у раду може да буде сумњив, јер се у овом послу често наилази на сметње које се не могу уклонити.

Ако се за икоји рад тражи истинска воља и љубав, они су неопходно потребни за васпитачки посао. Ако је овога у оних који се тим послом баве, онда ће бити и тачности и марљивости и умења и свега другог што је за успешан рад потребно. Све је ово још потребније оним раденицима који хоће да раде свој посао рационалније. Такви раденици раде по свом уверењу онако, како треба и за њих је надзор сведок о њиховој вредноћи и савесности, и помагач да они лакше и поузданије свој успех постижу. Где нема љубави према послу, ту се ни најјаснија и најразговорнија обавештавања о послу неће да разумеју, ту ни најстрожи надзор не помаже много, јер се свака јасна и оправдана наредба искреће и избегава. Ту коче рад сами они, који треба да га извршују, да га изводе. Какве ћу ја сараднике у свом послу имати, време ће показати, а о томе ћу имати част извести Вас својим доцнијим извештајем.

Али наш заједнички посао наишао је баш у најбоље радно доба на једну сметњу коју је било тешко уклонити — то је епидемија „шарлаха“ и распуштање школа због ње. Због ове болести рад је школски у појединим школама прекидан, према појави болести, на дуже или краће време, раније или касније. Двапут је прекидан рад и за најдуже време у Вежбаоници, затим у I разреду женске школе, па и свима разредима код Саборне Цркве, па у основној школи на Теразијама, затим у свима основним школама, па најзад и у Грађанској Школи, у којој је прекид трајао најмање (30 дана).

Ја не знам у колико се распуштањем школа приликом оваких епидемија спречава њино ширење, али ми се чини да би се, можда, могле наћи и друге мере за њихово спречавање, пре него што би се прибегло овој. „Из предострожности“ су овога пута распуштене школе у којима није било ниједног случаја побољевања. Како пак Београд, као велико место, скоро никад није без какве заразне болести, то би се могло десити, кад би се доследно поступало, да у некој години „из предострожности“ остане за рад само неколико дана. У осталом мени се чини да ова мера није ни поуздана, јер ако се школска деца не скупљају у школи, она се састају у читаве дружине на улицама, по пољанама и заклоњеним местима, где су изложена поред заразних још и другим болестима.

НБр. 1329.

Децембра 1902. год.
у Београду.

Господину Министру
просвете и црквених послова
понизан,

Влад. Д. Стојановић
школски надзорник за град Београд

НАУКА И НАСТАВА

ДОПУНЕ

О

М. ВИДАКОВИЋУ И Б. АТАНАЦКОВИЋУ

(СВРШЕТАК)

II

Да је Видаковић учинио само једну концесију новом литерарном критеријуму, на пр. да је примио Вуков језик, данас би била са свим друкчија реч о Атанацковићу у нашим школским књигама. Истина Новаковић је још пре тридесет година имао тачно мишљење о томе писцу, рекавши: „Богобој Атанацковић († 1858) од првих је који је с доста среће чинио да роман и новелу српску стави на поље сувремено“. Али се тим мишљењем није задовољио Вудовић па је нашао да писац Два идола није само учинио срећан оглед у српској белетристици, већ јој је дао и нов правац као и Бранко песништву. Па како је Вудовић имао ауторитета у литерарним питањима, писци школских књига држаху да је његово мишљење о Атанацковићу са свим тачно. И не само што ово мишљење прештампаваху већ га веома много изменише у корист Атанацковићеву; и то у толикој мери, да је постала једна са свим неоснована компарација, по којој је Богобој према Бранку од прилике оно што је у руској књижевности Тургеев према Пушкину: велики приповедач и велики песник. А у ствари од свега само је тачно, да Атанацковић у нечем личи на Бранка, и то по томе што је и он одлучно прихватио Вуков језик у својим новелама. И у главном само по томе личи рад Атанацковићев на Бранкове песме.

У књижевности није редак случај да се неким писцима дају оцене и одређује значај не толико по њиховим делима, колико из других разлога који нису чисто књижевни. Тако се нешто догодило и са Атанацковићем. У оној великој полемици Вуковој и противника његових око књижевног

језика и правописа Атанацковић се можда и случајно нашао на страни Вуковој. И само зато критичари филолози од пре тридесет година имали су разлога да га много похвале. Па и ондашња уметничка оцена била је задовољна садржином Атанацковићевих новела, а особито са Два идола, јер су то све биле имитације новој фази белетристике бољих писаца на страни. А мало доцније видећемо да су и ти утицаји са стране веома много помогли Богобоју да дође до оног књижевног угледа пред критиком свога времена.

Око педесетих година прошлога века, а и раније, у западно-европском друштву, јављају се, мање више, извесна разочарења у идеалима политичким, социјалним, просветним и другим, па то је нашло одјека и у књижевностима: чисти романтизам постепено замењује реализам са сентименталношћу, док се око седамдесетих година са свим не утврди реализам са натурализмом. Те литерарне еволуције на страни без сумње су изазвале нов укус и у наших читалаца па се још само очекивао погодан писац на дому да имитује онима на страни. И писац се јавио у лицу Б. Атанацковића који је опет умео писати према новој тражњи читалаца. Зато он и није обрађивао прошлост као Милован већ је своју белетристику посветио савременим тенденцијама, расправљајући у својим делима савремена друштвена питања уз велики додатак различитих сентименталних „прикљученија“. Оваква белетристика морала је бити по вољи Атанацковићевим савременицима који беху — због разних узрока — у неком сентименталном лиризму и меланхолији, па су им годиле извесне, тако рећи, кржаве крајности и у књигама као и оне у животу оног времена. Да није било таквог расположења ондашњег света, већином незадовољна са стварношћу, зар би се могле примити оне са свим измишљене ситуације препуне сензација какве се често налазе у делима Атанацковића? Немогућност оних догађања у саставу читаоци би лако уочили, да нису били раније припремљени туђом највише слабијом белетристиком где се као и у новелама Атанацковића врло често прича о проливању крви невиних; или како на супрот анђелској благодати и доброты идиличних лица излазе свакојаки сладострасници, крвопије и други неваљалци. Таквих је контраста препуна и Атанацковићева белетристика: у сваком комаду има да се савлада какав тежак бол увређена срца, или се доживљује какав велики грех уз горко кајање после „срећно“ проведених тренутака. Па како је за оваку лектуру већ био приуговорљен терен утицајима са стране као оно пређе за дела Милованова, Атанацковићу је остало да се вешто држи времена и укуса; и он је у томе истрајао и само због тога на глас изашао. Сем тога није без разлога поменути да су дела Атанацковића добила велики значај пред његовим савременицима, нарочито онда кад је он некако вештачки дао високу тенденцију својој белетристици, обрадивши у Два идола, на извештан начин, онај велики покрет српски у Угарској прошлога века. А тим је

www.zadovoljio svoje читаоце двојакo: и као Србе и као људе извесног укуса у читању. И то је Богобоја нарочито уздигло изван обичних списатеља, а у ствари то је био само један веома скроман оглед у правцу новијега рада на белетристици. И као доказ томе овде ћу изнети своје мишљење о Атанацковићеву најбољем делу, о Два идола, нарочито и с тога, што се то дело препоручује школама, и што га је Српска Књиж. Задруга одштампала.

И мањи политички догађаји имају значаја за литературу, а тим пре онај од 1848 г. када је, како изгледа, српско питање у Угарској дефинитивно решено на штету нашег народа у томе крају. Од те године, па, може се рећи, до устанка у Босни и Херцеговини, свака јавна и у опште већег значаја реч имала је предмет из догађаја који чине Мађарску буну. А како се то десило у, онда, најобразованијем српском крају природно је било да се и у великом делу прозе и стихова српских расправљало о узроцима пропасти Српске Војводине, о угроженом политичком бићу народном; или је проклињаво издајство народној застави, а истицани светли примери јунаштва на бојном пољу и друга узорна пожртвовања српска тога времена. Па не само перо већ и српске гусле, колико су онда могле, одужиле су се слави прегалаца српских тих бурних година. Али, изгледа као да то није било довољно. Ваља да се желело да се тај у извесном смислу модерни догађај представи и модерним литерарним обликом: да се уметнички и опширно изнесе слика, где ће се видети дејство многих и разноврсних чинилаца који спремише онај несрећни догађај. Тога се посла прихватио тадашњи новелиста Атанацковић. И држим да је тако у главном постала замисао о роману Два идола.

Уметницима је допуштена скоро сва слобода у конкретирању извесне идеје, али под једном важном погодбом, да се у концепцији целoга или бар у појединостима састава огледа вероватноћа, могућност или другим речима извесна реалност. И овако резонуваће о уметничком послу у литератури, у првом реду и нарочито вреди за облике приповедачке прозе. Али одмах могу рећи да Атанацковић у Два идола није испунио ни те прве тачке теорије о приповедачкој уметности. Јер ни у концепцији ни у појединостима тога романа нема никакве праве уметничке синтезе или анализе или бар описа где би био приказан или оцртан какав већи или мањи моменат из догађаја знамените 48 године. Читалац ће на пр. у залуд тражити да из тог романа сазна како је српски народ у Угарској живео до 48 године, или бар да види какви су ондашњи Срби били по карактеру и темпераменту свом. У тој је књизи веома мало речено и о народном занимању и домаћем животу, па ни о тамошњим народним обичајима и традицији, а о народним политичким идеалима и раду из кога се и развио догађај од 48 године — скоро ни речи. О свему томе у роману Два идола нема ни штурих извештаја колико би се очекивало. И док се не прочита књига о којој је реч не може се довољно речима пред-

ставити како у њој има мало грађе из оног времена и живота који се жели приказати, нити се може без прочитања Два идола видети како Атанацковић сасвим почетнички и то без икакве — бар дилетанске — духовитости формира и конкретира своју замисао о поменутом догађају. Од прилике овако.

Рђави људи, а присталице мађарске владе, с помоћу неправедног суда упропастили једну српску сеоску породицу у Бачкој. (Писац не помиње име села). Чељад из те породице као да не беше, што кажу, од mesa и крви, јер у борби за живот и пред очигледном пропасти нико из те куће не чини све што се претпоставља да се у очајању може учинити. Без сумње да има и таквих људи и верујемо да их је много. Али где је онај мањи број „осветника части и имена српског“? — где су ти који ће својим прегнућем покренути трому масу народа? Писац не каже да је и оваквог света било пре буне, а прича како су се неки за време ратовања лавовски борили. Из чега се то може извести кад пре таквих људи није било? Истина и песник Вишњић каже да су се и свеци морали умешати кад се Срби у Шумадији дизаху на оружје. Али би све јунаштво српско у првом устанку било — по песми — невероватно да Вишњић не рече да је и пре Устанка било јунака као што је Илија Бирчанин и други, доцније славне вође народне.

Даље нам прича како Стеван Бачванин, син упропашћеног оца и муж „бранич жене и ђетета“, место какве одбране или праведне освете, претпоставља бегство у Карловце. А због чега и зашто баш у Карловце онет се ничим не објашњава. Тамо, у некој карловачкој пивари, Стеван испричава сакупљеним Сремцима своју несрећу, а они му се само чудеше јер изгледа као да Сремци тада не осећаху заједничко зло од кога Стеван пропада као Србин. У истој пивари десио се и неки Петар, бивши богословац, који, док је Стеван причао, пијаше као Краљевић Марко, е да би у пићу заборавио несрећени свештенички чин и олакшао грижу савести јер је пре тога упропастио неку племениту девојку Смиљу. Али и Петар као и они Сремци не беше ничим расрђен на мађарске власти. — И ту тако разнородну гомилу људи требало је нечим заједничким емоцирати. Требало је од тог ништавног скупа створити Србе који се буне против мађарског насиља. На место какве подуже процедуре, издаље и израније, е да би тај свет припремио за буну што је неопходно потребно било, Атанацковић је држао да је за све то довољно само неколико патриотско-политичких фраза, изговорених пред тим различним људима па да сви они постану бунтовници. И Атанацковићу то није било тешко извести јер се он место разлогом најчешће служи „случајем“. Зато он брзо могаше створити ситуацију за једну патриотску беседу. Јер сасвим „случајно“ улази у пивару Лацика, мађарски присталица и препоручује оним људима нову мађарску владу и вармећу. То је наљутило онога Петра, који је пре тога већ био пошио порцију Кра-

www.vevina.com
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Марка, те сиљном орацијом одбија Лацикине предлоге и при-
 добија Сремце за страну противну маџарској. — Ми држимо да је она
 Петрова орација била недовољна да Сремце учини маџарским про-
 тивницима, ако није било и каквих јачих узрока за њихову одлуку. Јер
 ми знамо да се једном беседом народ не може дићи на буну, ако пре
 тога нису претходиле какве велике муке и невоље. Па дакле било је
 сасвим немогућно оно што Атанацковић прича за Сремце: како су се
 они толико одушевили оном беседом те право из Шиваре са Младеном
 отишли у Карловце где се држао онај чувени мајски сабор после ког
 је настала борба с Маџарима. А тај детаљ не само што је неприродан
 већ је исто тако и са свим недовољан да би се из њега могла извести
 жива слика свега онога што се догађало пред оним знаменитим покретом
 од 1848. г. који су спремили многобројни узроци, историјски, политички,
 морални, социјални и други. И мора се човек чудити како је Атанацковић
 могао и помислити да се у оне бедне ситнице из живота оне тројице
 људи може сместити онако крупан догађај. А тако исто велика је мана
 овога романа што је у њему врло мало лица, а зна се да је у Маџарској
 буни било само Срба стотинама хиљада. И разуме се да са таквим по-
 грешкама писац није могао роману дати ма какву реалну основу на којој
 би се подизала остала уметничка грађа. А тај опет велики недостатак
 у роману може се објаснити само тим што Атанацковић није могао или
 није умео доћи до потпуне концепције о оном великом политичком за-
 плету средином прошлога века.

После неумешности у нацрту реалне основе роману, одакле би се
 природно развио уметнички заплет и радња, Атанацковић је починио и
 велике погрешке и у формирању лица. — Док је у првој глави наго-
 вештавао идеју романа он се за радњу служио сељацима, а доцније, кад
 је интрига јаче развијена, без икаква природна прелаза узима лица само
 из грађанског реда. На место Стевана Бачванина, са свим неочекивано
 постаје главно лице неки господин Младен. Па и после те нагле про-
 мене у лицима писац је учинио још нешто горе од погрешке. Он је по-
 казао да не зна зашто су управо лица у роману. Јер ко би могао рећи
 да је писац у Младену изнео тип или карактер интеллигентног Србина
 из оних бурних дана 1848. године? Па кад се погледа и на остала лица
 у роману може се рећи да то нису ни силуете које би подсећале на ону
 знамениту генерацију српску од 1848. год. Историја је сачувала при-
 личан број имена ондашњих интеллигентних Срба, који су оставили миран
 живот, срећу домаћу а можда и љубавну па изашли на бојно поље: бо-
 рили се и изгинули — покренути племенитим осећањем народољубља.
 А шта је Младена, главно лице, учинило неким народним борцем и
 бранитељем? Кад је остао без идола љубави (Руже), Младен је пао у
 велико очајање, гледао је да се и живота лиши. Па кад му то није
 пошло за руком, онда се реши да ту ситницу, што се зове живот без

www.srebrenica.gov.me
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 несрећне љубавне, жртвује другом идолу, народу. Ето како је Атанацковић бедно схватио улогу ондашњих младих Срба! По њему су њихове жртве за народну слободу биле само једна више авантура разочарана љубавника. Па и у споредним лицима Атанацковић није показао бољи успех: и она су као и Младен налик на Србе само по имену.

После ових погрешака Атанацковић је учинио и трећу, такође веома крупну: није се старао да у делу буде извесног јединства у идеји која се желеда представити. Место тога, писац је под једним називом скупио разнородне догађаје за које је држао да могу бити заједно кад се умесним махинацијама вежу у неку привидну цедину. И само на тај начин могао је Младен постати главно лице; иначе из акције тога лица немогућно је извести једну идеју ради које се све предузима. — Ми можемо разумети донекле што је писац онако романтички приказао авантуре Младенове пошто му не дадоше Ружу. Рецимо држао се такве уметничке школе. Али из каквих се диспозиција може извести да Младен, несрећни љубавник, може у исто време одиграти улогу и неког народног првака у борби 1848. г.? Ваљда зато није био довољан онај бесплатни предстанак суду у парници Стевана Бачванина? Зна ли се бар кућа, школа, друштво или што друго што је могло Младена спремити за позив великог народног борца? Од свега тога у роману нема ништа, па је због тога она Младенова политичко-војничка радња са свим без смисла. Писац је на силу дао Младену туђе место и улогу без припреме за њу. То је та трећа кардинална погрешка у роману Два идола јер се јасно не види, шта је хтео писац да буде главно у животу Младенову: да ли извесна љубавна авантура или нека политичко-војничка акција. А то чини да поред осталих недостатака Два идола није и једно дело, већ само такво изгледа што је писац извесном вештином уплео уједно разноврсне сцене из љубавне и политичко-војничке авантуре Младенове. Дакле, из свега излази да писац Два идола није успео дати: 1) уметничку слику догађаја према оној реалној од 1848. г., 2) нити су лица у томе роману ма у чему налик на Србе онога времена и 3) нити је роман Два идола у опште узев једно дело. А то значи да у Два идола не ваља оно што је главно у сваком роману. И после овог остаје да се види има ли чега доброг у појединостима, или у извесним особинама пишчева духа — и ради тога поново ћу прегледати лица и радње онако како их је писац схватио и изнео.

Ми смо видели да у Два идола главно лице Младен па и други само су Срби по имену јер у њима писац није истакао и какве особине српске. Ну то би се могло у неколико и оправдати ако се претпостави да се писац држао извесног критеријума, по коме лица у роману треба пре свега да су људи па макар и немали свију особина какве народности. Има и таквих теорија. Па ако за часак примимо и то гледиште за оцену лица, на реду је да видимо, је ли писац Два идола као уметник могао

бар у главном лицу, Младену, приказати човека с неким истакнутим особинама темперамента и карактера, из чега би се могла извести нека логичност у његовим авантурама љубавним и политичким. На тај ћемо начин видети и снагу пишчева дара, ако је успео створити тип или карактер извесна човека па макар он не припадао никаквој народности ако је то могућно. Ради тога огледа узећу неколико момената из живота главног лица.

Младен је био несрећан у љубави али не што га девојка није хтела, него што му је нису дали. И могло се очекивати да ће Младен, доцнији јунак, ма шта предузети те да се види да он није обичан човек. Али Младен после тог за њега горког доживљаја прво се добро исплаче па затим тумарне у свет е да би га какав удес лишио живота. Као да му се то не би могло десити и у Банату да је онако љут (ако је од истине био) употребио оружје, решио се на отмицу или на што друго само да задовољи своје увређено осећање. Али то му ваљда није допустио писац да своју љубав тако просто, али и природно заврши. Несрећним љубавницима у ондашњим помодним романима досуђиване су много заплетеније и неприродне перипетије у животу, те је по том шаблону морао и Младен бежати у далеки свет и тамо се ударати на веће муке : тражио смрт у морској бури, за тим на врховима снежних Алпа и т. д. Па кад је Младен видео да му никако не иде од руке да се живота лиши у Европи он се сети Африке, држећи да ће тамо без сумње моћи погинути, те се у Милану исповеди по свима правилима осуђене романтике. И заиста је изгледало да се жив из Африке неће вратити. Али је писац био одредио друкчију судбину Младену. Пошто се „изавантурирао“ по Алгиру, изненада и не зна се којом брзином и путем врати се Младен у отаџбину о којој до сада не само није било речи него јој писац није ни име казао; а и Младен до сада није о њој говорио. А сад без икаква видљива разлога, тамо у жаркој Африци Младена ненадно обузима љубав према отаџбини. И то је могло бити, али писац не каже како се извршио тај прелом у души Младеновој што је било веома потребно јер од сад Младен није само несрећни љубавник већ и незадовољни патриота. Атанацковић је ваљда претпостављао да су његови читаоци само наивне патриоте и да ће све оне измишљотине примити просто зато што је Младен постао патриота.

Са свим је било природно да је Младен после толико тешких авантура морао много изгубити од питомости па можда и човечности. Али кад се вратио у Бачку он се преобрази у некаква филантропа, неочекивано и необјашњено, онако исто као што је Видаковићев Љубомир Соколовић, војвода у Тесалији, постао дјетовоспитатељ.

Кад се вратио из Африке Младен распрода све имање и настани се у неком сеоцу (коме се не зна име као и граду одакле се доселио) одакле се удаљавао само онда кад је требало учинити какво филан-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

грозно дело. У томе сеоцу Младен је живео и онда кад је оно бесплатно заступао Стеванова оца у парници са Исаком Еврејином због оне лажне менице. А где се то догађа не зна се. Исто тако не зна се зашто то Младен чини: да ли помаже Стеванова оца као Србина или у опште човека? Да ли је том приликом Младен показао ванредно или бар неко велико пожртвовање за потиштене, па да је заиста било вредно саопштити читаоцима тај догађај из Младенова живота? Можда писац што је био и сам адвокат даје особиту вредност адвокатским услугама, макар оне биле и ситнице, само кад су бесплатне. Ето то је било највеће Младеново залагање за народ! Заиста вредно спомена! На овом месту може пажљивији читалац запитати: од куда Младен зна адвокатски посао кад се за то није спремао? Али на такво питање могао би се у име Атанацковића одмах овако одговорити: Ни Милованов се Љубомир није спремао за васпитача па је ипак онако дивно васпитао Светозара и Драгињу. То је сасвим могућно али само у извесним романима.

* * *

На Карловачком сабору 1848 године искупили се Срби из многих крајева, и знамо зашто. Али питање је шта ће тамо Младен. Карловачки сабор имао је чисто политички карактер, и извесну улогу на том сабору могли су имати само они Срби који су и дотле били осведочени политички борци. А знамо ли ми да је Младен пре тога где год бранио српску ствар од већег значаја? До сада се Младен није одушевљавао никаквим политичким идеалима српским, нигде није страдао као Србин — нити се зна његово политичко гледиште онога времена. Па опет зато писац вели да је Младен одвео оне Сремце из Пиваре на Карловачки сабор, и да је доцније за време борбе био неки мали вођа. Ако бисмо запитали да ли је то природно и могућно што Младен ради, ми бисмо можда од кога бранитеља Атанацковића добили све онакве одговоре какве је некад Видаковић давао Вуку, бранећи свога Љубомира из Јелесеума. Зато није ни потребно подвргавати каквој анализи све Младенове авантуре које је починио овај јунак до краја свога живота. Место тога споменућу нешто из живота једног споредног лица које је писац удостојио да с Младеном погине по свима правилима романтике. То срећно лице звало се Иван. Кад су њега и Младена извели пред преки суд а потом на губилиште он је показао толико неког „галгенхумора“ да је по свему изгледало да није био при чистој свести. Иван се пред очигледном смрти толико шали и смеје што би се тешко очекивало и од каквог много бољег јунака који је пре тога у више прилика показао извесну одважност. Ми се не бунимо кад се у народној песми прича како се Стари Вујадин не боји смрти, јер су позната пре тога јунаштва Старог Вујадина. Али по својој јуначкој прошлости Иван ни

www.мало.не личи на Старца Вујадина или које друге познате јунаке. До преког суда Ивана смо први пут видели у једном салону где је претрпео велике муке али љубавне, и други пут приликом једне свађе с Маџарима, али и она се свршила само речима. А доцније ћемо видети да је једино писац крив за оно Иваново „храбро“ понашање пред преким судом. Овако неистинит живот није био само Иванов већ и других споредних лица. Па се може рећи да обрада лица у Два идола нема апсолутно никакве уметничке вредности: лица су у том роману просто сенка што по нечем личе на људе, али које? — то је врло тешко погодити. А то значи да нацрт лица у Два идола не задовољава ни онај критеријум по коме лица у роману треба да су пре свега људи. Али овде нема ни потпуних људи. Јер се оно што ради Мааден и споредна лица не може објаснити ни логиком, ни психологијом, ни којом другом науком о човеку — изузев метафизике.

* * *

У Два идола нема ни описа који је као што знамо врло ваљан елеменат у роману. У овој ћемо књизи узалуд тражити слику народа или земље где се свршише они важни догађаји 1848 године. Опис Срема, вели писац, треба тражити у Бранковим песмама. Али и ако ту писац признаје своју слабост ипак му се не може ништа опростити. Јер оно што је Бранко рекао о Срему није довољно за опис у роману где се тражи много више и друкчијег описа. Па где је опис Бачке и Баната на чијим се просторијама у главном и борише Срби с Маџарима? Нигде нема какве веће слике бојног поља ни детаљног описа ратног беснила тога времена. Од свега само неки наговештаји које читалац мора сам попуњавати. И обрађивати догађај из 1848. године а ништа не рећи о оном историском сабору у Карловцима то значи колико не казати од свега оно што је најглавније. Место описа тога чувеног сабора народа и господе српске Атанацковић нам описује онај посве незнатни скуп у карловачкој Шивари. И место оних знаменитих дијалога са Карловачког сабора писац нам обе-самрћава она Петрова и Стеванова бенетаља у поменутој Шивари. Каква ужасна омашка! У тој књизи није описан никакав ситнији детаљ, на пр. народна ношња, изглед српске куће тога времена и др. Од свега тога тамо нема ништа, баш ни у најопштијим контурама; исто онако као и у Миловановим историјским романима.

* * *

После ових чисто уметничких неуспеха Атанацковић је показао у овом делу да није имао неко више гледиште о литерарној уметности, већ и он као и Видаковић у читању види неку забаву у најобичнијем смислу те речи. Јер се по свему види да је и њему главно било да се на неки начин читалац анимира, и да што дуже чита. Тога ради смишљао

www.razne.com различне махинације заплећући фавулу и где треба и где не треба. На пр. он испретура сцене тако да дође напред оно што би требало да дође доцније, па је сасвим природно кад се види нека средина или крај, да се мора, по природи радозналости, тражити почетак. А докле писац чини разне дисгресије, потребне и непотребне, могућне и немогућне док дело, тако рећи, не порасте у читав роман. Тако је она сцена у пивари дошла прва, а треба да је много даље од почетка. Али ко би онда с пажњом читао Младенове авантуре по Европи и Африци, да се он није онако театрално у пивари објавио „народним човеком“. Или кога би могли интересовати још незнатнији доживљаји Петра бившег богословца да и он није пре тога онако патриотски и „дерзновено отповидио“ Лаикики маџарону у истој пивари, или да није после С. Т. процести запевао ону песму... „Развија се барјак у Србина“... Ко би, велим, могао читати и његове авантуре да га није писац прво учинио заслужним за народне идеале. Тако је радио и са Иваном. После измишљеног јунаштва Иванова на преком суду, писац је држао да је читалац био дужан да чује ону ништавну причу како је Иван оглашен за бунтовника. Ето таква је била махинација Атанацковића кад је оно разнородно и ништавно градиво стављао у некакав ред сензационих слика назвавши га именом Два идола. А тако је, видели смо, некада и Видаковић опет својом махинацијом умео састављати још дебље свеске за „увеселеније“ својих читалаца.

Да се толике погрешке нађу у Два идола држим да је то дошло између осталог и због тога, што је писац предузео посао за који није био његов и сувише скромни таленат. Хтео је написати роман а талент му је једва стизао за омањи белетристичан састав. Зато му ја из нарочитих разлога више ценим Буњевку него Два идола.

* * *

У Два идола нема никакве особите дикције или стила, да се бар у школи прикаже. На против тамо је стил у појединостима погрешан и у целини веома намештен. У језику има врло много погрешака, али их у своје време није исправљао ни Вук ни Даничић, ваљда због начелног слагања у овом питању. —

* * *

Из досадашњег говора о Два идола мислим да се јасно види како у нашој белетристици има мали значај ово „најбоље дело“ Атанацковићево. Па зар није сасвим без смисла она компарација Атанацковића с Бранком? По свему, много је тачније упоређивати Атанацковића с Видаковићем, и то је био један од главних разлога да се ова расправа напише.

www.unilib.rs Ако нашу белетристику после времена Бранкова и Његошева назовемо новијом онда се може рећи, да је она у Атанацковићу добила свога Видаковића који се од првога разликоваше по оним општим особинама по којима се разликују писци 19 века од оних из 18 века. Јер се у делима ова наша два списатеља виде само оне разлике које доноси време, култура и општи развитак; у томе Атанацковић није показао неку своју личну вредност већу од Милованове. Напротив њихова белетристика по уметничкој страни има више сличности него разлике. Па и садржина њихових дела веома је слична: у обојице нека врста тенденциозне дидактике и романтике у патриотском смислу. Истина они обрађиваху различне предмете, али то је било према савремену укусу публике. У времену Милованову тражила се романтика с предметом из средњевековне прошлости. А кад је почео писати Атанацковић тада је опет био као савремен захтев да се у роману обрађују догађаји савремена живота на извештајан романтички начин. Па дакле и Два идола не беху никакав Атанацковићев проналазак таквог романа већ дело израђено према новом литерарном захтеву. Али како се такав рад жељно очекивао, то је Два идола у очима публике био не само оглед новог романа већ и савршен успех Атанацковићев у тој врсти литерарног рада. То је учинило да критика прошлог века у Атанацковићу нађе потпуног уметника, упоређујући га с Бранком. А да је то било погрешно схватање ми смо се о томе већ неколико пута уверили прегледајући рад Атанацковићев и Милованов. И ако одбијемо оно због чега су у прошлом веку високо ценили Атанацковића, а то се мора учинити, онда излази, према свему до сада реченом, да је Атанацковић у нашој белетристици прошлог века показао исти успех као и Милован. А то значи да та два писца беху једнаке духовне способности; то потврђује и њихова биографија. Милован је добио образовање у 18. веку када је у Угарској у школама владао латински језик и псевдокласична теорија о песничству; а о каквој стварној разлици између поезије и белетристике није могло бити ни помена. Његова прва лектира без сумње била су дела наше старе књижевности и побожна дела 18. в. на славено-сербском језику; за тим латински и грчки списи према ранијем схватању тих књижевности. У немачкој књижевности био је самоук. Кад је он почео писати тада још нико није био дао тачно мишљење о српском књижевном језику и књижевности. У оно доба и стање науке не само у Угарској већ и у свој Германији није било ни издалека онако какво је било за време образовања Атанацковића. Као најбољи извор за српску прошлост Миловану је могла послужити некритична Историја Рајићева или српски летописи, чија је садржина често иста као и у народном предању. Ето, такве су у главном биле просветне и књижевне прилике за време образовања Милованова и првих дана његовог књижевног рада. А има извесног разлога поменути да је Милован био и сиромашан човек.

Свим су биле друкчије прилике кад се Атанацковић образовао и почео писати. Кад је изашла његова прва књига (1845), не само у Европи него је и у нас било много што шта унапређено и у науци и у књижевности. Тада је Вукова реформа била близу свог потпуног успеха: Српски Летопис и друга дела (књижевни и политички листови) беху знатно прокрчили пута књижевности и науци — па и уметничка књижевност имала је знатног успеха у епу, драми и лирици. А кад је штампана последња свеска Два идола (1852.) била су пре тога објављена и класична дела наше књижевности: Горски Вијенац, прва књига Бранкових песама, Вуков превод св. Писма, Даничићева граматика и т. д. И кад се томе дода да је Атанацковић пре штампања Два идола путовао по Европи и да се нарочито у Паризу задржавао због литерарних студија — онда се тек види како је Атанацковић по снази свога духа заиста био у правој висини Миловановој, кад после свих тих срећних прилика није могао написати боље дело од Два идола. После ове компарације са свим је јасно зашто у Миловановим делима не беше довољно потребне уметничке и научне студије. Али чиме се може објаснити тај недостатак у Два идола? Атанацковић је на високим школама и иначе морао се упознати са резултатима многих наука, па ипак су у његовом роману тако многобројне погрешке историјске, етнографске, психолошке, логичке и др. Па разуме се да су и то разлози због којих не треба Атанацковића претпостављати Миловану. Оно пак што се чини да је у Атанацковића боље то није његова лична својина већ тековина новијег времена.

Кад је нестало читалаца који се забављаху хришћанском легендом и народном традицијом у облику историје, од тада су почели губити вредност и Милованови романи. За доцније читаоце требало је писати према новијем критеријуму, који се од пређашњег у главном разликоваше што је тражио обраду сувремена живота и више стварности у композицији. Према томе захтеву први је почео радити Атанацковић, и, као што смо видели, без уметничког успеха. Али његови сувременници, жељни лектире са предметом из народног живота, нашли су у делима Атанацковићевим и оно што писац није имао — велики уметнички дар. А кад је опет нестало таквих читалаца који су могли у роману трпети стварност уметнички непрерађену или тек у нечем прерушену, и кад се од новог писца тражило да гледа да његова дела имају и коју уметничку врлину а не само задовољавање Вукове реформе — од тада су и дела Атанацковића у очима бољих читалаца постајала оно што и Видаковића. Па дакле према свему досадашњем може се извести закључак: Видаковић и Атанацковић беху поетско-приповедачки дилетанти, који писаху према неком општем мишљењу и укусу својих читалаца, и кад је временом нестало тих захтева и читалаца, нестало је и оне „велике“ вредности њихових дела.

И ако у свима теоријама књижевности не стоји да је белетристика засебна литерарна уметност, одвојена од песништва, ипак се у природи посла и по употребљеној грађи и циљу белетристика разликује од песништва. Ваљда се и зато мора разликовати прича од песме што прва скоро увек има неку дидактичну тенденцију, и као да без тога приповетка не би ни имала вредности. Па разуме се да то белетристику у неколико удаљује од правог песништва а приближује је научној прози у толикој мери да су је поодавно учени људи почели злоупотребљавати, намерно или случајно, међући разне расправе у згодне белетристичне облике. То је учинио и адвокат Атанацковић. Он је хтео објавити и своје мишљење о 1848 години па му се то учинило згодније у облику приповетке него обичном расправом. Тако је постао роман Два идола, који је савременике, непућене у литератури, могао двојако задовољити : и као расправа и као прича, јер у том роману има места која опомињу на неко научно излагање, и места што личе на уметничке приказе.

Г. Јовановић.

ПРОЦЕС ИСТОРИЈЕ ЧОВЕЧАНСТВА И ЊЕН ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМ НАУКАМА

I.

Човек је почео основе свог историјског живота само у оним крајевима земље, где му је сама природа давала све што му је потребно било за живот и развитак. Природа је први основ и услов цивилизације човекове, тек доцније настају и историјски основи и услови. Пошто је топлота прва и основна потреба свега органског стварања и развитака, топлота је прва потреба и људске културе. Тако су прве цивилизације човекове могле постати само у топлим земљама, поред плодних река, онде где се још неуздигнут и неоснажен човек могао најуспешније борити с природом, те су тако цивилизације прво постале само на оним местима где није требало много људског рада и напора да се од природе добије све што човеку треба за живот, где је спољна природа била најправилнија, где је ток њених периодичких појава био најмање ремећен другим снагама. Тако су прве цивилизације природне — Египат, Мехико, Перу, Индија, Халдеја — које су се развиле не на историјском основу него на природном, развијајући се само на оним местима где је природа њима згодна и повољна била.

Тек доцније настају историјске цивилизације којима је непосредни основ историјска прошлост т. ј. историјски континуитет. Тако су оријенталне државе и цивилизације природне према данашњим историјским

www.slobodnim државама, основаним на историјским принципима хуманости и правде, док су прве биле основане на чисто природном принципу права јачега.

Тако је историја примитивног људског живота само непосредно продужење историје природе и носи на себи све карактерне знаке првобитног, природног: — влада силе, једноликост, непрогресивност и механизам. Тако су природни услови и снаге првобитни услови и подстреци човекове цивилизације.

2.). Не само постанак него и ход човечанства у простору, ход и кретање његове културе одређивала је прво природа. Главни путеви којима су се селили народи јесу од истока и југа ка западу и северу из топлих у умерене и хладне крајеве. Пошто је култура прешла из Азије у Европу, прва станишта њена и у Европи били су најтоплији крајеви — Грчка, Италија, Шпанија; тек у доцније доба култура иде на запад и север. У сеобама народа реке су биле први и главни показивачи путева у дубину шумовите унутрашњости континената; оне су биле први друмови и дуж њих развијале су се прве цивилизације.

Пошто су основали прве цивилизације на истоку и југу, сеобом племена због умножења људства и оскудице у храни, народи су потискивани све даље на запад и север. И тек у тим крајевима где човек није имао да од природе очекује много, те је био више остављен самом себи, дигла се вредност људског рада и свега људског, те су ту и основане прве хумане цивилизације.

И догод је природа давала човеку све што му треба за живот, дотле је и његов рад био мало потребан, по томе без велике вредности, и по томе јевтин; отуд ропство човека у првим цивилизацијама и презирање рада. Тек са ослобођавањем човека од природних услова и по томе уздицањем његовим, настајала је и све већа потреба рада и тим све веће поштовање рада, које је хришћанство прво прокламовало.

Тако је и природно право било јаче развијено код првих, старих народа и тек доцније код модерних народа развија се историјско право, пошто је данас уплив времена и историје много већи него у старо доба, кад је природа превладно деловала.

3.). По томе цивилизација човечанства, селећи се и данас из једних крајева у друге, још је на номадском ступњу свом; она је до данас једнако мењала станишта своја у Азији, Африци, Европи, Америци; свака велика историјска епоха има своје море; сваку нову цивилизацију развијало је ново, свето људско племе, док се цивилизација човечанства једном стално не утврди и не добије своје сталне центре.

По томе и ако је људски род физички сазрео, човечанство још то није, оно још физички расте, оно је још у доба екстензивности и експанзије, т. ј. још није достигло крајње границе свог физичког развитка, свог растења и ширења у простору, а то ће морати настати, као што

је настала и за ostalo у природи. Она првобитна, природна снага која је стварала расе, варијетете људског рода, одавно је престала да ради и угасила се, док потоња историјска снага, која ствара народе и даље је радила и данас још ради. Постанак раса јесте последњи моменат физичког развитака људског рода, те је морао наступити пре, него што су духовне снаге, праве снаге човекове, почеле да раде.

4.). Пошто је спољна природа, земљина површина прво одређивала и условљавала цивилизацију човекову, то је и географија први основ историје, прва фаза њена, изучавајући људске ствари и појаве историје у простору. И не само што је географија прва фаза историје; она је и први основ и услов њен, као што је спољна природа први основ и услов првог живота људског и првих цивилизација. Као што смо мало час видели, човечанство ни данас још није достигло крајње границе свог ширења у простору, још екстензивно није савршено; још траје географски период историје, где простор и локалност још јако утичу на све социјалне и историјске односе људи; до данас се човечанство само ширило, кретало и расло у простору са малом историјском дубином. А све даљим прогресом историја човечанства, постајући све мање дескрипција спољнега, добијаће све више дубине; све је ближе доба времена, доба идеје, праве историје, која ће, силазећи све дубље у живот човечанства у времену, моћи у историјској дубини свих времена, најбоље откривати законе историјског живота човечанства.

Тако је влада простора све већа што се даље иде од историје и цивилизације ка природном човеку и природи у опште. Номаду и сточару треба много више простора него цивилизованом човеку; вредност времена тада је мала. Тек све даљи прогрес и цивилизација доносе све већу вредност времена.

II.

Тако је цивилизација људска почела прво у појединим, погодним крајевима земље, тако рећи у аристократским локалима њеним — Нил, Еуфрат, Гангес, — и тек из тих појединих крајева земаља са прогресом ума свог и по томе са све успешнијом борбом са природом ширио је човек из тих појединих моћних центара своју цивилизацију по целој земљи, а то је почело за римске царевине кад су границе цивилизације људске биле више раширене него у ма које време античког доба, и кад се образовање од појединих градова и земаља почело ширити у свима границама њене владавине. Тако се и сва култура и цивилизација људска од појединих затворених градова ширила све више и на становништво отворених места и села, а откриће Америке највише је допринело ширењу позорнице људске цивилизације и историје.

Тако је до данас почетак сваког прогреса ишао појединце, делимиче и местимиче. Као што се цивилизација ширила прво из појединих

www.пpојeвa зем.љe, пpиpоднo бoгaтих, гдe нијe тpeбaлo мнoгo и сaвршeнијeг рaдa чoвeкoвoг дa сe у њимa рaзвијe извeстaн ступaњ културe; кaо штo сe свa културa ширилa од пoјeдиних нaрoдa, кoји су у сeби били апсoрбoвaли сву културну снaгу јeднoг вpeмeнa, — тaкo јe у свaкoм пeриoду истoријe људскe пpeвлaђивaлa пo јeднa стpaнa, пo јeдaн пpaвaц живoтa људскoг, пo јeднa фoрмa њeгoвa, ширeћи сvoју влaду нaд oстaлимa. Бoгaствo, oбpaзoвaнoст, влaст, чистијa рeлигијa, чистији oбичaји и пoјмoви, били су пpвo сvoјинa сaмo пoјeдиних индивидуa, пoјeдиних фaмилијa, пoјeдиних плeмeнa, пoјeдиних нaрoдa, пoјeдиних стaлeжa и клaсa друштвa у нaрoду, пoјeдиних гpaдoвa; били су пpвo мoнoпoл и привилeгијa пoјeдиних мoмeнтa људскoг друштвa и истoријe и oдaтлe су сe ширили у свe дaљe и ширe кругoвe мaсe друштвa. Истoријa ни јeднoг aнтичкoг нaрoдa нијe истoријa цeлoг нaрoдa, нeгo су сaмo пoјeдинa плeмeнa, пoјeдинe клaсe друштвa и пoјeдини гpaдoви били нoсиoци истoријe цeлoг јeднoг нaрoдa. Истoријa Египтa јeстe у истoрији Мeмфисa и Тивe и њeгoвих кpaљeвa, дyхoвникa и рaтникa; истoријa Вaвилoнијe и Асиријe у Вaвилoну и Ниниви; истoријa Јeдинa у истoрији јoнскoг и дoрскoг плeмeнa, у истoрији Атинe и Спaртe; истoријa цeлoг пoтoњeг пpeхришћaнскoг свeтa у Риму.

2.). Тaкo јe у свaкoм истoријскoм пeриoду свe oбpaзoвaњe пoлaзилo од нeгoвaњa сaмo јeднe стpaнe дyхa људскoг, и свaкa јe ширилa влaду сvoју нaд свимa oстaлимa. У aнтичкo дoбa oнo јe пoлaзилo од рeлигијe кoјa јe ширилa влaду сvoју нaд филoсoфијoм и нaукoм, нaд умeтнoшћу и живoтoм; у мoдeрнo дoбa од нaуке кoјa ширити влaду сvoју нaд рeлигијoм и нaд свимa стpaнaмa живoтa људскoг. И хумaнoст, пpaвдa, oбpaзoвaнoст билe су у цeлo aнтичкo дoбa дoбpa сaмo пoјeдиних, виших клaсa друштвa пoјeдиних нaрoдa; тeк хришћaнствo ширити тa eксклyзивнa, зaтвoрeнa дoбpa дo oпштeг дoбpa мaсe људскoг друштвa.

И пoштo су и бoгaствo и oбpaзoвaнoст, и културa и цивилизaцијa, и свa великa истoријскa дoбpa чoвeкoвa билa пpвoбитнo кoнцeнтрисaнa сaмo нa пoјeдиним, уским узвишeним тaчкaмa зем.љe друштвa људскoг и истoријe тo јe и oснoв цeлoг рaзвиткa друштвa људскoг пpвoбитнo врлo узaн; oтyд брзo пpeвртaњe и пpoпaдaњe aнтичких нaрoдa и њихoвих држaвa. Ширeњeм тих истoријских дoбpa и тeкoвинa људских од пoјeдиних кpaљeвa зем.љe, од пoјeдиних нaрoдa, од пoјeдиних клaсa друштвa и пoјeдиних вpeмeнa нa свe ширe кругoвe пpoстoрa, вpeмeнa и људи и oснoв пpoгрeсa људскoг свe сe вишe ширити и тим пoстaјe свe чвршћи и стaлнији; цивилизaцијy дaнaшњeг чoвeчaнствa, рaширeнy нa дaлeкe пpoстoрe и зем.љe, и нa мнoгe нaрoдe, нијe кaдрa вишe yгyшити никoјa људскa силa.

3.). И цeлoм чoвeчaнствy и цивилизaцији њeгoвoј дaвaли су дo дaнaс тип сaмo пo јeднa рaсa и сaмo пoјeдини нaрoди тe рaсe; у aнтичкo дoбa Египћaни, Хaлдeјци, Грци и Римљaни; у хришћaнскo дoбa

Италијани, Шпанци, Французи, Инглези, Немци. Само то неколико народа били су до данас продуктивни; само су они давали тип литературе, философији, науци, политичком и социјалном животу свих осталих народа; они су до данас били представници човечанства, типови његови, ширећи га на све остале народе. И само мало народа, а можда и један само од њих, успеће да свој тип рашире на све остале народе, на човечанство, као што су само поједина племена давала свој тип многим другим племенима, целим народима.

4.). Тако је и историја почела бележењем и описивањем појединих, локалних радњи и догађаја, биографијама и хроникама; па и сви најбољи производи античких историка само су монографије, описујући само поједине догађаје, поједине народе и поједина времена. И прво је историја описивала искључиво политичке догађаје, процес периферије друштва, а у најновије доба она све више обухвата све стране и појаве живота људског, у простору и времену, и физички и психички, и практички и теоријски живот људски, обичаје и законе, религију и уметност, језик и писање, философију и науку, литературу и материјалну културу, и све форме друштвеног живота људског, фамилију и племе, народ и државу, — и његов економни живот.

И са уздизањем човечанства до једне једине целине и историја се све више уздиже до једне једине историје, која обухвата све историје појединих народа, и у којој ће све историје појединих народа бити само поједине епизоде велике драме човекове — човечанства; носилац историје све је мање поједини јунак, поједини народ, поједино време, већ је све више цело човечанство, које није ништа друго него цео човек.

И од човека, од његовог живота и односа, историја се све више шири на све стране и на све ствари: она све више постаје један од главних услова потпуног разумевања ствари. Све се више увиђа да не само човек и његов ум имају историју, него и животиње и биље, и земља и сунце, и цео козмос. Астрономија на највишем ступњу свом биће само историја козмоса, у којој ће и магле и сунца, и планете и месеци и системи сунаца, и хаос и ред, и гравитација и еволуција, бити само поједини моменти, поједини догађаји, које та историја козмоса има да опише и разјасни.

5.). Као што се историјски дух прво концентрише на појединим странама, па се после шири на све стране са тих појединих тачака, тако се и култ појединих божанстава шири до идеје једног општег бога, као што се поједина знања шире до општих закона појединих наука, као што се поједини закони наука шире до све мањег броја општих принципа, као што се поједини племенски дијалекти шире до националних језика и национални поједини језици до све мањег броја општих

језика људских; као што се поједина племена шире до народа и поједини народи до типа човечанства.

Данас је феудно доба човечанства и социјално и духовно.

III.

Пошто се је цивилизација човекова развијала прво на појединим zgodним тачкама земљиним, у појединим засебним центрима, то је сваки од тих народа био првобитно засебна целина, без икаквих веза с другим народима.

Као што у почетку развитка духа дете нема једну свест која се простире на све његове органе, него сваки орган има своју свест, и тек доцније се та многа ја, те засебне свести редуцирају на једно јединствено ја, на једну једину свест, тако и у друштву људском све поједино постоји првобитно као самостална целина и живи својим засебним животом. Свака фамилија јесте првобитно самостално друштво за себе, независна општина; свака фамилија одговара другој за дела својих чланова; свака има своја засебна божанства и духове заштитнике, своје право и обичаје, своје законе, своју земљу и своју привреду. Превлашћу појединих фамилија над другима и давањем њихова типа другим фамилијама, многе поједине фамилије постају само зависни делови те веће целине — племена. И свако племе живи првобитно својим засебним племенским животом. Свако је самостална целина за себе, и доцније превлашћу појединих племена над другим племенима, остала племена постају само зависни делови већих целина — народа.

2.). Тако и сваки народ има првобитно своју засебну свест, сваки је човечанство за себе, без икаквих међусобних веза, као самостална целина, без свести о једном једином човечанству, живећи својим засебним, одвојеним животом. У античко доба сви су народи изоловани један од другог, без икаквих заједничких веза; ни једна заједничка религија није везивала духовне интересе многих народа, сваки је народ имао своју засебну религију, нити је раширен саобраћај везивао материјалне интересе њихове. Сваки народ као самостална целина ишао је својим путем, линеарним правцем, те су и први заједнички добици, прве везе њихове, били у укрштању и сукобљавању њихових интереса, од куда је потицала борба, која се свршавала победом једног народа и уништавањем и покоравањем других. Тако су само поједини народи, сматрајући само себе као први и презирући друге, имали политичког права, те општег народног права није било, нити се признавало народно право, пошто је сва међународна веза била само у покоравању с једне и владању с друге стране; извор права свакога народа били су његова моћ, његови интереси и користи. Тек доцније укрштањем интереса, ратовима и трговином, народи се све више приближују један другом, сви посебни интереси све се више редуцирају на неколико заједничких, те

нији, тамај појам човечанства настаје тек код Римљана. А код модерних народа, који у најновије доба све више преживљују доба изолованог живота, везаних једним истим материјалним и духовним везама, буди се све више појам заједничких интереса, који ће их све више везивати у једну велику целину у којој ће сви народи бити само органи једног већег организма — човечанства; и приближујући се један другом и везујући се све више, народи ће све више губити оне опште засебне одлике, које их одвајају једно од другог. — Тако се у фамилијама врши процес племена, у племенима процес народа, у народима процес човечанства.

3.). А то везивање народа у једну све већу целину највише чине основни интереси човекови, услови за живот његов, привреда и економија. Првобитно свака је фамилија имала своју привреду и бринула се за себе и само за себе, и на том најнижем економном ступњу није ни могло бити никаквих заједничких веза и интереса. А што се привреда и економни живот народа, са све већим умножавањем становништва, више развијају, то и потребе, радови и извори постају све већи и различнији те су народи све више упућени једни на друге, интереси народа све их више везују један за други, те тим отпада један од главних услова рата.

Као што је прво веће друштво постало везивањем рада човекова за земљу, тако и све већа култура везујући поједине народе за њихова земљишта, одређујући им стална места на глобу, све их више упућује једне другима; све више сваки народ постаје потребан свима другим народима и тако сваки народ постаје све више само део једне веће целине, човечанства; интереси сваког народа постају само гране заједничких општих интереса свих народа. Тако добро разумевани заједнички интереси јаче и сталније везују људе и народе него сви други историјски моменти и снаге. Прва форма човечанства јесте економно човечанство; први уређујући принцип његов јесте економни интерес; прва снага која скида народе с висине самосталних целина до делова и органа једне велике целине и организма — човечанства, јесу потребе живота и привреда; први услов да се сви народи као поједини делови и органи вежу везама зависности у целину човечанства, јесу животне потребе свих народа и те основне животне потребе и привреда јесу најчвршћи и најсталнији темељ, на коме се може дићи једно човечанство. За економне везе човечанства везују се и даље везе његове; за чврстим везама интереса доћи ће и финије везе разума; прво ће привреда и трговина везати све народе у једну целину а после ће наука доказати да то треба да буде; у телу једног економног човечанства развиће се и душа његова. После политике ратова и освајања која је одвајала народе настаје колонијална политика као прва изјава потребе свих народа сваком народу; свих делова земље сваком делу земље. Са

све већим прогресом сваком народу за храну и одржање потребни су сви други народи и све друге земље.

У том раду везивања свих народа у једну велику целину човечанства раде у најновије доба све историјске снаге — интереси, трговина, индустрија, религија, философија, науке. Од изналазка барута битке су много мање кржаве; заједнички економни интереси чине те су ратови све штетнији и по томе ређи; бродови, жељезнице, штампа, наука, градећи мостове преко река и планина, преко океана и временâ, све више везују у простору и времену раскомадане поједине делове човечанства у једну једину велику целину.

Тако је доба многих самосталних племена доба феудализма народа; доба многих самосталних народа јесте доба феудализма човечанства, као што је и политеизам доба многих самосталних богова; политеизам је религиозни феудализам, феудализам је социјални политеизам.

4.). И у историји духа људског исти је процес, као и у историји земаљског живота његовог. Како се који елемент јављао он је бивао засебна целина, тежећи да превлада над свима осталима, гушећи остале и развијајући се на њихов рачун. У прво доба живота ума људског религија је била аутократ; она је једина све одређивала у животу народа и људи, њеним одлукама покоравало се безусловно све. И прво код Грка па доцније код модерних народа, у зрелије доба њихово, религија се све више повлачи у своје праве границе, уступајући места философији и науци поред себе. И философија и наука у прво доба свог живота тежиле су да рашире своју владу над свима областима живота, душе и духа, хотећи освојити и област религије и хотећи разумети све. Стара философија била је наука о свему, *scientia rerum divinarum et humanarum*, хотећи да продре и у ону област коју је историја духа људског оставила само религији, и у области потоњих наука; она је тежила да позна апсолутно.

И свака наука како се која јављала истицала се као самостална, засебна целина, тежећи превласти над свима другим наукама, продирући у области религије и апсолутнога и у области свих других наука. И тек доцније свака наука силази у праве границе своје величине, уступајући места религији, философији и другим наукама поред себе и у праве границе своје снаге. Хемија је прво тражила философски камен, еликсир живота, нешто апсолутно које се не може наћи. Питања прве психологије јесу о принципима, о првом узроку, о супстанцама шта је душа, одакле долази, куда иде. Математика у прво доба испитивала је принципе, шта је време и простор. Прва физика испитује шта је материја, шта је природа, шта је кретање, сила, спољни свет, шта вреде наша чула; прва питања биологије јесу природа и постанак живота, шта је живот; прва етика испитивала је шта је то добро по себи. Тек у модерно доба, поједине науке улазе све више у своје обележене границе

према другим наукама и у границе моћи сазнавања, везујући се све више све јачим и многобројнијим везама у једном општем смеру.

Тако постављање граница свему па и моћи појединих наука, као и моћи људског ума у опште, карактерише зрело доба историје ума људског. Детињи ум не зна границе ничему; дете не зна за пропорцију ничега па ни сваге своје. Као што би дете хтело све да поједе, тако и ум човеков на првом детињем ступњу хтео би да разуме све; и као што се дете маша руком за месец, тако се и човеков ум на детињем ступњу маша проблема који су далеко изван граница моћи његове.

И свака теорија и идеја како се која у историји наука јављала, тежила је за апсолутном владом над свима другим идејама, теоријама и принципима у једној науци и у свима другим наукама, хотећи само она да разјасни и протумачи све факте и појаве у области своје науке и свих других наука; и свака је у прво доба свог јављања у историји тежила да негира и обори све друге идеје и теорије, и тек доцније повлачи се свака у своје праве границе моћи и величине и уступа место и другим теоријама и идејама поред себе. Тако у хемји на развалама флогистичке теорије дигао се кисеоник до супрематије над свима другим елементима; тако се у астрономији принципом гравитације хтело протумачити све фазе козмичког процеса; тако у геологији вода на рачун ватре; тако у биологији и геологији еволуција на рачун теорије катастрофа и револуција, стварања и непроменљивости; принцип еволуције тежи данас да продре у све области.

И све те поједине идеје и теорије, које су у прво доба тежиле за апсолутном владом над свима осталима, ширећи је на области свих других, постају у историји ума људског само поједини моменти општег процеса ума људског, као што историје појединих народа постају само епизоде у општем процесу историје човечанства.

И у прво доба само су поједини народи радили на наукама, претежући својим радом и утицајем све друге народе, док се све више снажи равнотежа и пропорционалност у раду на наукама међу народима.

IV

Као што су спољни услови, спољна природа одређивали постанак човекових цивилизација и кретање човека у простору, тако су до данас човечанство и сав његов прогрес и цивилизација освежавани и поткрепљавани с поља, придодажењем нових етничких елемената, улазом нових народа у историју, који су настављали рад и прогрес исцрпљених народа; покрети у човечанству долазили су до данас увек подстреком с поља; сви културни народи, антички и модерни, јесу досељеници, упадачи у крајеве, у којима су оснивали државе и цивилизације. Али све већим исцрпљивањем нових етничких елемената и мешањем свих племена, етничко, спољна страна човечанства почиње губити свој значај у историји,

те све више нестаје могућности тог освежавања с поља и упада нових народа и њихових оснивања нових цивилизација, те човечанство мора и почиње се препорођавати и освежавати изнутра из себе самог. Место спољњег, етничког све више настаје унутрашње, социјално; место спољњег, етничког распореда на народе, човечанство ће се све више распоређивати органски према унутрашњим снагама и особинама људи. Ум човеков све мање подстичу поједини спољњи догађаји као откриће Америке; он све више изводи своја дела из своје сопствене снаге, све више црпи из дубине живота, из историје.

2.). Као што је спољна природа прво одређивала човека у свему његовом кретању, тако је спољна природа била и први предмет ума човекова, први предмет његова посматрања и изучавања. И у том посматрању и изучавању спољњег света ум човеков ишао је истим редом којим су ствари, које је он посматрао и испитивао, и постајале. Ум човеков много је раније сазнао законе козмичког света него законе земаљског живота; пре је разумео и подвео под законе снаге и појаве неорганског света него органског, и пре је дошао до закона органског света него до закона социјалног и историјског живота људског, пошто су све те раније ствари раније и достигле ступањ пропорције и тиме сталожности него човеково друштво, у коме још претежу поједини елементи живота, друштва и историје над другима, у коме још нису сви елементи човекова живота и историје заузели своја права места према својој величини, снази и вредности према другим елементима. Јер је у човекову друштво и у историју његовој много више елемената који се боре за превласт и који сукцесивно претежу једни над другима, него у животу природе, где су елементи не само простији, него их и много мање има него у историји човековој.

3.). Човек се не може разумети ако се прво не разбере живот ствари и снага органског и неорганског света; да се нешто више разбере мора се разумети прво све ниже од њега. По томе да се разбере садашњост ствари и људи треба прво разумети прошлост, пошто садашњост зависи од прошлости; да се разбере историја човека и ума његова мора се разумети историја свих ранијих ствари. Људи као и ствари јесу резултати прошлости, представници садашњости, оруђа будућности; по томе и будућност као и садашњост ствари и људи зависи од прошлости њихове.

Као што је човек производ свих снага земљиних, као што је човек могао настати тек онда кад је земља била готова са стварањем снага и ствари од којих човек зависи и као што су на човека деловале све разне раније снаге земљине, тако је и историја човекова производ свих ранијих наука. По томе најдоцнија од свих наука, историја човекова, зависи од свих ранијих наука; по томе највише услова треба да се историја човечанства дигне до науке, а рационална, философска историја

www.најмање је потребна духу већине људи; за њу осећају потребу само мало виших духова, јер је само у историји највиши разум до кога човек може доћи. А да се историја човекова дигне до науке морају све остале науке бити толико зреле да својим резултатима и принципима помогну разумевању историје, историјског човека. Да се разуме историјски човек мора се прво разумети психолошки, физиолошки и анатомски човек; мора се разумети цела унутрашња природа човекова и цела спољна природа, морају се знати и разумети све снаге које су у свима временима и свима просторима деловале на човека и у човеку, т. ј. мора се разумети све. Да би се одмрсио и само један конач човек историје, историк мора сићи кроз дубину слојева целе историје човечанства, до процеса општег органског и неорганског живота; да би разумео потпуно и најмањи појав садашњости, он мора знати целу прошлост. Историја човечанства јесте последњи и најзнаменитији резултат целог процеса живота и снага природе; и по томе да би се разумела историја човекова мора се знати и разумевати цела историја природе. По томе највиши разум може бити само у целини историје човечанства.

4.). По томе тек онда кад је ум човеков достигао извесну висину у ранијим наукама, наукама о спољњем свету, кад је ум људски био готов са стварањем закона и идеја у областима спољњег, неорганског и органског света, тек на вишем доњијем ступњу духа, код зрелих, цивилизованих народа, посматрање са природе, са спољњег света силази на посматрање и изучавање субјекта, унутрашњег света, човекова живота. Да би нашла законе живота и ума људског у времену, историја се мора оснивати на законима природе и физичког и психичког живота човековог; тек кад је изучавање објективног света, кад су природне науке достигле извешан висок ступањ, могла је настати наука о човеку, субјекту природе и историје човечанства, као најшира наука о човеку, може се јавити као наука тек онда кад јој науке о природи спреме земљиште.

По томе резултати, закони и идеје свих осталих ранијих наука, наука о природи, морају бити елементи тела историје; све раније науке постају све више само органи историје, све више постају поједини делови једног вишег организма, историје. Као што би без савремених органа и оруђа човек морао увек остати на природном ступњу, тако се без тачних ранијих наука и њихових закона ни историја не би могла дићи до науке; она би без њих остала оно што је првобитно и била: генеалогичка појединих личности, хроника догађаја и прича.

Заузимајући све више према другим наукама однос организма према својим саставним деловима, сви елементи историје, сви народи и државе, све науке, литературе, уметности, религије и философије, сва времена, све стране, правци и снаге људског живота добиваће све тачнији, међусобни однос, све већу узајмичну везу. Само их историја може све ујединити у једну органску целину и тако их све помирити; и показујући

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

величини потребе svakog od njih za celokupni razvitak i napredak čovečanstva, odrediti im svima njihovu pravu vrednost, prema njihovoj snazi i veličini, trajnosti, vrednosti i potrebi.

Prema tome istorija bi stajala prema svima drugim naukama kao čovek prema ostalim oblastima stvari; i po redu vremena i po visini položaja kao što su neorganika i organika priroda morale biti gotove i spremne da bi se čovek mogao javiti, tako su i nauke o neorganikom i organikom životu morale biti gotove da bi se istorijski um čovekov mogao probuditi. Prema tome da bi se istorija mogla dići do one visine, koja joj pripada prema drugim naukama, da bi mogla postati organizam u kojemu će sve ostale nauke biti samo organi i elementi, to sve ostale nauke, kao i svi ostali momenti života ljudskog u prostoru i vremenu, moraju izgubiti svoju samostalnost, moraju izgubiti svoju sopstvenu toplotu i svetlost, da bi potrebnu im toplotu i svetlost mogle dobivati samo od istorije.

5.). Pošto je čovek produkt svih ranijih snaga zemljinih i pošto su na njega delovale sve snage spoljnog sveta, to je od svih stvari u prirodi čovek najslabija stvar; i od svih ljudi najslabiji je istorijski civilizovan čovek, pošto je složen iz svih ranijih elemenata prirode i istorije ljudske. Jedan zreo civilizovan čovek danas jeste složen rezultat svojih roditelja, porodice i predaka, svoje okoline, svoga društva, naroda, mesta i vremena, religije filozofije i nauke, istorije čovečanstva i cele prošlosti zemljine. Kao što je biologija složena iz zakona matematike i mehanike, astronomije i geologije, fizike i hemije, tako je život jednog civilizovanog čoveka složen iz zakona matematičkih, mehaničkih, astronomskih, fizičkih, hemijskih, bioloških, fizioloških, psiholoških, socijalnih i istorijskih; tako je jedan mislilac složen iz primitivnog čoveka, iz svih istorijskih vremena i iz civilizovanog, istorijskog čoveka.

Po tome što je doznica istorijsko doba ono je sve slabiji rezultat svih ranijih, istorijskih vremena čoveka i prirode. Što je doznica život čovečanstva to su i sve mnogobrojniji i zapleteniji konci iz kojih je ispletena civilizacija ljudska i istorijski život čovekov, to su sve mnogobrojniji i zapleteniji faktori, snage i pojavi civilizacije. I pošto je čovek najdoznija stvar u prirodi, složen rezultat svih ranijih stvari i snaga u prirodi, svih stepena njenih, i pošto je istorijski čovek još slabija stvar iz svih ranijih stvari u istoriji života prirode i čovečanstva, to je u svakom čoveku najmađe onoga što samo čovek ima, što nema u životinja, u bilja, i u neorganikom svetu; u modernog civilizovanog čoveka najmađe je onoga što nema i raniji, istorijski čovek, te je i u svakom čoveku najmađe onoga što samo on ima, što drugi ljudi nemaju, te je i među ljudima najmađe onih, koji imaju ono što nemaju svi drugi ljudi, — onih koji

www.unibg.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
мисли. А пошто се само у друштву развијају све човекове снаге и особине, то друштво људско није ништа друго него сложен човек из свега људског, из свих људских снага, елемената, особина, праваца и склоности; тек се у друштву открива и развија све оно што у поједином човеку не долази до израза.

6.). Као што је човек сложен резултат све раније природе, свих ранијих ствари и снага њених, и по томе зависи од свега што је пре њега постало и развило се, тако је историја, најдоцнија наука, сложен резултат свих ранијих наука, њихових закона, елемената и снага и по томе најсложенија од свих, зависећи од ступња свих њих. Као што је зрео, цивилизован човек сложен из свих неорганских, органских и социјалних снага човекових, те је потчињен свима законима неорганског, органског и социјалног света, тако је историја сложена из свих ранијих наука и закона њихових, и историјске снаге и појави сложени су из ових ранијих снага и елемената, неорганског, органског и психичког света. Тако број елемената и снага с којима имају да раде науке о неорганском свету износи неколико десетина; број елемената и снага с којима има да ради историја човекова, пење се на хиљаде. Историја човечанства сложена је из свих неорганских и органских, социјалних и психичких закона и снага, из религија и философија, из уметности и наука, из фамилија, раса, племена и народа, из држава и личности, из свих открића, проналазака и догађаја, из свих бораба и ратова. Историја је организам од свих људских осећања и мисли, душа, духова и времена. Као што је човек, највиши организам природе, сложен из свих природних снага и елемената, тако је историја, највиша целина људска, сложена из свих људских напора и бораба, жеља и мисли, и с даљим процесом сви елементи људског и историјског живота добиваће све тачнији међусобни однос по простору и времену, по вредности и снази. Историја све више постаје апстрактни организам од људи и времена, у коме ће сви елементи његови добити своје право место и сви се кретати у једној великој хармонији. Историја има да учини од временâ, снага и друштва оно што је природа већ давно учинила с телом човековим. По томе историја стоји према свима другим наукама као целина организма према својим саставним деловима: сви народи и државе, све религије и литературе, философије и науке само су поједини делови, органи и снаге те једне велике целине историје. И пошто је историја организам од свих људских душа и духова у свима временима, то се човек, као и све друго, може само историјски разумети. По томе је историјско разумевање највише разумевање; по томе историја мора бити највећи, највиши, најпоузданији критеријум све истине; већег и вишег нема, нити га може бити; и по томе се све само из историје може разумети.

По томе је историја најсложенија те најтежа од свих наука. Да би се разумео живот човечанства у процесу историје морају се познати и

обухватити све снаге које су деловале на човека у свима временима. Пошто је историја човечанства последњи, најсложенији резултат целог процеса живота и снага природе, то да би се разумела историја човека мора се знати цела историја природе.

7.). Пошто се тако за разумевање неке ствари морају знати не само сви њени односи у простору, него и све њене промене у времену, јер се без промена у времену не могу разумети ни промене у простору; пошто се тако без знања прошлости не могу разумети ни садашњост, ни будућност ствари, то време све више постаје потребно да би се разумеле ствари и њихов распоред у простору; прогресом у свима наукама све се више осећа и појима потреба разумевања прошлости ствари, њихових промена у времену; све се више истиче време пред простором, знање прошлости ствари све више постаје основ и услов разумевања; историја, највиши разум, постаје све више потребна свима другим наукама; историјско познавање ствари, познавање садашњости разумевањем прошлости и све јаснијим прозирањем будућности, постаје највише разумевање; историја све више продире у све области људског ума; историјско знање ствари постаје све више подлога свима осталим наукама и све потребнији услов за развитак њих.

Отуд увиђање, гледање кроз ствари и предвиђање, моћ гледања у напред, у будућност, јесу највиши атрибути, највиши смер свести, разума, највише функције људскога духа. Тако су тек на слободном погледу човековом, на његовој све већој моћи све даљег и дубљег гледања, основани сав прогрес његова ума, сва његова цивилизација и историја.

Пошто је у историји највиши разум, који је потребан само најмањем броју људи, у најзрелије доба, то се доцно јављање научне историје може и тиме тумачити што су се и науке развијале само онолико и само оне, колико су и које су непосредно требале човеку, које су му доносиле непосредне користи. А потреба научне историје јесте потреба чистог разума, те и сувише висока за нижи, незрео ум.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

В. Ђежевић.

РАДОВИ РУЂЕРА ЈОСИФА БОШКОВИЋА

на пољу песничком, философском и егзактним наукама.

— УВОД —

Не мислим писати о важности Далмације и о њеној културној улози у српској историји, тако исто ни о уливу њених научара, песника и философа на развој књижевности српске, већ само да вас упознам са животом и радовима једнога члана оне слободне републике, која се по-

www.istorija.rs то достојно овим именом. Но ипак за разумевање саме ствари, не могу ћутке прећи преко бар површног нацрта њеног утицаја, и одношаја са српским животом.

Тим пре је овоме место у оваквим приликама, што је дубровачка књижевност, која беше рефлексе западне и то већим делом талијанске књижевности, у врло slabим одношајима стајала са српском, па је нужно овде знати, какви су то узроци, који су могли њу изазвати. Показивањем и изнашањем разлога за развиће далматинске књижевности, ми добијамо двоје. Прво сазнајемо, ако се будемо сетили стања у коме се је српска држава налазила у разним моментима свога развића, зашто није могло бити везе између познате српске књижевности, и оне далматинске, каква се јавља у лицу, једнога Гундулића, Менчетића, Бунића, Палмотића и других, а друго и то, шта је могуће постати од једнога истога народа, кад му се само промене услови живота, кад му се створе повољније прилике развића. Према томе ја бих се, кад је овде реч о Бошковићу, имао зауставити на излагању талијанске књижевности, да га боље разумемо, што нећу учинити не с тога, што не бих имао времена, већ више што је мали губитак без тога. Да је Бошковић био песник какав, чији је рад у већим везама, са животом и природом свога народа, то се не би смело мимоићи, али с тога, што је поље његовога рада баш поглавито наука и философија, оно чиме се ум свију векова и народа, бар просвећених, бавио и бави, то ћу ову празнину поунити тиме, што ћу у појединим одељцима, при прегледу гледишта Бошковићевог, компаративно изложити сличност и разлику његових идеја са идејама научним, које су у науци владале. Ја мислим да ће читалац поклонити достојне пажње расправи, која се тиче једнога научара, а за ово и нарочито бити одушевљен, што тај научар, та величина беше Србин.

Упознати се са радом једнога научара, значи што и бавити се науком; познати смисао његовог рада, упознати се са природом онога, што се једноме раднику приписује, нужно је пре свега завршити и у његов живот. Згодне прилике под којима се је развијао и радио нужне су, да нам објасне особине његовог рада, који је у врло тесној вези са природом његовом. Доказивати важност овога последњег било би колико излишно, толико и немогуће да се на овоме месту исцрпи. И ја прелазим преко ове напомене о тесној вези између живота радениковог и његовог рада, на излагање важнијих тачака ове наше расправе, а те су: рад и живот Бошковићев.

Но пре но што пређемо на претрес ових двеју најважнијих страна у нашем излагању, нужно је да се запитамо, па где лежи важност, шта је у опште смер оваког излагања, шта се, једном речју, добија са прегледом рада једнога човека, од чијег нас живота раставља више од једног столећа; да у опште нагласимо важност и потребу овог упознавања. Мало смо час напоменули, да је овај посао сличан са изучавањем и саме науке,

па према томе ми би на ово питање могли дати одговора питањем о важности саме науке. Но тесне везе између науке у опште и живота људског толико су јасне, да је само напомена о таквом питању довољна, па да се одмах да одговор, који ће потпуно одобравати сваки корак, који се учини у овоме правцу. Па неће ли природа научне гране моћи да спори важност овога излагања? Не и то није случај. Поред тога, што онај део науке, којим се је понајвише бавио Бошковић на први мах може изгледати да има важности само ради општег умног развића, он се је бавио и таквим дисциплинама, које су у тесној вези са нашим животом, те је на тај начин задужио човечанство са свију оних страна, са којих је развиће људско условљено. Нећу порицати привидну некорисност оних делова науке, што беху најмилија забава нашега Бошковића, али ми и то нико не може спорити, да се научним открићима из области тих наука започела она сјајна ера у културној историји човечанства што се зове ренесанс. Радови Коперникови, Кеплерови, Њутнови, Галилејеви, Хершелови, Лапласови, Лагранжови и других чувених светских астронома и математичара, нису од мање вредности но радови оних раденика, који су у непосредној вези са непосредним потребама људским. Радовима споменутих научара у свету умног врше се тако исто значајни процеси, као и великим политичким борцима и личностима знаменитим из историје, па чак и вери. Револуције у нашој свести, задобијањем нових и егзактнијих појмова о нашој околини, претходе револуцијама политичким, ту не треба коментара; зачамелост умна, у колико је последица, више је мотор зачамелости културне. Свакоме покрету политичком ваља да претходе процеси, који ће ум људски припремити за епохалне догађаје, за велике револуције као што је француска или они политички покрети из доба ренесанса, за чије се узроке позитивно зна да долазе од учињеног напретка на пољу астрономије. Радови научара, претходе свима оним другим борцима, који због свога интимнијег положаја са нашим животом изгледају заслужнији од првих. Без првих, ови се други и не дају замислити. Па кад све ово знамо о најомиљеној науци Бошковићевој, онда смо овим одговором решили питање о важности овога рада. Знајући поред овога и то да је Бошковић радовима својим унапредио и оне гране науке, које су у ближем одношају са нашим животом, онда смо са свију страна уверени о важности излагања радова и живота Бошковићевог; а све ово заокружиће се и попунити тек онда, кад будемо извели анализу појединих његових дела.

На ово ме је све побудило мњење нарочите природе, које се проноси по већим деловима данашњег друштва. Не само што лајици, но и људи који се уздижу од нивоа лајичког гледају на оваке ствари врло неприродно. Поред тога, што они налазе да извесна врста рада може и не бити у тесној вези са интересима неког народа, који се налази у оваким или оваким одношајима, према странцима; они чак иду и доле,

да пориču важност великоме делу науке, гледају на извесне одсеке као на нешто, што се обрађује из доколице. На ово смо последње у неколико претходним одговором одговорили, сад нам остаје да у неколико речи докажемо погрешно њихово схватање и у првome случају, т. ј. у ономе, да кад се човек бави наукама, мало даљим од најбитнијих човечијих потреба, нема толиких важности, колико онај који својом борбом, по њима, ствара повољније прилике за развиће целога човечанства, па и саме науке. Ја бих им на овome месту имао споменути само један закон из културне историје, а тај је да се усавршавањем саме науке постижу повољније прилике и за само друштво и да не може бити никаквог напретка без науке и њеног развића. Нисам рад да понављам већ једном споменути пример, те да тим на зло употребљујем читаочево стрпљење, ја прелазим на друго питање, које се је поводом овога последњег одговора јавило, а то је: што један такав раденик, као што је Бошковић, доприноси народу из чије се средине јавља.

Знајући у главним цртама природу Бошковићевог рада, ми смо се у стању оријентисати, у величини добити од његовог рада у науци уопште, а преко ње и у добити непосредне по интересе онога народа, чији је члан Бошковић; но питање је има ли још какве важности од његовог рада? Има, и добит лежи у томе, што се мењају појмови образованих странаца, преко оваких раденика, и о самом народу из кога су ти раденици. Има ли добити о измени ових погледа на народ, као што је н. пр. наш, нећу ја потврђивати, нека они приврженици оног настраног, мало час споменутог, мњења потврде. Способност ових раденика, као што је Бошковић доказују особине свога народа, они јасно показују могућност њихових развића само кад им се дају згодне прилике, то доказује основаност наше борбе да живимо самосталним политичким животом; тим се само људима ми можемо да боримо у оној борби где се победа одржава културним тековинама, научним открићима, умним радом; у борби, која је једина оправдана, јер њене последице нису мрак и реакција, но светлост и напредак. Ево и са ове стране ми смо доказали да би свако пребадивање важности раденика овакве врсте, као и познавање њиховог живота било потпуно неосновано.

Ево то су мотиви, који су нас покренули да се позабавимо излагањем живота једнога знаменитог раденика из прошлога столећа, и ове су побуде тим више поткрепљене, што Бошковић беше Србин, што је својим радовима потпомогао и он културу светску, оно на чему су највећи умови најкултурнијих народа радили.

Из доцнијег нашег излагања видећемо да је Бошковић био из Далмације, а сад се морамо зауставити мало на Далмацији и њеним раденицима искључиво на пољу науке. Прећи ћемо у главним потезима узроке, што се је култура у средњем веку сасредила на обалама Јадранског Мора; и показаћемо пут, којим су и Срби учествовали у ренесансу и

задобили пристојно место међу другим образованим народима из доба препорођаја. На знаменитој дубровачкој књижевности — белетристици, нећу се заустављати, с тога што је она већ доста пута третирана, и што би ме то далеко одвело, овде ћу на главнијим моментима застати и показати још неколицину, који својим радовима заслужују спомена у првome реду од нас, а после и од зналаца, јер се њиховим радовима и наука унапредила.

После оне велике устајалости средње-вековне, која је била условљена нарочитим природним узроцима у историји човечанској, наступа знаменита епоха препорођаја наука и вештина. Земљиште ове појаве спремило је се поиздавна, а би ускорено нарочито падом Цариграда и пренесеном маварском културом на запад. Под стицајем ових двеју најјачих струја, поче се ова појава развијати у Италији и у њој у 15 и 16 веку достиже свој врхунац. Како се је ова појава развијала, какав је правац узела на западу, у шта се је изметнула, остављамо ми све то, и напомињемо да је Далмација, а нарочито Дубровник био једна од врло важних штација оној струји која је долазила из Цариграда, са Балканског Полуострва. Млаци и Дубровник у оно се доба мерили својим богатством и те две вароши беху у прво доба једина прибежишта наученим Грцима из Цариграда. Међу знамените покретаче из ове периоде у Дубровнику су били ови: К. Ласкарис, Халкондилас и синовац чувеног Хризолоре из Млетака. Дубровник је био уточиште свима слободумнијим мислиоцима онога бурног времена; и као слободна република беше центар цивилизације и образованости тог времена. Све је пак ово могао постићи великим богатством својих грађана, а до тог се је богатства, могло доћи само срећним географским положајем у каквом се налази Дубровник. Па не само да се је преко те српске вароши вршила размена између оријента и запада, но шта више и синови слободне дубровачке републике имађаху јаког учешћа у томе. Поред великих песника, који су се у своје време могли мерити са великим песницима италијанским, било је и таквих раденика, који су могли бити претече и великим научарима, какви беху Декарт, Њутн, Галилео и др. Који су то раденици, зашто се њихови радови данас тако мало цене? Можда с тога, што њих нису познавали велики научари, или ће бити да су ништавни. Не, ни једно ни друго није случај. Њих познају и цене странци много више, а ми их мало познајемо, па с тога нам и изгледа загонетна она слава, која се њима приписује. На овоме месту ја се могу зауставити само на неколицини, јер је крајње време да се приступи анализи живота и рада Бошковићевог. Пређимо у кратко радове Гетаддићеве и Маркантунуса Дедоминиса.

Кад се данас спомене аналитичка геометрија, онда се одмах сећамо великог њеног творца Декарта. Нико од нас Срба и не помишља, да је третирање геометријских задатака чисто рачунским путем, можда и пре Декарта који познавао, а најмање да је тај неко био можда Србин.

И јесте, Геталдић, „демон математике, аићео нарави,“ пре Декарта познавао је овај до данас понајсавршенији и тачнији метод у геометрији. Геталдић беше Србин, место његовог рођења је оно исто које и Руђера Бошковића. Слава Геталдићева није била мања ни за време његовог живота, па према томе нико нам не сме спорити што ћемо посумњати у оригиналност Декартовог развића. Нека је о Геталдићу довољно, важност онога што је он познавао показује сам предмет. Дакле, ово је онај који је не само могао бити, но који је и био претходник Декартов. Много је уде среће био један претходник Бошковићев, али ипак знаменити раденик свога доба, то беше Marcantunus de Dominis.

Рад Дедоминиса пада пред крај 16-ог и почетком 17-ог века. Дедоминис се је у млађим годинама својим бавио физичким наукама, и кад се сетимо успеха, који је он учинио при тумачењу појаве дуге, нас просто изненађује његова генијалност. Још непознати закон експонента преламања у светлости, и неоткривени закони дисперзије, нису могли много отежати Дедоминису рационално тумачење ове природне појаве, коју физичари ондашњег времена (приврженици Аристотелови) сматраху да почива на тајанственим законима, на природи не рефлексије већ на нарочитој природи супстанце. Математичару Карданусу и Алберту Магнусу нису испали за руком ови покушаји. Нећу да кажем да је у свему како ваља протумачена била појаве дуге од Маркантунуса, јер не беху мало час поменути закони физички познати, но да је појмио узроке облика и постанка саме појаве, то понајбоље сведочи суд највећих природњака, који су дошли после Маркантуна. Сам Њутн, који се је родио на 11 година после смрти Дедоминусове вели о њему ово: „да су погледи Дедоминисови на дугу најзначајнији од свију дотадањих гледишта на ту ствар“.

Но не само на тумачењу дуге но и радовима својим на телоскопу Дедоминис је био претходник Галилеу. Нећу на овом месту потрзати аргументе у доказ истинитости овог тврђења, јер немам времена, довољна је у овом кратком излагању само напомена.

Можда би Дедоминис био претходник не само Декарту у експоненту преламања, но и Њутну у протумачењу дисперзије светлости, да га нису религиозне сплетке свргле са научног рада. Његово знаменито дело о дуги (ob Optica) написао је још у својој младости, и у то се доба можемо рећи и прекида његов рад. Многе незгоде у животу овога бискупа наносиле су неприлике његовом научном испитивању за које је највише потребан мир. Зађевицама и сплеткама верским овај знаменити научар свога времена допаде тавнице у којој је скончао, не издав многе од својих списа.

Коме је поле позната историја физичких наука, тај ће бити у стању да оцени величину Дедоминисову. Онда, кад физика није излазила из метафизике Аристотелове, у времену кад не беше метода експериментална у своје јеку, само је генијална личност као што је био Дедоми-

www.нисе могла да проникне у тајне једне природне појаве, као што је дуга. Многи поричу Дедоминусу важност као научару, на прво место међу ове долази Вевел (Whewell history of indu-Sciences); али тврђење Њутново о важности Дедоминусовој довољан је доказ његових заслуга. Ради потпуније слике о Дедоминусу навешћу овде речи немачког песника Гете-а, који о њему у своме делу о бојама ово вели: *So wertweigt (Descartes) er den Antonius De Dominis der zuerst die Glaslugel angewandt, und die ganze Erscheinung des Regenbogens innerhalb des Tropfens zu beschränken, auch den inneren Regenbogen sehr gut erklärt hat.*

Немам времена, ма да не би било рђаво да сличним третирањем изнесем радове и других знаменитих Далматинаца из прошлих векова. Преко оне значајне дубровачке књижевности, на чијем челу стоји Гундулић, Бон Палмотић, и др. ми смо прешли, а тако исто остављамо и све знамените држављане и научаре, који су у Италији у њену корист као Талијани радили. Многа имена српских раденика заборављена су или се спомињу као да припадају другим народима, и ово је једна од оних тешких околности, што се до данас врло слабо обрађивало и што се мало о њима у опште зна. Природним положајем Далмација је била принуђена да је у непрестаном додиру са Италијом, и у колико јој је ово с једне стране било од користи, толико јој је с друге пак сметало, јер синови кршног приморја радише већим делом у Италији, на њиховом језику и у њиховом духу у колико ово последње може науку за извесан народ везивати. Руђер Бошковић, као и његови претходници, бавио се је у Италији, ту је радио и у страниој књижевности познат је као талијански раденик.

Јасно смо мислим обележили место далматинских научара и улогу српског народа у оном великом покрету што се зове ренесанс. Оволико је било нужно да се спомене пре но што се пређе на радове Бошковићеве, да се види да није он једини од Срба, који су се у пређашњим епохама одавали науци; да се и странцима, који ове раденике не познају можда као Србе, покаже, да српски народ, који се у 19-ом веку борио за самосталност своје народности има потпуно право, јер је он показао да је способан да се развија, само кад му се дају повољне и згодне прилике. Ово су потврдили мало час споменути раденици, а то ће нам исто и рад и самога Бошковића разјаснити. Овим својим раденицима, српски народ, међу словенске народе, долази на прво место. Пољаци, који су једини у стању да из овога доба сличне раденике покажу, заузимају као и Срби прво место међу словенским народима, а са овима ступаће Словени смело у борбу културну са осталим европским народима. Коперник, Вителио, Салузијански, Геталдић, Маркантун, Бошковић, из прошлих векова као и други раденици: научари и песници прошлих векова а и данашњег, моћи ће да подигну српски народ на ону исту висину, на коју су Галилео, Њутн, Кеплер, Лајбниц, Лаплас, и др. уздигли сваки своју

www.istorija.org.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
 природност. Ево господо, и овим мало час изнетим радовима наших Дубровчана показата је заслуга ових научара, показата је корист њихова, не само за науку човечанску, но и за малени, слаби, српски народ.

Не треба да понављам узроке, што су српски синови са јадранскога приморја ишли у Италију, што су били упућени да као чланови другог народа суделују у културној борби, као ни то, што се баш у Далмацији, а не у другој којој од српских области, није груписала књижевност у онаквом облику, у каквом је ми налазимо у прошлим вековима. Излишно би било доказивати неоспорну везу између богатства и напретка; напомињати да се наука може развијати, да се вештина и песничтво може неговати у народу само онда, кад за то има повољних прилика, које се богатством једино и стварају. Приморска земља Далмација упућена је била природом ка ономе, што води срећнијим околностима — ка богатству, па према томе није нам ни мало чудновата појава, коју смо мало час видели. Кад се овом мало пре споменутом узроку додаду и одношаји, које је Далмација заузимала према културним земљама, онда нам још јаснија постаје слика о природи и току догађаја, који су се у њој развијали. Но нама није била намера, да истражујемо до ситница све узроке појави, коју смо мало час поменули; ми се овога дотичемо највише ради тога, што хоћемо да покажемо, да је и Бошковић имао претходника, који су радовима својим заслужили да дођу у ред првих светских мислилаца. Ја мислим да се са оним двома личностима у неколико то потврдило, а тако исто напомена и других важнијих личности из других области умнога знања потврђује наше напред констатовање величине и важности Далмације међу српским земљама. Поред тога нама је намера била, да са оним двома личностима обележимо суделовање њено у епоси препорођаја наука и вештина, и мислим да смо то и постигли. Важност пак оних народности, које су имале уплива у периоди ренесанса врло је велика; па кад знамо да и наш народ није ту остао без суделовања, онда излази да су данас наше претензије на самостални политички и културни живот појачане; јер смо ми поред физичких сила, које беху утрошене у борби противу варварских нападача монголских, још славно учествовали у извојевању слободе на другом много већем и важнијем пољу — а то беше на пољу науке и просвете. Док се је српски народ на једној страни борио и предводио борбу противу варвара, од којих пређаше западу велика опасност, дотле синови слободне републике улучише прилику да у борби противу ауторитета, противу надмоћности папине власти и мрачнога средњовековнога доба, и са те стране допринесу да венац славе српскога народа буде бољи, лепши и величанственији. Али ако се сетимо незахвалности и непоштовања странаца према српскоме народу, ако нам на ум падне мржња и презирање оних народа, који нам за своју силу и величину највише дугују; онда ће нам врло јасна и основана бити бојазан, да ни због ових великих услуга чо-

вечанству са друге стране не ћемо бити боље цењени, но што смо због првих. Шта је свему томе узрок? Ништа друго, до непознавање своје старине, нецењене од нас самих онога чиме се ми можемо поносити, слабо интересовање за оно што је наше, и једна карактерна црта данашње струје код нас — немарност. Док странци, којима у данашњим приликама по најмање треба каквих симпатија, каквих помоћи са стране, док они, рекох, брижљиво истражују, аналишу и упознају данашњу генерацију са раденицима својим из прошлих векова; дотле ми, поред тога што нас потреба у првome реду нагони, остајемо сасвим равнодушни, или се сећамо тога тек онда, кад странци похитају да са њима ураде оно, што се је у првome реду од нас очекивало. За ово нам најбоље може дати пример прослава овога великога раденика, а и многи други слични примери, који се врло често јављају у последње време.

Положај српскога народа према другима данас, а нарочито прошлих векова, јако је упливисао на целокупни живот и развиће његово. Ови упливи нису онакве природе, да би се због своје општости могли занемарити, да би човек, с тога што се они налазе као агенси живота и осталих народа, могао преко њих прећи. Не, то није био случај. Силе, које су упливисале на ток и развиће живота српскога народа, биле су модификоване у првome реду положајем, у којем се налазио српски народ; тај положај давао је тон, боју, карактерну црту појединих векова у културном и политичком животу српскога народа. На овome месту немам када да се заустављам на свима оним моментима из историје српскога народа, који би нам фактички доказали горње тврђење. Ја ћу споменути само децентрализацију у просвети, или неприродно њено централисање. Књижевност српскога народа ни у коме од прошлих векова није могла утицати на развиће народа у онакome степену, као што је то био случај са истом у других народа. С једне стране језик, којим је она писана, с друге стране правац у коме се развијала, доприносили су неправилномe њеном утицају на српски народ. А кад се свему овome дода величина, могућност утицаја књижевности у прошлим вековима на народ, онда нам још јасније излази на видик онај ништавни значај њен у историји српскога народа. Дубровачка књижевност, понајзначајнија, готово и једина вештачка књижевност онога времена, нити је створена прошлом српском књижевношћу, нити је пак имала утицаја на новије правце, на оне који су за њом дошли у српској књижевности. Њу можемо, ни више ни мање, но сматрати као појаву чији су узроци ван српскога народа, а последице ништавне и изгубљене, без значајног уплива на развиће српске књижевности. Она је, да се изразим, рефлекс који није имао моћи да се и даље у духу српскога народа рефлектује. Што овде споменух за дубровачку лепу књижевност, то би важило и за осталу књижевност српскога народа. Оригиналности у њој није било; упливи њени на развој и живот нашега народа ништавни су. Једина струја, која је имала јакога

утицаја на интелектуалну страну код нас, била је народна појезија, чије је седиште у духу народном и која је по природи свога постанка и могла утицати на развиће и своје и народно. Онај, који је био творац појезије, био је оно што се је имало под том силом да модификује.

Што се пак тиче науке, о њој и не може бити говора. Она се у српскоме народу није никада јављала као чедо њених синова, није пак била ни оне среће, какве беше бар дубровачка књижевност — није била ни копија. По српским намастирима не беху вођене борбе међу сколистичарима; дискусије номиналиста и реалиста не одјекиваху у ономе мрачноме средњем веку, чија се тмина на западу у неколико бар разбијаше овим борбама научним. Из намастира, које побожни српски краљеви и цареви подигоше, сем јеке звона што зваху народ на молитву и побожних песама ништа се чуло није. Слаба књижевност онога времена, копија црквено-византијске књижевности, не могаше никада у народ српски продрети нити имати каквог улива сличнога у других народа. Кад се овоме додаду прилике, под којима се је наставио живот српски после наше политичке пропасти на Косову, онда су потпуне резумљиве појаве које се збиле на културноме хоризонту нашега народа.

Побожне песме смирених калуђера не беху, кроз цео средњи век, никада прекидане дубоким философским умовањем о природи и њеним појавама о другим спорним питањима, којима се запад бавио. Кад падоше замци ритера српских, кад умукну сила и величина српскога народа, а осташе манастири да вером сачувају наду српску на боље и срећније прилике, онда рушевине замака наших нису ни могле бити центри са којих би се доприносило ширењу ума људског — куле мраца не постадоше куле светиље. Глас совуљаге и гаврана не би прекидан посматрањем неба и живота у околини нашој. Нова су открића на пољу науке слабо налазила одзива у нас и можемо рећи да се за њих није ни знало а камо ли да се је ма шта у томе правцу радило.

Због чега је све ово, има ли овоме узрока? Хиљаду би се и хиљаду могло узрока навести, што су спречавали развиће у нашем народу. Требало би само споменути однос наше државе у прошлим вековима према Византији, нагласити само па да трулеж ове изнурене царевине буде довољан објаснити многе од мрачних кутова у културној историји српскога народа. Ништа друго не треба изнети но оне тиране, под чијом смо влашћу толико година робовали у времену, кад се је запад препорађао, кад науком беше заузет цео свет. Довољно је само споменути име оних мухамеданаца, који беху наши господари, па да се разуме судбина нашега народа, и да се оцене околности његове, и уочи разлика прилика у којима су се други развијали на пр. они који беху под Маврима, по вери слични нашим угњетачима. Не треба више спомињати; мислим да нам и ово даје довољно јасна доказа о узроцима, што се је култура,

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

књижевност и наука у Срба развијала у овакоме правцу. Можда ће неко запитати, па шта нам је све ово нужно онда, кад говоримо о једноме скромноме раденику, као што је Бошковић, који је могао најмање стајати у додир преко свога правца у науци са народом? Вара се сваки, који овако мисли. Један научар стоји и то у врло тесној вези са својим народом. Ма колико да је наука космополитске природе, ма колико да се она двоји од народа, ипак има нечега што је не може одвојити. Наука има свој дух. Најодређенији задаци и правци наука добијају облик у неколико онога народа из чије се средине она јавља. По излагању научних проблема, по умешности и вештини у овоме послу одликују се поједине народности, и неће вам ништа бити чудно, ако чујете да је ово написано језгровито и јасно, као да га је Енглеz писао, или дубоко и пуно духа, или ови су проблеми третирани јасно, кратко, каквим се особинама одликују ови или они научари. За самога Бошковића Montucla вели на више места, да се одликује јасноћом, дубином посматрања и излагања, оним што је одлика енглеских и талјанских научара. Према овоме није нужно доказивати, да је и наука везана за народност, наравно много у мањој мери но што је то случај са другом врстом књижевности. Кад ово стоји онда је оправдано наше излагање стања у коме се је налазила наука у прошлим вековима код нас, јер је то нужно да се схвати значај Бошковића не као научара но као Србина. Рекли смо у почетку да је Бошковић, као и многи други Дубровчанин, радио у Италији, а мало час споменути узроци довољно нам објашњују ову појаву. Према томе се на њега и његове радове може гледати као на човека, који са српским народом стоји у вези, преко науке и користи њене по цело човечанство, па и српски народ. При излагању његових радова, нећемо му тражити претходнике и наставнике идеја у нашем народу, нећемо моћи код нас да нађемо коментаторе његових дела и ма да су значајна већ на ономе терену, што се зове научно поље. И колико је год могуће да се у сличним приликама човек оријентише, у толико ћемо и ми гледати да што свестраније промотримо појаву Бошковићеву у научноме свету, и да изнесемо на видик доказе о уважавању и поштовању које му одајемо.

Пошто смо бацили летимички поглед на прилике у којима се развијао српски народ и изложили узроке застоју у његовој културној борби на пољу науке; пошто смо напоменули значај Далмације и њених научара, треба да се сетимо мало чешће напомене о нужности, да се пре но што уђемо у изучавање радова каквих научара из ближе упознамо са његовим животом. А да се пак види значај уплива појединих сила, које су утицале на развиће његовог карактера, није се могло прећи преко бар напомена о природи и судбини саме земље у којој се је родио. У толико више се је морало овде стати, што се Бошковић не износи овде као научар међу научарима српским, већ као човек, за ким је

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

српство само по рођењу његовом везано, а иначе припада целом свету. Но не само то, по и значајне појаве других личности на обалама кршног приморја Далмације могле су бити довољан узрок да коју год проговоримо о томе, шта је баш био узрок да се у овом крају српства јављају ове значајне појаве.¹

ПРВА ГЛАВА

Песнички радови Руђера Ј. Бошковића.

Кад се сетимо само онога времена у коме је Бошковић живео, онда нам неће бити неразумљиво, што се клица песничка у Бошковића развила била у правог песника. Поред чувених песника српских, којих је у изобиљу било у Дубровнику, многи српски песници у оном времену певаху на латинском језику, и од тих спомињем ове: Винка Петровића, В. Бонића, И. К. Ангелића и Варо-а, који нашем Бошковићу беше брат. С једне стране ови, с друге пак правац наставе хуманитарне, којом се Бошковић у младости за време свог васпитања у колежу језуитском у Дубровнику познао, подејствоваше јаче на развијање песничког талента у Бошковића. Ово је још више било појачано, што је на повољније прилике наишао у Риму, где чувена два професора опазеше дар у Бошковића, и постараше се да га у њему потпуно развију. Струја оног времена, која сматраше да је појезија нужно средство образовања, и да човек научар, кад не би стихове правио, не би био довољно интелигентан, можда је била за неке од штете (Доситије и др. српски писци из тог времена), јер немађаше шта у њима песничког развити, могла је повољно утицати на људе, какав беше Бошковић, који у фамилији имађаше толико песника. Дакле то беху узроци, што појезија није остала код Бошковића занимање само у доба његове младости, већ и доцније, кад се почео занимати много озбиљнијим пословима научним. Он не преста певати и то нам сведочи да у њему доиста беше песничког талента. Једна песма из доцнијег времена, приликом свадбе Корарија и Андријане Пизаурије (Pisaurae), може нам бити сведок обилне његове маште. Ево неколико пасуса из те песме:

«Et quis quam rigidae tractare matheseos artem
 adsvetum, ac magni, serutari sidera coeli
 arceat Aonidum campis et flumine sacro,
 nec sinat Arcadia praecingere tempora lauro,
 et vatem teneras cantu mulcere Camoenas?
 Phoebe pater: summo tu Pindi e vertice sacros
 tu natum coetus praesens moderaris, et idem
 astra regis coelo e medio, te in carmina poscit
 Musarum cultor, servatque intentus eundem
 te primum, ardentes qui suspiciis aetheris ignes,

¹ Биографију Бошковићеву сам изнео раније у делу: „Атомистика“, с тога овде прелазим преко ње.

atque eadem Avnias inter sedet altas sorores,
 et plectrum chordasque ciet, numeroque canoros,
 quae tenues curru astrifero dea vecta per auras
 et movet et fuseis ostentat sidera terris,
 Quam bene utrumque simul, Phoebi Uraniaequae sacerdos
 imagat opus, caelumque tubo scrutetur; et imas
 in se sibi fibras per carmina concitet igne
 fatidico . . . . .

testis ago. Incensum solitum mihi fervet ab igne
 jam pectus, fibraeque tremunt; meus acta furore
 abripiitur sacro et gestit depromere quidquid,
 dum lustro nuper caelum ac stellantes Olympi
 contemplor multas flamus iam nocte per umbram
 vidi oculis vates non aspiciendax profanis.

(Rački Rad 87--90 стр. 64.)

Ова нам песма може показати, као и друге многе, које не могу износити, не само његову моћ песничку, већ и то да је био у духу класичком образован. Познавање песника класичких, који се из ове песме виде, било је не само површно његово познавање но је и њихов дух знао. За ово нам може послужити она успомена његова на Виргилија, при пролазу поред Тенедоса, за Цариград, што смо већ споменули, где је он сећајући се на Виргилијев стих из енејиде „Est in conspectu Tenedos notissima famo insula“ (варош Троја), потражио саму варош. Но не само то већ би вам могао навести много примера, којима се фактички доказује познавање класичке литературе и духа њеног, јер му успомене на Херодота, Скилакса, Мела, Плинија, Птоломија и др., беху миле, и радо се је у обичном друштву враћао на ове велике људе из старог доба.

Бошковић је обично певао латинским језиком, јер као што сам он вели латинским му је језиком било много лакше да да израза својим осећајима и мислима, но другим којим, па чак не и талијанским, који је за песнике то што и карарски мермер за вајаре. Но има Бошковић песама и на талијанском, па чак и на српском језику, и ма да у високих кругова оног времена слабо беше обичај певати којим другим језиком, но латинским. Он је овим показао да је прави Србин и да припада синовима оне слободне републике, која се прва придружила коду, које још у Италији Данте, Петрарка и Бакачијо поведоше, да је био члан оних грађана, који су од вајкада поштовали српско име и језик, и ма да природним околностима беху упућени на са свим други правац. У тој се песми опева Св. Богородица, како се у своје величанству обично слика, окружена свецима, звездама и другим природним украсима. Ево вам те песме, јер ће она за нас имати више значаја од других Бошковићевих песама, једино зато што је песма српским језиком из Бошковићевог времена.

www.unibz.hr

УНИВЕРЗИТЕТСКА

БИВЛИОТЕКА

Нећ бијаше а небеса
ведра са свијех страна сјаху :
звјезде, пуне свјетла уреса
свуда здраке просипаху.

Све ка̄ ходе, лазе и лете
пијеме чете водне и морске
сном дубоким бјеху узете :
птице, овце звјери горске.

Људски народ у тој врме
простираше сред покоја
на перницам меканима
с данцијех труда уда своја.

Не ја тако. Ну држећи
Кантулу уску прид очима
ка цкло бистро уздржећи
чудну у себи кријепост има :

проз ку у доба мукле ноћи
мој обичај следно сам
по свих страних са свом моћи
небеске огње разбирѝ сам

Од окуда Сатурнова
гасна звјезда, сријед у кога
кружи прстен и његова
дружба око њега устога.

Жове (Јупитер) од онуд гди свијетљаше,
казаше се мени у тему,
свом свјетлошћу благом сјаше
и ке друже звјезде њему :

мркијем пасом нада свиме
он се види опасани,
за то међу свијем иниме
на њему је разазнани.

Марте, нарав своја то је,
крављијем огњем дости
тад на неби свијетло је
и он такој по свјетлости.

Већ у мору сакриваше
Сасвијем сунце здраке своје :
Меркуријо јур бијаше
Зашо, обичај њему ко̄ је.

Још Даница указала
не бејаше златна чела,
тмине у пропас одћерана
а од источи зору извјела :

кад запањен видим толи
чудну од свуд свјетлост сјати,
небо с гори, земљу доли
у час један обасјати.

Ова је песма нађена од И. Кукуљевића Сакциноског у Дубровнику међу писмима сестре Бошковићеве Анице и брата му Петра, но по свој прилици ће се која наћи у дубровачким архивима племићским од којих по Рачком још нису прегледани сви рукописи и писма Бошковићева у Дубровнику.

Песма се ова продужује и даље слика женску особу, која је окружена звездама, испод њених ногу месец, око кога се обвија страховита аждаја. После како се небо отвара, и ка песнику силази лен младић, који му вели: „О ти, који у побијене звјездам прахе очи ушпиреш.... вишња отајства, ка на неби врху звјезда сад славе се, ти сам видиш, да по теби објављена разгласе се... амо памет помно обрати“.

Напослетку песник завршује :

Разжижем се ја опета
надута су уста моја ;
по прсима мене срета
неки дихај без покоја ;

У ме огањ свуд горући,
по свијех жилах уљезо је,
тим мождани узвирући
врела у мојој глави стоје.

С поклепом је десна моја
тако перо ухитила,
да би по свој земљи,
која слиједише разгласила.

Саме собом пјесни исходе,
све потанко зват давају,
вјечна љета им воде,
покле живјет вијек имају.

Вјеру уводи исти свети ћаћко
небом ки краљује.
Он је у срца и памет
у дубоко усађује.

(Раќки 70 стр. Rad ibid)

Ми смо споменули да је Бошковић певао и талијанским језиком, којим је као што смо већ видели велики део и својих научних радова написао. Ево вам једнога стиха, који је Бошковић у вили Бањаја код Витерба испевао, како на талијанском тако и на латинском:

Qui è sepolta la Damina
quella vaga cagnolina,
gia delizia e nolil vanto
d' Enrichetta, or cura e pianto.
Deh! raffrena e scombra il cuore.
L' urna mesta solo involve
del suo fral la tenna polve;
ella va con dolce riso
Saltellando per l' Eliso.

(Раќки 66).

Ја ћу вам ради лакшег доказа, да је Бошковић могао боље певати латински но којим другим језиком, навести овде стих, у коме је иста садржина што и ове талијанске песмице.

Nic damina iacet, currarum dulce levamen
nuper; nunc dominae cura dolorque suae.
Terge Henrica! oculos, cinerem tegit. Urna catellae
laeta per Elysium. Saltat illa nemus.

Но од свију Бошковићевих спева најзначајнији му је онај о помрачењу сунца и месеца. Из тога пева, како Раќки вели, види се не само да је Бошковић песник, већ да је још у младости својој, када је био започео тај спев (1735), показивао трагове свог научарског духа. Ми ћемо мало доцније дотаћи се тога пева, кад будемо излагали научну важност Бошковићеву, а овде спомињем само то, да је тај спев довршио за време свог бављења у Лондону и да га је посветио краљевској академији лондонској. Као што смо споменули у биографији Бошковићевој, за време његовог другог доласка у Париз овај спев допуњен би издат и на француском језику; ми смо већ казали у чему су се састојале те допуне.

Бошковић има много значајних песама, које је певао и читао у друштву шведске краљице Христине, познатом под именом academia arcada, коју она подиже у Италији за неговање и распрострањање песничких и белетристичких дела. На песмама, које су испеване Бошковићем у овој академији, он је као и остали њени чланови имао свој псевдоним Numenius Anigreus. У тој је академији читао и прве одломке свог чувеног дела о помрачењу сунца и месеца. Бошковић поред ових споме-

путих песама има још и других, које је приликом ове или оне свечаности као уважен научар имао спевати у част саме прославе.

Импровизаторски таленат Бошковићев најбоље се види из једне његове песме, коју је испевао приликом путовања из Цариграда, на молбу својих пријатеља, у којој се исказује опроштај са морем. Ево нам једног стиха из те песме:

Aequoris unda vale! ramosa corabia, conchae
 anquillaeque agiles, squamigerumque pecus!
 Nereides valeant! Valeat cum Doride Thetys;
 non placet illa, udis que fluit unda comis.
 Nos campi callesque vocant, dinaeque virenti
 que fronde atque orhant flore nitente caput.
 Non tamen has nimium mirabimur. Est dea nobis,
 que decora flores, non petit inde decus.

(Rački 67 Rad свес. 87—90).

Као доказ његове импровизаторске вештине можемо навести и ове његове стихове из писма од 1772, 1 октобра, упућена Р. Girolamo Duszazzo, fratello dell' ambasciatore imperiale:

Flere juvat sed flere minus si concidit ursus;
 Non oculos clausit, claverat ille prius
 Bis miser interiit; fuerat servandus, at illum
 Adamus pejos bestia dissecuit.
 Olli Americi ortum dederat, dat Mistra sepulcrum
 Debueras hortis, Buffon, habere fuis.

Стихови, које ћемо навести такође су доказ његовог дара песничког:

«Russous Hercules fortis sermone triumphat
 Volter Apollineo fulgurat igne micans.
 Jupiter effulges, melliore at lumine fulget
 Matronu vehitr quae radiosa rotis и др.

Ја сам вам са ово неколико речи хтео само да направим увод у трем духа Бошковићева, а величанство његове душе тек ће нам се онда показати у правој боји, ако не пожалимо труда поклонити довољно пажње његовим научним радовима. Онда тек, где се је његов дух могао кретати до несхватљивих граница људског ума, онде где људски ум дрзне завирити у највеће тајне природне — у философији показао је Бошковић моћ своју. Тамо ћемо осетити сладости и милине, ако будемо пратили Бошковића корак по корак по оном мрачном лавиринту нашег сазнања, и то ће нам бити још милије, што наше оријентисање у овом мраку људског знања би припомогнуто поред радова других великих људи, још и то знатно радовима нашег Бошковића. Осећање његово, које је знало наћи израза у дивном појетском облику, не може се мерити са оном формом, којом би заодет ум Бошковићев; та одећа ума његовог беше наука и философија, и ми ћемо сад прећи на тај домен деловања Бошковићевог.

WWW.UNILIB.RS После разматрања прилика и услова под којима се је Бошковић васпитавао, остаје нам да видимо заслуге његове на научноме и филозофском пољу; но пре тога изнећу унапред мерило, којима се има оцењивати значај Бошковићевих радова; изнећу шта су то величине, како се класификују, тиме ће се олакшати објективна оцена самога Бошковића.

Добити гледиште како треба при оцени ма којег радника, није само тежак посао но један од најтежих проблема. За то нам је нужно добро познавање саме науке, којом се је он бавио, те како је поље рада код њега било врло пространо, тиме је јаче повећана тешкоћа и ми ћемо то само тако савладати ако се још у почетку будемо толико оријентисали, да доцније боље уочавамо карактеристичне моменте из научних радова Бошковићевих.

ДРУГА ГЛАВА

Радови Руђера Јосифа Бошковића из астрономије и метеорологије

I

Кад застанемо развитак ма које гране људске делатности, онда смо увек у стању разликовати у њима поједине карактеристичне моменте, пронаћи време, као и агенсе који су имали пресудног значаја на образовање особина и природе самих тих продуката, и из свега тога увидети путању по којој се је кретао људски ум при стварању каквога дела. Међу свима интелектуалним продуктима, наука у којој се понајбоље огледа развиће умно, даје и понајинтересантније примере за дискутовање те замршене једначине интелектуалног развића. Дух људски добија израза у појединим личностима, и наука у место да рачуна са каквоћом људскога духа при извесним стањима развића свога, увек има пред собом персонификоване елементе, који се могу сматрати за потпуно еквивалентне правим агенсима у појави, што се зове развиће људске мисли. Кад скупимо разноврсна развића, како у појединим гранама научним тако исто и у целокупном развићу интелектуалном, наићи ћемо на ту правилност, да се дух људски, количина свести мењала у току векова; данас је била оволика и овакве природе, па је или за неко време остала на томе нивоу, или је ударила у назад, тек свакако, сваки момент у развићу нашег интелекта окарактерисан је извесним особинама. Ако пак у овоме последњем учинимо мало час споменуто замену, онда ћемо наћи да је било векова, кад су живели умови као што је Аристотело, Платон, Хипарх, Архимед, Птоломеј и др., а било је време кад се на научном хоризонту јављаху Св. Августин, Абелар, Тома Аквинац, Св. Амвросије и др; за овим се је дух почео јављати у савршенијем облику и преко Галилеја, Гасендија, Коперника, Кеплера и др. у Њутну достигао кулминацију своју. После овога дух кулминирајући на овом нивоу, поче се јављати у оном научном роју, какав се скоро неће јавити,

јер и појаве на хоризонту развића наше свести имају одређене периоде, као и друге појаве природне. Поједини преставници науке 18 века беху : Лагранж, Лаплас, Маклорен, Даламбер, Лаланд, Рошон, Фламстед, Брадлеј, Хершел, Дидеро, Волтер, Русо, наш Бошковић и др.

Но ми смо у стању учинити још и друге поделе при проматрању ових појава. Ми ћемо видети да се поједине гране наука, што значи мисао у извесном облику, родила на извесном месту, развијала се, па или са свим ишчезла, или се претворила у мисао другог облика. Рекох ишчезла, али то није могуће пошто се и мисао људска онако исто као сила и материја не губи; за њу важи закон конзервације, изгубљену мисао ваља сматрати као трансформисану мисао, па тек онда можемо бити на чисто са природом закона о непрекидном развићу људске мисли. Али овде ми беше намера да покажем, како и међу споменутим личностима из појединих периода има таквих, који су мислима научним дали савршенији облик, они су управо могли одмерити време кад се је требало изаћи са каквом идејом и за то та идеја, њен ступањ развића тесно је везан са личношћу, која је ту идеју прокламовала. Има људи, који дају таква израза идеји, да изгледају да су творци њени, и векови који за њима долазе, полазе од таквих творачких личности као од извора мисли какве, коју испитују, и чији уплив истражују. Има чувених људи из прошлих векова, који се ничим нису одликовали, до само својим радовима на давање савршенијег облика оној идеји, која је срећним удесом у глави каквог Њутна, Дарвина, Питогоре, Коперника или др. васкрела. Знаменити су и они раденици, који су све своје силе утрошили да научне истине учине приступачнијим целога људству. Али поред свију трудбеника, ипак ће вечито остати знамените оне личности, које су знале проникнути у дубину какве идеје, који су дали њој таква израза, да радови свију генерација и потоњих векова само служе као допуна ђенијалног схватања те идеје од самога њеног творца.

Извесни су људи били знаменити само у веку свога живота, неки су умрли и са њима се је престало рачунати од дана чим је пропао облик, који су дали научној мисли; неки, који су пре толико векова живели, још и данас су живи и крепки и ми се радије заустављамо на њима, но на некима од којих нас не раздвајају ни неколико деценија. Шта све то значи? Нису ли то докази, да ђенијалност лежи у добро схваћеним одношајима каквог проналаска према научним производима, који постоје или који се могу из њега развити; није ли то добро схваћено језгро саме науке, кад је научној мисли дат овакав или онакав израз? Зар геније у низу умних раденика није оно што су принципи у научном развићу свакако то, јер изрази мисли, који се створише у њиховој свести, то су принципи, то су стубови оне великоленне грађевине, што се зове умни живот људски.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unilib.rs Да је све то тако сведоче нам примери из саме науке. Зар има данас нечега више у геометрији но онога што садржаваху Евклидови елементи, који су још пре 2000 година створени, као дело којим је крунисан ум спекулативних твораца науке људске? А у делу Евклидовом има ли значајнијег принципа од Питагоровог става? Није ли Хипарх створио астрономију опсервација, Галилејо физичку астрономију, Њутн механичку, Архимед механику, Њутн инфинитезималан рачун, Дарвин десцендентну теорију, Локе критичку философију, која је преко Хјума у Канту достигла врхунац савршенства и т. д.? Све су то докази да класификација научара може да се изведе на основу мисли и идеја, којих су они творци.

У људима оваке врсте ваља гледати места где се као у живи концентрише сила и јачина науке, па се или одатле шири после неколико столећа и служи као извор оној топлоти, којом нас наука и умни производи загревају, или као изворе из којих се научна грађа и материјал неколико прошлих генерација сакупља, као људе, који су знали добро резимирати научне тековине и предати их потомству, да оно на њима развија ону величанствену зграду што се зове наука.

Што је велико, што у себи духа има, никад се не да уништити. Оно се може само загасити али не и угасити. Јер као што из загашене ватре може да се разбукти пламен, тако из радова генијалних људи могу да се створе научне гране, да се да импулса генерацијама, између којих и творца леже по неколико столећа. За ово нам је најбољи доказ ренесанс, чија се распламтелост може протумачити распаљеном ватром од оних искрица, које су пре толико година биле засветлеле на обалама класичке Грчке, а које тињаху кроза цео средњи век, и тек од ренесанса почеше добијати повољнију атмосферу за свој живот, и прилике да свету покажу величину и моћ своје експанзивности. Јер шта је данашње цело европско развиће но продужетак оног развића које је први пут проклијало на обалама Јегејског и Средоземног мора. Шта данас има, што се принципа тиче, више у математици, но што Евклид и Архимед изнесе. Зар први није изнео у своме чувеном делу све основе данашње геометрије, а други се од свију раденика на математици до Њутна највише приближио инфинитезималном рачуну. Еликур, Аристотело, Платон, Демокрит и др., нису ли творци етичких и философских гледишта на природу материје? И Локеов сензуализам, и Бентамов утилитаризам, Лајбницево и Бошковићеве теорије о природи материје (монадолешки и непротежних атома као извора силе), све метафизичке теорије о природи бића, душе, нашег психичког живота, све су то само разгранате теорије, или на истим принципима, које су стари Грци прокламовали, или на измењеним основима, које се измене никад не могу толиким учинити, да би у се садржале какву новину, о којој не би било трагова у творцима европске образованости.

Па кад је све то тако, зар нам не изгледају онда раденици модерни као пигмеји према величинама грчке епохе? Не, и то не стоји. Наука је преко њих, баш у самим тим обновама, ипак добила нечега новог, добила дух свој, онако исто као што човек добија природу своју од околине своје. И као што су заслужни они који створише науку, тако су исто од не мање вредности људи, који се постараше да повољније прилике створе разграђавању и усавршавању њеном. Тако исто и људи, који нису творци великих идеја, могу имати значаја и наука од њих користи, ако радовима својим буду осигурали egzистенцију онога што је истинито, ако буду довољно жртава принели у борби са непознатим. Па и заблуде чак, које су у науци налазиле приврженика, ни мало не бацаху љагу на њихове творце и приврженике, јер се нико не сме кривити и осуђивати за то, што је наш ум таке природе, а елементи које испитује таке, да се је из њиховог узајамног контакта родила каква заблуда. Може бити да мњење једног мислиоца ни данашња наука не признаје, пити се који више на њих обазире, али ми не смемо у то веровати јер имамо пред собом изреку, да нека заблуда има више вредности но каква истина. Ово добија свог значаја, ако се сетимо последица великих, каквих заблуда, које су у свету владале, као и ништавних уплива извесних истина. На каквој истини људски ум застане а на заблуди се само привидно зауставља. Приврженик заблуде изазива мислиоца на посао; обарањем заблуде ничу истине, а тиме наш ум добија све светлији и већи хоризонт.

На овоме сам се месту зауставио мало на овоме једино за то, да бисмо на крају расправе могли дати само достојно место човеку са чијим се радовима хоћемо да упознамо.

Из упоредног излагања Бошковићевих погледа на науку и филозофију, којим се правцем кретали сви његови радови, моћи ћемо лако увидети место које он заузима поред чувених раденика европских. По схватању дубљине и значаја проблема којима се он бавио и њиховог решења знаћемо колико му наука дугује, као и то колико се он данас цени од научара и филозофа.

(Наставиће се)

Коста Стојановић.

ПОСТАНАК ЈЕЗИКА

— В. Вунт¹ —

I. Општа гледишта

Питање о постанку језика чинило је некада битну, ако не и једину, садржину онога, што се обично звало философијом језика. Ова област метафизичких размисљања није се бавила о појавима и законима живог језика, већ о могућном постању његову. Њен задатак није лежао у језику, већ *пре* језика.

Сасвим друкчије стоји *психологија* према том питању. Гледиште изван језика, претпостављање једног стања, у коме је човек био не само без језика, већ, што би онда било неминовно, и без сваке особине, из које се могао развити, таква претпоставка за њу је празна фикција, којом се ништа не да отпочети, јер отклања погодбе, помоћу којих се у опште може појмити постојање језика. Може ли психологија језика да само постави гледиште у самој језику, покушавајући да његове истинске облике у развоју психолошки аналише и претресе, онда у опште за њу нема никаква особита питања о пореклу, које се издваја од ових испитивања. Шта више, одлука о томе питању, у колико је у опште може бити, мора се налазити у резултатима односа и узрока главних појава у језику, исто овако, као што је све, што физиологија зна да каже о физичком пореклу човекову, обухваћено у резултатима историје физиолошког развића. У том је смислу у даљим одељцима овога дела, у сваком са гледишта особитих појава који су узети у претрес, покушано да се на питање о постанку језика толико одговори, колико се чинило да је могуће према готовим фактима и помоћним психолошким средствима. Али би ово завршно посматрање²) могло сасвим изостати, кад не би, како се чини, било корисно, прво, бацити један критички поглед са резултата, добивених психолошким испитивањем, на оне философске хипотезе, које се у току историје јављале поводом питања о постанку језика, а, друго, прикупити још једном у мало реченица саме те битне резултате, у колико додирују ово опште питање.

Сви философски погледи, који се јављали о пореклу језика, могу се свести на противности, које још у Платонову *Кратилосу* обухватају разна гледишта, што су појавом Софистике први пут, јасно и свесно, стала једно другом на супрот. Да ли је језик *φύσει* или *θεσει*, да ли је производ природног постања и развића или хотимичне уредбе и проналаска — то су два стожера, око којих се, у самој ствари, врте рас-

¹ Из дела: „Völkerpsychologie, eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte“. Erster Band: Die Sprache. Zweiter Theil. Leipzig, 1900.

² Чланци о постанку језика чине завршетак другог дела поменутог књиге.

У Н И В Е Р З И Т Е Т С К А
праве до данашњег дана. При том се још, наравно, сваком од ових појмова може опет да да различита садржина. „Уредбом“ се може замислити постанак језика, ако се на њ гледа као на систем уобичајених самовољно пронађених знакова, или ако се мисли на божанску уредбу, где се онда чудо језика поклана са чудом стварања. Исто тако и за природни постанак остају, у опште, два отворена пута: подстицај за језик или је могао доћи од објективних или од субјективних узрока. У првом се случају мисли на спољне звучне и остале чулне утиске, по којима је, подражавањем, језик постао; у другом, пак, на субјективне природне или осећајне гласове, које је човек најпре случајно одао, па се после скопчали (асоцирали) с предметима, чији су појав пратили. Тако се јављају четири хипотезе о *вештачком* и *божанском* постанку, о постанку од *објективних* и *субјективних* природних гласова, или, како ћемо их краће звати: *теорија проналаска*, *теорија чуда*, *теорија подражавања* и *теорија природних гласова*. Ове се четири теорије јављају, наравно, у разним ниансама, које се мењају према погодбама времена и философским струјама, што тада владају. А није ни без њихових комбинација. Узевши све на ум, оне су једине, које је изнела философија језика.

У Н И В Е Р З И Т Е Т С К А
Место да се појмови *фóсе* и *Уéсе* стављају један другом на супрот, згодно је изабрано још и друго, тројно постављање питања, као основ поделе теорија. Пође ли се, т. ј., одатле, да су језик и разум тесно међу собом везана обележја људског рода, онда гласе три могућна питања: је ли разум пре језика? или је језик пре разума? или су разум и језик истовремени? Уз то се под „разумом“ схвата оно духовно развиће човеково, којим се разликује од животиње. И ако је овај појам нешто мало неодређен, те ће зато и дотични одговори на три питања бити оскудни у жељеној одређености, ипак се може лако увидети, да само у толико не воде потпуно на оне четири философске теорије, у колико узимање да су разум и језик истовремени оставља у том истовременом развићу једно неодређено *како?* Ако је, на име, разум пре језика, онда то најпре води теорији проналаска, а теорији подражавања, ако се покушава, да се проналазак приближи природном постању тим, што пронађени знаци потпуно одговарају стварима које означавају. Ако је, обратно, језик пре разума, онда је он могао првобитно постати само из збира несвесних природних гласова, који су онда, у неку руку, морали утицати као нарочита драж на разумно мишљење: ово гледиште, дакле, неизбежно води каквој било врсти теорије природних гласова. Напротив, гледиште је неодређено, ако се разум и језик посматрају као истовремене радне силе, једна с другом везане. Овде су, у опште, могућна два излаза: или су они оба од вајкада човеку својствени, од почетка дарована му готова својина, или су производ постепеног развића, у коме је човек добио и једно и друго, пошто је прошло животињско доба, пре језика

и разума. Наравно да се ту онда морају ова развића узајамно дотицати једно другог, дакле да је управо само једно спојно развиће. Узме ли се сад истовременост разума и језика у првом од ових облика, онда то води теорији чуда: оба су божански дар у колевици, о чијем је пореклу некорисно размишљати, јер се то порекло поклапа с чудом стварања самога човека. Гледиште теорије чуда може само тако да се отклони, ако се човек не посматра као створ изван осталог стварања, већ као биће, које је у њему и с њим постало оно што је. Онда су, пак, разум и језик, управо као и сам човек, производи развића, које никад не мирује и у коме су оба тако тесно везана један с другим, да би, од прилике, исто толико имало смисла замислити одвојен разум од језика, као кад би се радње ума и мишићних кретања посматрале као делимичне области анималнога живота, које су се, на који било начин, могле развити независно једна од друге. Како било, тек је за правце, којима се крећу философске спекулације о језиковном питању, од значаја, да је баш ово схватање, које би требало да се чини најпречим сваком начину проматрања, на потицао он из саме ствари, или из психологије, и које се, готово, само по себи разуме, да је оно, сразмерно, играло потчињену улогу, тако, да се још у прошлости од само неколико десетина година могла похвалити једна нова теорија о постанку језика, а је она први пут старој тези, да је разум претходно језику, са успехом ставила на супрот антитезу, да је језик *пре* разума.

II Критички преглед четирију главних теорија¹⁾

1. Теорија проналаска.

Теорија проналаска, која је у философском емпиризму 17-ог и 18-ог века час збиљски примана, час због своје згодности и практичне употребе сматрана као допуштена фикција, данас је тако много позната са своје несталности у сваком погледу, да би једва било потребно губити око ње и једне речи, кад се не би и у овом случају потврђивало старо искуство, да погледи, који се преживели, за које се неће ни један човек јавно да изјасни, у потаји још увек настављају своје дејство. Теорија проналаска, као таква, одавна је мртва, али у многим претпоставкама о овој или оној језиковној појави непрестано показује да још животари.

¹⁾ Издавање разних хиотеза о постанку језика са уводном анализом поглавитих списа о томе, од Хердера и Хамана до најновијега доба, наћи ће читалац у Штајнталову делу: „Der Ursprung der Sprache in Zusammenhang mit den letzten Fragen alles Wissens. 4. erw. Aufl. 1888. Следећи нацрт треба да да само припремну оријентацију за опште обележавање психолошког гледишта. Стога се мора овде оставити на страну претресање радова о овом предмету, који су изишли после последњег издања Штајнталова дела, у толико пре, што они мучно да имају битно нових гледишта. Још је вредно помена, да кроз показују, како се опште мишљење понова све више клони теорији подражавања.

Возила се у такве закржљале остатке сме рачунати тежња за „згодношћу“, тежња ка „одржању значајних разлика“ и још која друга „тенденција“ у области историје гласова и значења, час употребљена само ради објашњења појединости, час подигнута на висину општих принципа.¹ Уз то, у теорију подражавања, па чак и у теорију природних гласова допиру каткад прилични делови теорије проналаска. То потпуно одговара генетичком складу, по коме хипотезе, постале из потребе за природном интерпретацијом, изилазе из теорије проналаска, чим се, њима својствена, претпоставка о произвољном и уобичајеном систему знакова замени другом: да су, пре свега, за ствари бирани такви гласовни знаци, по којима би се могла познати каква било сродност с њима, или који су се још пре били налазили међу природним гласовима, што су их већ сами људи имали. Али прва претпоставка води теорији подражавања, друга теорији природних гласова.

2. Теорија подражавања.

Њена основна мисао, да је језик непосредно или посредно подражавање садржине онажања у гласовној форми, тако је блиска, да ова теорија не само што је најранија, већ је збиља данас и најраспрострањенија. Али већ стојици, којима се сме приписати њен први, у неку руку научни, облик, разликоваху непосредно гласовно подражавање по једнакости гласова (*ὁμοιότης*) од просте сродности гласа с предметом (*ἀναλογία*), под којом управо разумеваху пренос других чулних утисака у гласовну форму. Тим је тек била дата могућност општије примене принципа подражавања. Ипак су мислили још стојици, да не могу за све случајеве бити довољна ова два принципа једнакости и аналогije, те стога, као трећи, узеше у помоћ још и супротност (*ἐναντιώσις*), коју су, по потреби, сводили чак до простог одступања од норме (*ἀνωμαλία*).² Под ове се категорије, наравно, могло онда све подвести. У ствари, пак, био је сужен принцип подражавања гласа на поједине случајеве, док се признавало, да се остали не могу с њим сложити.

Тек је Хердер у својој „Abhandlung über den Ursprung der Sprache“ од 1772. дао дубљу садржину појму ономотопеје, с једне стране потпуно га ослободивши од идеје проналаска, а с друге, што је покушао да психолошки протумачи широки појам аналогije, упућивањем на подударне осећајне тонове чулних утисака.³ Кроз овај Хердеров спис веје, можда више но код већине доцнијих дела о истом предмету, дух данашње психологије, тежња, која одаје истинекога психолога, да сам потпуно

¹ Упор. у књизи Глава IV, § 531., Глава VIII, § 450.

² Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. I, 358.

³ Хердерова Sämmtliche Werke, издање B. Suphan-a V, 1.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

потоне у представе и осећања онога који ради, а не да му подмеће своја мишљења и рефлексије. Што су доцнији у истом смислу урадили, то је ипак, у најбољем случају, тек само ближе извођење Хердерових мисли. Тако кад је Хумболт много полагао на „симболику гласова“, или кад је Штајнтал увео појам „гласовног рефлекса“, да би још више нагласио несамовољни начин постанка првих говорних гласова.¹

Две су тешкоће, које теорија подражавања није могла савладати, у пркос свих ових покушаја да се доуни и поправи. С гледишта емпиричког испитивања језика остаје незгода, што се само код маленог дела правих речи поклапају односи између гласа и значења, па баш и кад се узме појам подражавања у свој могућној опсежности и отвори најшире поље чувственим и представним асоцијацијама различитих чулних области. Већа је, пак, од ове психолошка тешкоћа, која је везана за појам подражавања гласа. Његова је суштина, да предмет или процес и глас, који га означава, ма на који начин, било намерно, било нехотично и нагонски, долазе један с другим у неки однос, или у непосредан, кад се чул звук понови испуштеним гласом, или у посредан, кад се примљени утисак представља у гласовноме звуку. Али ето таква односа између гласа и утиска у опште нема; већ је увек сам глас тек дејство покретâ говорних оруђа. Човек их чини, кад говори, а осећаји, који их прате, то је оно, што мора да сачињава садржину тих односа, ако он у опште своје говорне покрете ставља у какав однос према чему опаженоме. Према њима су сами гласови нешто секундарно, на што ни пакља нити икакав нехотичан нагон при испуштању гласова не могу бити директно управљени. Пошто теорија подражавања сматра говорни глас као непосредни производ, између кога се и утиска, који га изазива, мора тражити какав однос сличности, за њу се отуда још увек лене трагови теорије проналаска, из које се развила.

Ако говорни глас, као што се и признаје од присталица подражавања гласом, није самовољан производ, већ долази од природног афинитета, што постоји између предмета и гласа, а који прате осећања и осећаји, онда се он у опште не може типати гласа, као таквог, већ покрета говорних оруђа, из којих се јавља глас као даља последица. Јер што човек говором непосредно производи, то су баш они покрети органа за дисање, за глас и за говор. Ако има икакве личности између језика и онога што он изражава, онда се она, дакле, не може састојати у томе, што онај који говори угађа глас, већ само у томе, што угађа своје покрете према утиску, или чак према представама и осећањима,

¹ W. von Humboldt, über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, § 10, Werke, VI, 80. — Steintal, Ursprung der Sprache, § 104. — Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft, 366. — О појму рефлекса у овом односу упореди, у осталом, део I, 319.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

www.unilj.rs

www.cirilic.rs

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

које је утисак у њему пробудио. Али ће онда одмах с тим бити јасно, да доиста у неким случајевима може да наступи каква сличност и даљих дејстава ових покрета, спољашњих говорних гласова, са представама, на које се односе, ну да то ни у ком случају не мора свуда бити, где, у пркос тому, није без односа између говорних покрета и онога што они изражавају. Тако н. пр. називи за језик у различитим говорима, као *lingua*, *γλώσσα*, *lascōn* и т. д., немају ни најмање сличности са самим језиком. Али артикулације, које су потребне за произвођење свих ових речи, ипак допуштају, да јасно избија однос између предмета и његова назива.¹ Појмљиво је сад, да овим путем не само што није могућно подвести под једно исто гледиште све оно, што је раширена теорија подражавања час сматрала као директно подражавање, час као символску или аналогну употребу говорних гласова, већ да му се подвргавају неки појави, који се не могу тумачити ни као непосредна ни као посредна подражавања. А јасно је и то, да је таквим одступањем од говорних гласова на говорне покрете у опште напуштено земљиште теорије подражавања. Јер баш су онда ономотопејска стварања у језику само извесна дејства афинитета између говорних изражајних покрета и емоција, изазваних спољним утисцима, или репродуктивним процесима, која се јављају у појединим случајевима и под одређеним погодбама. Нема, пак, процеса, који би се у правом смислу могао обележити као „подражавање гласом“. Шта више, говорни изражајни покрети, по својим психолошким мотивима, нису у опште никаква подражавања, и по својим дејствима подударају се само у појединим, за то повољним, случајевима са дејствима, која би могло имати подражавање гласом, кад би било могућно, да оно буде истински мотив за стварање језика.

3. Теорија природнога гласа.

Мишљење да је језик постао од осећајних тонова, што их је човек одао, угледавши предмете, у неком смислу стоји на супрот теорији подражавања. Као што се у расири, да ли је језик постао природно или уредбом, морала јавити теорија подражавања, као најближи наговештај одлучивања за оно прво, тако је, обратно, појам вољне уредбе тек онда добио разумљиву садржину, кад се постанак речи гледао у гласу, испуштеном случајно или под каквим потребним чувственим импулсом, који је постао при виђењу каквог предмета, па се после с њим чврсто асоцирао. У старини епикурејска философија и код овог питања заступа противност ономотопејској науци стојичара, при чему се, на сваки начин, може онет до додира да приблужи супротним погледима, ако се јаче нагласи природни постанак. Како Лукрећ изводи, начин на који је језик постао показује нам његово поновно постајање код детета: оно пушта

¹ Глава III, 324.

глас а у исто време указује прстом на предмет, да би показало, шта је мислило гласом.¹ У суштини је то иста мисао, која се у 18. веку у Русовљевој расправи „О постанку језика“ понова јавља, само што се овде јаче, него код старог песника, наглашује близак однос афеката према постајању првих говорних гласова, и с тим у исто време њихово поклапање са усклицима (interjectiones), који на тај начин излазе у самој ствари као преостаци прајезика.² Русовљев спис чини поучан супротни и бочни део, десет година старијем, младићском Хердерову раду. Обојица јасно показују, како су у својим психолошким мотивисањима близу једна до друге теорија подражавања и теорија природнога гласа. Само, наравно, остаје разлика, што прва усваја првобитни афинитет између самог гласа и његова значења, а другој остаје однос између обојега по себи више случајан, тако, да се успоставља тек осећањем, које је везано за испуштање гласа, и, најзад, по уобичајеној асоцијацији између гласа и појма.

Основ посматрања, на који се може ослонити теорија природнога гласа, у колико га има у истинским усклицима у језику, наравно је још недовољнији, него онај што у ономатопејским творевинама стоји на расположењу теорији подражавања. Пошто су примарни усклици само у веома незнатном броју случајева сачували снагу за стварање речи (Глава III стр. 308.), то онда према томе теорија природнога гласа мора као прасастојке говора да претпостави у истини осећајне гласове, који, као такви, више не постоје, било што су, при стварању језика, у неку руку поупотребљивани, било што су, у опште, имали само случајно и пролазно значење, као што је то узимао још Лукрећ, који је баш због тога, правилно ценећи значај мимике, који има при детињем учењу говора, њој приписивао важну улогу и при почетном стварању језика. По томе, пак, што се или више полаже на слагање првобитних гласова са осећањима и тим непосредно са стварним значењем самог предмета, или на укорењивање најпре случајно испуштених гласова, могућа су опет два вида теорије природних гласова, од којих је први, у главном, њена старија, а други њена савремена форма. Први можемо обележити као „интерјекционалну теорију“ у ужем смислу речи, други као „теорију случаја“. Русо је главни представник интерјекционалне теорије, док се Лукрећ у неком погледу већ приближава савременом мишљењу. Теорија случаја заступљена је у списима Лацаруса Гајгера и Лудвига Ноаре-а. И ако би се сами ови писци мучно изјаснили, да њихове назоре треба сматрати као један вид теорије природнога гласа, ипак се, по њиховој стварној садржини, не може на ино, а да се овде не уврсте.

Старија форма, или интерјекциона теорија, пошто признаје, како у језику очувани усклици не достижу да задовоље потребу стварања

¹ T. Lucretii Cari de rerum natura, V, 1015.

² Rousseau, Essai sur l'origine des langues 1782. Oeuvres II, p. 445.

У језика, враћа се дечјим артикулисаним гласовима пре постанка говора. Ово преговорно стање код детета сматра она за потпуно истоветну слику природнога стања. Као што дете, пре него почне говорити, већ испушта најмногостручније артикулисане гласове и гласовне комбинације, тако треба, по Русовљевој мишљењу, узети и за пра човека. И као што дете употребљава оне гласове најпре сасвим без значења и тек их онда примењује на предмете, кад се пробуди нагон, да се њима дају имена, тако треба замислити процес и код пра човека. У том смислу је, дакле, појединачни развитак детињег говора слика постанка језика у опште, која се непрестано понавља. При том се онда за придавање извесних артикулационих гласова извесним представама опет усваја какав било афинитет, што се осећањем јавио, а потврда томе гледа се у многобројним ономатопејским стварањима речи у дечјем говору. И тако овде интерјекциона теорија присваја приличне састојке ономатопејске. Ипак ниједна њена претпоставка не може избећи приговор, да она сâмо појединачно развиће очигледно посматра у лажној светлости и да се зато не може одржати ни аналогни закључак по њему за опште порекло језика. Прво, особито својство преговорних детињих артикулација јасно одаје утицај наследства. Јасно је, да оно богатство разноликих гласовних творевина, које код детета претходи развијању језика, није некаква појединачна тековина, већ почива на урођеној организацији говорних оруђа, која је у овој форми, особито згодној за произвођење артикулисаних гласова, на сву прилику постала из општег развића, које је, под утицајем језика, само од себе текло. Стога је, дакле, немогућно објаснити општи по индивидуалном постанку језика, јер сам овај постаје јасан тек на основу тога, што језик постоји као нешто својствено људском роду. А исто тако и друга претпоставка, која се наслања на ономатопејску теорију, почива, као што смо видели, на представи која се не може одржати: да је говор детињи искључиво самим дететом створен, док он, баш на против, у свему ономе, што првобитним бесмисленим артикулисаним гласовима даје значење говорних гласова, води порекло од детиње околине, која већ уме да говори.¹

Из борбе против теорије подражавања, као и старије форме теорије природнога гласа, изишао је други вид ове последње, који се може назвати теоријом случаја, јер нарочито полаже на чисто случајну и спољашњу везу говорног гласа с предметом који означава. Она се осврће на оправдану одвратност новије језиковне науке према тежњи, која се често сувинне много истиче — особито у примени принципа ономатопеје — да се свуда нађу симболички односи између гласа и значења, и на факт, који се не може тајити, да су односи овакве врсте, а који се могу поуздано доказати, збијени у сразмерно узан круг појава. Теорија случаја

¹ Упор. Главу III, 281.

склопа је дакле, да баш нагласи ову оскудицу везе између гласа и значења и да не признаје примену ономатопеје чак и таквим случајевима, где појави као да јој непосредно у прилог говоре, објашњавајући их да су секундарног постања, произишли од речних корена, код којих пекад није било никаква односа између гласа и значења.¹ Тако н. пр. тврди Макс Милер, да речи као *Rabe* (гавран) и *donnern* (грмети) нису по себи ономатопејске, пошто се *Rabe*, староиндијски *hraban*, своди на корен *kru*, или *ku*, (звати, викати), *donnern* на корен *tan* (напињати), којима се не може приписати ономатопејски карактер.² Шта више, по Гајгеру, је првобитни говорни глас рефлексна вика, избачена услед надражаја од каквих било чулних утисака, управо од дражи за чуло вида, које су за људску свест најактивније, па онда од других људи поновљена. Тако се објашњује, зашто „корени“ глаголске природе, који означавају радње, процесе, имају потпуно грађе за стварање језика, а не може се пронаћи првобитна веза између гласова вредности ових корена и њихова значења.

Ову Гајгерову теорију развио је даље Лудвиг Ноаре (Ludwig Noiré), нагласивши *заједнички* порекло првих говорних гласова у узајамном довикивању људи, заузетих каквим послом, рецимо заједничким обрађивањем земље, и тиме покушао да учини разумљивијим, с једне стране, подударање произвођења и разумевања гласа, а с друге, вербални основни карактер првобитних говорних коренова. Том упуту, који лежи у самоме језику, приступа и то, да је чуло вида главно људско чуло, и да је свако развиће људскога мишљења скончано за говор. По Ноаре-у, излазило би одавде као неодољив резултат: први говорни глас постао је на заједничкоме раду, најпре као нехотична реакција на какву осећајну драж, потом присвојен од другихова, уједињених истим послом.

Јасно је, да ова теорија у суштини није ништа друго до измена теорије природнога гласа. И овде су првобитни говорни гласови природни гласови, из којих треба да се даље јави развиће језика уз помоћ разума, који је гласом пробуђен. До душе, нарочито се наглашује да се ови ранији природни гласови не подударају са данашњим усклицима у језику и да је стога, у овоме смислу, за данашње наше схватање, однос између гласа и значења случајан; али је већ старија форма интерјекционалне теорије давала појму шире значење. Нова је форма одмакла од старије у одлучном кидању с мишљењем да свеопште развиће језика има каква било посла са појединачним детињим развићем, признавање дакле, да се онај процес мора објаснити својством готова језика и нарочитим погодбама људске свести. Али и ова теорија, као и старија, опет наседа у покушају да се из оба ова извора сазнања изведе порекло

¹ Lazarus Geiger Ursprung und Entwicklung der menschl. Sprache und Vernunft. 2 Bände. 1868—72. Zur Entwick. der Menschheit, Vorträge 1871.

² Max Müller, Die Wissenschaft der Sprache. Neue Aufl. 1892. I 474. Geiger-н. п. м. I, 167.

језика. Јер не само што непоуздане претпоставке чини излазним тачкама истинскога развића, већ се и својом тезом о неопходној преезистенцији језика пре разума заплеће у неразмршљиве противречности, а спајањем свих ових елемената долази најзад до психолошки немогућних схватања. Раније смо видели, да су „корени“ само производи граматичких апстракција, те, према томе, нису тако далеко, да смеју важити као историјске почетне тачке језика; исто тако научило нас је упоредно проматрање језиковних облика, да, ако у опште ком од главних појмова у језику припада првенство, то је категорији предметних појмова, не појмова глаголске радње.¹ А кад се пак, даље, из ове тобож глаголеке природе њених прасаставних делова закључује, да је језик постао на заједничком раду, а овамо је, у исто време, првобитни говорни глас био сасвим бесвесна вика, онда су то две претпоставке, које се тако исто једна с другом не могу сложити, као и оне претпоставке старе теорије проналаска, да је језик створен у исто време и за смер споразумевања и путем споразумевања. Како да буде могућан заједнички рад, дакле удруживање за опште циљеве (пошто сваки радом управљају одређене представе о смеру), а да пре тога није постојао, ако не сам језик, а оно некакав његов еквивалент, и, ако не сам разум, онда што му драго, што би му у битним особинама било готово једнако, то се никако не може да појми.

Кад се, пак, мора претпоставити такво раније стање, врло блиско истинском језику и истинском разуму, онда је, очигледно, и ева вероватноћа ту, да се истински језик и истински разум развили из тих ранијих ступњева, а не из нечег са свим новог, чега раније није било. Уза све то, оперише теорија још и психолошки немогућним претпоставкама. Тако је усвајање: да је човек пре дао називе радњама и процесима него предметима, и психолошки лабава, да се и не осврћемо на појединачно и опште развиће језика; а оно друго усвајање: да је језик пре разума, бар је толико исто немогућно, колико и обрнуто: да је разум језику претходно. Јер функција и оруђа њене примене увек су истовремени, морају се, онда, у исто време и развити. Свака претпоставка, која се томе противи, на било то теорије проналаска, било теорије случаја, крије управо у себи усвајање натприродног постанка. Обе, дакле, воде теорији чуда: прва тим, што је принуђена усвојити какву натприродну разумност, која је за њуде изумела језик; друга, претпостављањем стања прачовека и прајезика, које од стања истинског човека и истинског језика одступа у толико, што је према њему транспедентна. Тако одаје свака од ових теорија особити афинитет према једној од обеју главних форума, у којима се јавља, сада као последња посматрана, теорија чуда.

(свршиће се)

С немачког Јер. Живановић.

¹ Упореди нарочито гл. V. § 554. и гл. VI § 9.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У НОРВЕШКОЈ

Норвешка средња школа налази се у прелазном стању. Мало доцније навешћемо главне реформе које ће се извести у блиској будућности, а сад да се задржимо на данашњој организацији средњих школ. завода.

Систем средњих школских завода чине средње школе (Middelskolar, Mittelschulen) и гимназије које се деле на латинске (т.ј. класичне) и реалне.

Средња је школа припремна школа за гимназију, но у исто време она даје заокружено опште образовање оним својим питомцима који ће се одати практичним радовима, а не намеравају ићи на универзитет. Учење у средњој школи траје 6 година; узраст ђака од 9—15 година. Сем тога, при неким школама отворени су приправни разреди на чије се издржавање из државне касе не даје ништа. Они се издржавају приватним средствима или градским. Обично има 3 ова приправна разреда за децу од 6—9 година.

У средњим школама предају се ови предмети: закон Божји, матерњи језик, историја, географија, математика, лепо писање, немачки језик, природна историја, цртање (од II раз.), геометрија (од III раз.), латински и енглески језик (од IV раз.) и француски језик (од V разреда).

Ученици сами бирају или латински или енглески језик и према томе уче по латинској или енглеској линији. Сви остали предмети обавезни су осим француског језика и неких, за сваку школу засебно одређених, делова природних наука. Све школе немају обе линије, латинску и енглеску. У неким, услед оскудице средстава, постоји само једна од њих. Осим ових побројаних предмета, деца се обучавају гимнастици, војном вежбању и ручном раду. Овај последњи предмет има у очима норвешких педагога важан васпитни значај и улази у све већу моду. Следећа таблица показује број и распоред недељних часова у средњој школи, који је израђен по нормалном плану изданом од министарства народне просвете.

ПРЕДМЕТИ	Р А З Р Е Д И								
	I	II	III	IV		V		VI	
				ен. л.	л. л.	ен. л.	л. л.	ен. л.	л. л.
Закон Божји	3	3	3	2		2		2	
Норвешки језик	8	5	5	4		3		3	
Немачки „	—	6	5	4		3	3	4	3
Енглески „	—	—	—	5	—	5	—	5	—
Француски „	—	—	—	—		2		2	
Историја	3	3	4	3		3		3	
Географија	4	2	2	2		2		2	
Природна историја	—	2	2	2		3		2	
Математика	4	4	5	6		5		6	
Цртање	—	2	2	2	—	1	—	1	—
Лепо писање	4	3	2	—		—		—	
Свега	26	30	30	30		30		30	

Као што се види, овде нису ушли часови гимнастике, ручног рада и војног вежбања.

На изучавање народног (норвешког говорног) језика обраћа се велика пажња. Он се сматра као најважнији предмет, и о њему дужни су водити бригу, т. ј. на њега обраћати пажњу, учитељи свих појединих предмета. Од ученика тражи се у логичној вези, граматички правилно, и што је могуће лакше излагање мисли. Учитељи оцењују одговоре не само по садржини него и по форми. Ово вреди нарочито за старије разреде. Писмена вежбања у велико се задају; особито у два најстарија разреда. Задају се најразноврсније теме. Ту има описа, прича, биографија, карактеристика (оцена), лакших компилација, превода, па чак и званичних аката. Од оних што изучавају француски језик тражи се правилно читање и разумевање прочитаног, по могућству без речника.

У програм латинског језика улази читање ових аутора: 1) Три књиге Цезара *Bellum Gallicum*. 2) 24 главе беседа Цицеронових. 3) 500 стихова Федрових. По који пут 3. књига Цезара *Bellum Gallicum* замењује се одломцима из какве било читанке. Прва књига Цезарова сматра се да је равна другим двома.

При изучавању историје обраћа се пажња на узрочну везу историјских догађаја, и указује се на законитост историјских појава. Рад историјских личности цени се у вези с карактером епохе, њеним наравима, обичајима и општим гледиштем. Почињући још од III раз. ученици пишу саставе по историјским темама.

Исто тако и учитељи географије избегавају на својим предавањима сухо догматисање. Они имају, пре свега, у виду значај географије за опште образовање, као предмета који објашњује узајамну радњу између природе и људи. На цртање карата обраћа се велика пажња; оно се врши поступно и врло пажљиво, по методици.

Природна историја обухвата ботанику, зоологију, физику и минералологију. Као врло добро спољно средство при изучавању природне историје, које има и велики васпитни значај у опште, јесу летње екскурзије, које се овде често практикују.

Курс математике састоји се из аритметике и геометрије. Почињући од IV раз. аритметика се дели на два дела: на практичну и теоријску аритметику са изучавањем алгебарских количина. Геометрију изучавају уопште са теоријском аритметиком. Пада у очи, да се практични задаци из математике за рад код куће не задају него се раде само у школи.

Курс цртања, као и других предмета, врши се не само у практичном него и у опште васпитном циљу, трудећи се да се развије осећање лепоте. Пројекционо цртање почиње од V разреда. На свршетку школе ученици треба да знају нацртати праволинијску стереометријску фигуру.

Развитку лепог и дебелог потеза при писању придају велики значај, ма да се лепо писање предаје само у прва 3 разреда; но и у старијим

разредима учитељ лепог писања прати писање, правећи за то један пут месечно оглед (у калиграфском погледу) диктандом. На занимање у војном вежбању даје се сваком разреду по једна недеља.

Школска година завршује се испитом. Испит најстаријег разреда у исто је време отпусни, завршни, испит. Тај испит могу полагаати и лица са стране, која нису учила у школи, само ако нису млађа од 14 година. Школска година почиње 1. јула. Нерадних дана има врло мало. Сем недеља, које се празнују обичном скандинавском патријархалношћу, школе не раде у лето 6 недеља, о Божићу две недеље, о Ускресу 10 дана, о Духовима три дана, и на дан краљевог рођења. Осим тога, заведен је обичај по коме се даје ученицима свакога месеца по један слободан дан, када не долазе у школу.

На челу школске управе стоји ректор. Он бира разредне наставнике од предавача. Обично у I раз. један учитељ предаје све предмете; у осталим разредима предмети су распоређени на неколико учитеља. Тежња је да у II и III раз. главни предмети буду подељени не више него на два наставника.

Сви државни наставници са ректором чине Школски Савет који разматра наставно-васпитна и дисциплинско-административна питања и о њима води бригу. Финансијски део школе наводи се у рукама одбора који се састоји од ректора, члана окружног суда и неколико чланова које град избере.

У реду дисциплинских мера налази се и телесна казна, но она се примењује ретко и само у млађим разредима. Истеривање из школе употребљава се као последња мера према морално поквареној деци, која би штетно утицала на своје другове. Истерани ученик не може те године нигде ступити у другу школу. Деца су осигурана од претераног кажњавања од стране педагога законским наређењем, по коме ректор може наставника лишити права кажњавања, само ако он то право злоупотребљава.

Школарина у средњим школама износи 72 круне у млађим, а 120 круна у старијим разредима. У гимназијама школарина износи 144 круне. Изгледа да ће се та школарина у неколико повећати. За сиротне постоје стипендије, бесплатна и полуплатна места у школи.

Школе које се у Норвешкој зову гимназије имају трогодишње учење за младиће од 15—18 година. Оне спремају за ступање на универзитет и на више техничке школе, и у непосредној су вези са средњим школама. Гимназије су латинске и реалне. Прве су приближне латинској, а друге енглеској линији средњих школа. Обично гимназије са средњим школама чине један завод, и имају једне исте наставнике и једног истог ректора. У гимназијама које имају обе паралелне линије одређује се помоћник ректору. Унутрашњи ред, управа и дисциплина, исти су као и у средњим школама. Да се задржимо овде само на ономе чиме се гимназија одликује од средње школе, а то је на програму.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Распоред часова у латинској гимназији види се из ове таблице:

ПРЕДМЕТИ	РАЗРЕДИ		
	I	II	III
Закон Божји	1	1	2
Норвешки и старо-норв. језик	3	4	4
Латински језик	9	10	9
Грчки „	7	7	7
Историја и географија	3	3	3
Математика	2	3	3
Француски језик	4	2	2
Немачки „	1	—	—
Свега	30	30	30

Закон Божји обухвата опширно упознавање са изворима учења протестантске цркве, т. ј. Библије и еванђеља; прелази се и црквена историја. На испиту зрелости тражи се слободан превод еванђеља с грчког.

Односно норвешког језика, осим граматике и историје језика, изучавају се најважнији облици књижевности и прелази се историја скандинавске литературе у опште, а опширније и норвешке литературе засебно. Теорија књижевности изучава се у толико у колико је нужно ради познавања с главним облицима литерарних производа. Изучавање сеоског наречја (landsmaal) обавезно је и за њега се чине све већи захтеви. Ученици који свршавају школу морају слободно владати тим наречјем. Као помоћни предмет изучава се и старо-норвешки језик, ма да је овде обрађена пажња поглавито на литературу.

Изучавању старих језика циљ је да се да ученицима темељ за историјско-филолошко образовање. Тај циљ постиже се читањем аутора, а граматика сматра се само као средство, које доводи до јасног појимања онога што се прочита. Од оних ученика који полажу испит зрелости тражи се етимолошко и синтактично објашњење онога што прочитају. Граматички облик грчког језика изучава се на атичком наречју. У сваком случају граматика долази на друго место. На првом месту треба изучити обрасце класичке литературе, па онда помоћу њих упознати се с духом класичке културе. Наравно, тако је то у теорији, а практика да богме, показује друго. Многи наставници жале се да је у гимназији — при ограниченом броју часова, који је дат старим језицима — боље познанство са класичком литературом и немогуће, јер се све време утроши на изучавање граматике. Тај факат послужио је као важан аргуменат противницима класичке литературе, којим су осуђивали у комисији и у Скупштини нови школски закон, о коме је овде реч у последњем одељку. Француски, немачки и енглески језик (овај последњи необавезно) изучавају се у толико да ученици могу читати са речником.

Историја обухвата стару историју, историју Скандинавије и главнијих европских држава, а историја Француске и Енглеске изучава се мало

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

www.uns.ac.rs

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

широј историје. Географија се сматра као помоћни предмет историје. У математици прелазе алгебру, геометрију (планиметрију и стереометрију) и тригонометрију.

У *реалним гимназијама*, по нормалном плану, изведен је овакав распоред предмета.

ПРЕДМЕТИ	РАЗРЕДИ		
	I	II	III
Закон Божји	1	1	2
Норвешки и старо-норв. језик	3	4	4
Енглески језик	4	5	5
Француски „	4	2	2
Немачки „	1	1	—
Историја	3	3	3
Географија	1	1	2
Природна историја	6	5	4
Математика	5	6	6
Цртање	2	2	2
Свега	30	30	30

Обим наставног градива, односно Закона Божјег и норвешког језика, исти је као и у латинским гимназијама. Енглески се сматра као основни језик у реалној гимназији. На свршетку школе ученици морају слободно читати и писати на том језику, упознати се са облицима свију врста књижевности, а тако исто и да знају историју литературе. Односно француског и немачког језика захтеви су готово они исти који и у латинским гимназијама. То исто вреди и за историју, само с том разликом, што се овде опширније задржава на историји Енглеске. Географија се дели на математичку, физичку и политичку, и чини засебан предмет. У природним наукама прелазе физику, неорганску хемију, минералогiju, зоологију и ботанику (систематика, морфологија и физиологија растиња). Физика се предаје овим редом: теорија снага и покрета, о звуку, теорија течења течности, светлост, топлота, магнетизам и електрицитет. У обим математике улазе: а) основна аритметика и алгебра (до логаритама и једначина другог степена завршно); б) геометрија (планиметрија и стереометрија); в) праволинијска тригонометрија; г) аналитичка геометрија (права линија, круг и конички пресеци). Цртању се додаје цртање карата, и пројекционо цртање. Ово друго изучава се упоредо са нацртном геометријом. У гимназијама обе врсте обучавају ученике још и овим предметима: гимнастици, музици, ручном раду, гађању у нишан и војним вежбањима.

Ученици како реалних тако и класичких гимназија могу ступити на универзитет под условом: да претходно положи испит зрелости (examen

До 1884 год. тај испит вршио се на универзитету, но после тога увидели су да је то незгодно. Број кандидата за овај испит брзо је порастао, те је то сувише оптерећавало професоре. С друге пак стране, искуство је показало да су наставници гимназијски подеснији за испитивање него професори универзитета. С тога је 1883 године образована у Христијанији нарочита инспекција која је састављена од пет чланова које краљ поставља. Та инспекција руководи испит зрелости у свима гимназијама, а и сама испитује оне који то желе. Сваке године ова инспекција бира од компетентних лица комисију која заједно с њом одређује писмене теме, разашиле их по школама и доцније прегледа одговоре. Усмени испити врше се у гимназијама, на њима присуствује нарочити надзорник кога инспекција одреди. Он може задавати питања и стављати белешке.

Писмени радови на испиту зрелости задају се овако :

А.) У латинским гимназијама: а) два писмена састава на норвешком језику; б) Превод с латинског на норвешки језик непознатог одломка, који нема стилистичких тешкоћа, и в) математички задатак.

Б.) У реалној гимназији: а) Два писмена састава на норвешком језику; б) Писмени састав на енглеском језику; в) Задаци из разних делова математике; г) Физички задатак; д) Пројекциони цртеж.

Писмени одговори, ради непристрасне оцене, дају се анонимно. Први и последњи ред с потписом личним, чува се одвојено у затвореном коверту.

На усменом испиту дају се белешке у латинским гимназијама: из закона Божјег, из норвешке литературе и старо-норвешког језика, две белешке из латинског, грчког, француског или енглеског језика (по избору), из историје и математике. У реалним гимназијама: из физике, пртања, закона Божјег, норвешке литературе и старо-норвешког језика, француског језика, историје, географије, математике и природних наука.

На испит пуштају се не само ученици који су свршили гимназију, већ и лица која су приватно учила. Овака лица имају право да бирају хоће ли полагати испит пред комисијом, или у некој гимназији. Од ових лица наплаћује се у корист испитивача по 40 круна. При давању оцена има 6 бележака: 1-одличан, 2-врлодобар, 3-добар, 4-приличан, 5-слаб, 6-рђав.

Само мали део средњих завода издржава се о државном трошку. Многе општине (градске) издржавају школе својим средствима, а од државе добијају незнатну субвенцију. Ту субвенцију одређује сама Скупштина. Има неколико и сеоских средњих школа, сем градских. Само једна гимназија је општинска, а оно остало су средње школе. Готово у

¹⁾ Универзитет у Христијанији основан је 1811. год. Има 5 факултета: богословски, правнички, медацински, историјско-филолошки и природно-математички. 1894 год. имао је 1200 слушалаца. Буџет те године износио је 632.971 круну (по 1.40 дин.) Има свега капитала 3,555.327 кр. и библиотеку са 300.000 свезака.

www.У свима општинским школама дозвољено је заједничко учење мушкараца и девојчица. Има много и приватних гимназија и женских школа. Све оне имају сва она права које имају и државне школе. Многе од њих имају и субвенцију државну.

У погледу основног и средњег образовања мушкараца, Норвешка стоји на нивоу данашњег времена. Но то нећемо наћи ако погледамо на васпитање девојчица. У том погледу Норвешка је заостала не само од осталих скандинавских државица, него чак и од Германије. У времену, када се у Шведској васпитни захтеви у образовању мушких и женских поступно изравњавају, норвешка девојка задовољава се скраћеним курсом средње школе. У шведским универзитетима 1890 год. било је око 50 студенткиња, у Хелсингфорсу било их је више од стотине, а у Норвешкој девојка студенткиња редак је изузетак. Истина, и у Норвешкој је у последње време учињен покрет у корист изједначења мушког и женског образовања. Резултат тога покрета је правно допуштење да женскиње могу ступити у све мушке заводе, па чак и на универзитет. Кад се уводила реформа средње школе, није било ни речи о женском образовању. Нови закон није се ни дотицао тога питања, наводећи, да приватне школе потпуно подмирују потребно образовање женскиња. А већ 1878 год. девојкама допуштено је да могу ступати у средњу школу, и програм из математике био је скраћен у корист женског рада. Тек 1882 год. дозвољено им је да могу полагати еxamen artium (испит зрелости) и еxamen philosophicum (први испит на универзитету). Доцније им је дозвољено полагати испит за све учене степене. А 1885 год. дозвољено је примање женскиња и у мушке гимназије. Засебни државни женски заводи не постоје. Тога има само у Шведској. Али ипак, врло мали број девојака користиовао се тим правима. Било је неколико појединачних случајева да су девојке полагале испит зрелости и слушале универзитетска предавања, но то је био изузетак, који само потврђује опште правило. Све то доводи нас до уверења, да је државна управа, под притиском најнапреднијих елемената, ишла напред, предњачила друштву, али се оно још у опште придржава старог патријархалног гледишта на женскиње.

Да разгледамо сада наставнички положај.

Од наставника средњих завода тражи се више образовање. Пре свега он мора да издржи испит тако звани еxamen philosophicum. То је први испит на универзитету, који је обавезан за свакога који жели добити права на државну службу, независно од специјалне струке коју он после избере. Онај што полаже овај испит подвргава се испиту из философије и пет других предмета, слушаних на историјско-филолошком и природно-математичком факултету — по своме избору. Но у сваком случају, у броју изабраних предмета мора по један предмет бити из напред речене две групе.

www.unilib.rs Специјално наставничких испита има две врсте: историјско-филолошки кандидат испитује се по двама од ових група: а) класичка филологија, б) норвешки, старо-норвешки и немачки језик, в) историја и географија, г) француски и енглески језик. Природњак пак бира две групе од ових предмета: а) математика и астрономија, б) физика и хемија, в) природна историја и географија, г) норвешки, старо-норвешки и немачки језик, д) француски и енглески језик. Као што се види, педагогика и психологија не улазе у овај програм, што је велики недостатак, противу којег многи устају. Овоме треба додати још и то, да припрема ових учитеља има искључиво теоријски карактер. Никаквих практичних вежбања ни проба на часовима нема. Спрема за овај учитељски испит траје 6—7 година.

Учитељи Закона Божјег, а тако исто готово и сви ректори општинских школа узимају се од кандидата богословља. При неким школама у Христијанији заведени су курсови за учитељице, чији број брзо расте, но захтеви од учитељица још нису законом одређени.

Учитељи средњих завода деле се на четири реда: ректори, старији учитељи, помоћници и разредни учитељи. Овај последњи ред попуњава се првенствено семинаристима, а од учитеља прва три реда тражи се и учитељска квалификација. Учитеље ове поставља министарство просвете и црквених послова по споразуму са раније поменутиим одбором, који се стара о школама. Разредни учитељи, а тако исто и све учитељице, утврђују се после тромесечног испитивања. Већина ректора су филолози.

Материјално осигурање учитеља средњих школа према стању учитеља народних школа, сјајно је. Ректор, осим стана, добија систематичне плате 3.800—4.600 круна (по 1.40 дин.) с повишицом од 400 круна после 5 и 10 година. Старији учитељ има плате 3000 круна, поред стана, са повишицом од 400 круна 4., 8. и 12 године. Помоћник, сем стана има, плате 3000 круна са повишицом од 300 круна после 3, 6, 9, 12 година. Као што се види, сви имају периодске повишице које су чешће што учитељ има мању плату. Класни учитељ добива само 1500—1700 круна годишње.

Учитеље општинских школа, које добијају субвенцију, поставља такође министар од оних које му предложи онај одбор -- школски старалац. Постављање учитеља у оним школама које немају субвенцију не зависи од министарства. Материјално стање и осигурање тих учитеља је врло различито. Тачних података о томе немамо.

VI.

Кратка статистика средњих школских завода. У 1895 години било је свега средњих школских завода:

	ГИМНАЗИЈЕ		СРЕДЊИХ ШКОЛА	ЖЕНСКИХ ШКОЛА	СВЕГА	
	ЛАТИН.	РЕАЛ.				
1. Државних	13	5	16	—	34	Осим тога, било је 3 приватне гимназије латинске и реалне без права испита.
2. Општинских са субвенцијом	1	—	36	3	40	
3. Општинских без субвенције	—	—	3	—	3	
4. Приватних с правом држав.	5	4	9	14	32	
Свега	19	9	64	17	109	

При крају 1891 год. у свима средњим школским заводима, како државним тако и у онима који су равноправни с њима, било је 11.044 ученика, од којих је било 4000 ученица. Од тога броја на средње школе долази 10.368, на латинске гимназије 429 ученика, а на реалне 247. Овом броју треба додати 3138 ученика који су били у приправним разредима, и у том броју било је 1193 девојчице.

Број разреда у латинским гимназијама био је 57, у реалним 24, у средњим школама 577, а у приправним 165 разреда. Средњи број ученика на један разред био је у државним школама 17, у општинским 16, у приватним мушким 18, а у приватним женским 19. За пет година (од 1886—1891 год.) број ученика у државним школама умањо се за 354 ученика а у приватним се увећао са 1387 ученика. Учитеља је било (1891 год.) 724, а учитељица 389. Школе су имале на расположењу 1530 бесплатних места и 105 стипендија. Општи, укупни, расход на средње образовање износи 1,405.478 круна, од којих 444.278 даје држава, а остало су подмиривале општине, приватна лица, а у неколико и школарина. Један ученик стаје: у државним школама 251 круну, а у општинским 124 круне.

У 1894. години полагао је завршни испит у средњим школама 1658 ученика од којих је било 556 девојчица. Од ових ученика и ученица 200 је припадало латинској линији, а 1458 реалној. Ради упоређења да наведемо сличне цифре до 1895. год. Те године полагао је испит 810 мушкараца и 303 девојчице, $\frac{1}{3}$ припадала је латинској а $\frac{2}{3}$ реалној гимназији. У 1884. год., кад је први пут полагао испит зрелости по новим правилима, јавило се за испит 507 ученика, од којих је било 312 латинаца и 195 реалаца; нису могли положити испит њих 121. а то је скоро $\frac{1}{4}$. У 1894 години испиту зрелости подвргло се 339 ученика и ученица. Од њих је положило испит 278, и то 150 латинаца и 128 реалаца.

При прегледу и разматрању ових цифара пре свега поражава мали број девојчица које се школују. У 1891. год. на 100 ученика у средњој

школи долазило је само око 36 девојчица. У осталом, треба знати и то, да те цифре и нису баш тачне, јер многе девојчице уче се у приватним а непријављеним школама. Број девојчица које су положили завршни испит средње школе, у времену од 1885. до 1894. год., готово се удвојио. На жалост, нема се тачних података о броју ученица у гимназијама, но, у опште говорећи, тај је број врло незнатан. Женскиње до сада се задовољава, у огромној већини случајева, курсом средње школе.

Други појав који јако пада у очи јесте оно јавно уважање, које друштво указује реалном образовању насупрот класичном. У 1885. години латинци су имали $\frac{1}{3}$ ученика који су свршили средње школе, а 1894. год. они су имали само $\frac{1}{8}$ тих ученика. И у гимназијама пада у очи тај исти појав, само што он овде, по суштини саме ствари и услед бројне надмоћности латинских гимназија, није се могао испољити тако јако, у толикој мери. Јер, 1884 год. према броју кандидата на испиту зрелости, реалци су били према латинцима као 1: 1,6; у 1894 год. тај однос био је као 1: 1,1; а већ 1895 год. број реалаца прешао је број латинаца. Од првих је изјавило да ће полагати испит 159 кандидата, од других 140.

Ова тежња ка реализму објашњава се демократским начином норвешког живота, практичном хармонијом карактера Норвежаца, а и тим, што у тој релативно младој држави, која је после других ступила на културно поприште, не знају тако много за традиције. Тим се објашњава и то, за што је Норвешка, пре других европских држава, сасвим напустила класицизам. Главне црте смишљене за реформу школа у том правцу, биће изложене у следећем одељку, а сад да кажемо неколико речи узгред и о техничким школама.

У ред *техничких школа* спадају: војене школе (две сувоземне и 1 морска), техничке (13), занатлијске (15), агрономске (2), шумарске (3); па онда школе ручног и женског рада, трговачка школа, бродарске школе (готово у свима приморским градовима), и на послетку краљевска школа вештина и заната. Све ове школе, изазване самим техничким потребама, имају свој одређени задатак, стоје одвојено од оних школа за опште образовање, и не мешају своје цеве са цевима ових других школа. Од оних који желе ступити у техничке школе тражи се претходна спрема општег образовања, већином по програму средње школе. Чак и војене школе, које су у Русији, Германији и још неким државама у исто време и заводи за опште образовање, у Норвешкој су уређене сасвим другачије. У те школе примају се људи који су већ положили испит зрелости. Школовање у већини техничких школа траје 2—3 године. Има и неколико вечерњих школа за ширење техничког знања међу раднике.

VII.

Најважније црте нове реформе средњешколских завода. Год. 1889. покренула је Скупштина питање о реорганизацији средњешколских за-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

вода. За разматрање тога питања, 1890. год. образована је комисија од самих специјалиста. Комисија та имала је да реши два главна питања. Прво питање је: да се изведе што тешња веза између народне и средње школе, да се заснује таква веза, по којој би народна школа била основна школа за децу свих сталежа, а средња школа да буде спојна, прелазна, између основне школе и гимназије. Друго нужно питање било је: да се начелно расправи, могу ли се класични језици, у филолошким одељењима гимназија, заменити живим савременим језицима. Комисија је израдила два пројекта, који се разликују поглавито у питању о класичним језицима.

Односно средње школе, обе стране те комисије сагласни су у томе, да два млађа разреда треба укинути, пошто је њихов програм учења исти као у два старија разреда основне школе. Прелаз из основних у средње школе да буде без испита. Даље, мишљења комисије су различна и подељена. Већина је за одржање латинског јазика, а уступа им мањи број часова према пређашњем. Мањина пак тражи да се он сасвим изостави из школског програма. Већина жели да немачки језик буде „основни“ језик. Мањина пак налази да треба оставити самим школама решење о томе који од два језика — енглески или немачки — да буде главни. Мислећи тако, мањина има у виду, да ће, може бити у скорој будућности, бити уведен један од тих језика у народну школу, и тиме зближити је још више са средњом школом. Обе стране сложне су у томе, да средња школа мора задржати, по старом, утврђени програм, пошто сви њени васпитаници неће ступати у гимназију.

Распоред часова у средњој школи по предлогу већине:

ПРЕДМЕТИ	РАЗРЕДИ			
	I	II	III	IV
Закон Божји	2	2	2	1
Норвешки језик	5	4	3	4
Немачки „	6	6	6	6
Енглески „	—	5	5	5
Латински ¹ „	—	(6)	(6)	(6)
Историја	3	2	3	3
Географија	2	2	2	2
Природна историја	3	2	2	3
Математика	5	5	5	5
Цртање	2	2	2	2
Лепо писање	2	—	—	—
Телесно вежб., певање и ручни рад	6	6	6	6

СВЕГА 36 36 36 36

¹) По пређашњем остају линије латинска и енглеска. Сувишни час за латински одузима се од цртања.

WWW.UNILIB Распоред часова по предлогу мањине :

ПРЕДМЕТИ	РАЗРЕДИ			
	I	II	III	IV
Закон Божји	2	2	2	1
Норвешки језик	5	3	4	4
Немачки (или енглески)	6	6	6	6
Енглески (или немачки)	—	5	5	4
Историја	3	2	2	3
Географија	2	2	1	2
Природна историја	2	2	2	3
Математика	5	5	5	5
Цртање	2	2	2	2
Лепо писање	2	—	—	—
Телесно вежбање и ручни рад	6	6	6	6
Певање	1	1	1	1
	<hr/>			
	СВЕГА	36	36	36

У програму гимназија већина комисије уноси следеће измене: Природној историји додаје се физиологија и практична хигијена. Географија постаје засебан предмет и допуњава се хигијеном. Немачки језик проширује се тако, да би ученици на свршетку школе могли слободно владати њиме. Закон Божји, наравно, остаје у програму, но за examen artium тај предмет неће се тражити. Ред учења историје мења се; пређашњи ред, по ком се изучавала историја макар које државе, једностран је и нецелисходан. Грчки језик постаје необавезан. Број часова латинског језика смањује се на 4 часа недељно, при том знатно се умањава и број писмених радова по том предмету.

У реалним гимназијама програми природних и математичких предмета не мењају се. У неколико заглади разлика између ова два типа гимназије. У својим објашњењима већина изјављује своје мишљење да она није сасвим непријатељ реалног образовања. На против, она и сама предвиђа, да ће у више или мање блиској будућности бити могуће да се сасвим изоставе стари језици; но из чисто практичних разлога она сматра да је сада немогуће уништити их. И сама ова реформа коју иста већина предлаже, јесте такође један корак који води ка потпуном напуштању класицизма. Мањина комисије показала је се радикалнјом, и нашла је да је и сад могуће уредити филолошку линију без старих језика. Ево таблица распоређеног времена по пројектима већине и мањине:

Таблица већине.

ПРЕДМЕТИ	Реална лин.			ПРЕДМЕТИ	Лат. лин.			Грчка лин.		
	РАЗРЕДИ				РАЗРЕДИ			РАЗРЕДИ		
	I	II	III		I	II	III	I	II	III
Закон Божји . . .	1	1	2	Закон Божји . . .	1	1	2	1	1	2
Норвешки језик . . .	3	5	4	Норвешки језик . . .	3	5	4	3	4	3
Немачки . . .	2	2	2	Немачки . . .	2	2	2	2	2	2
Енглески . . .	5	3	3	Енглески . . .	—	3	3	—	—	—
Француски . . .	6	3	3	Француски . . .	6	3	3	6	3	3
Историја . . .	3	3	3	Латински . . .	7	9	9	7	9	9
Географија . . .	—	2	2	Грчки . . .	—	—	—	—	6	6
Природна истор. . .	4	4	4	Историја . . .	3	3	3	3	3	3
Математика . . .	4	5	5	Географија . . .	—	2	2	—	—	—
Цртање . . .	2	2	2	Природ. истор. . .	4	—	—	4	—	—
Тел. вежб. и пе- вање	6	6	6	Математика . . .	4	2	2	4	2	2
				Тел. вежб. и пе- вање	6	6	6	6	6	6
Свега . . .	36			Свега . . .	36			36		

Таблица мањине.

ПРЕДМЕТИ	Реална линија			Историско-филолошка лин.								
				С латинским						Без латин- скога		
				А.			В.					
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Закон Божји . . .	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Норвешки језик . . .	3	5	4	3	5	4	3	6	4	3	6	5
Немачки . . .	3	3	2	3	3	2	3	3	2	3	3	2
Енглески . . .	4	3	3	4	3	3	4	3	3	4	4	4
Француски . . .	6	2	2	6	2	2	6	6	6	6	7	8
Латински . . .	—	—	—	—	9	9	—	4	4	—	—	—
Историја . . .	3	3	3	3	3	3	3	3	4	3	5	4
Географија . . .	—	2	2	—	2	2	—	2	2	—	2	2
Природна историја . . .	4	4	4	4	—	—	4	—	—	4	—	—
Математика . . .	4	5	6	4	2	3	4	2	3	4	2	3
Цртање . . .	2	2	2	2	—	—	2	—	—	2	—	—
Певање . . .	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Свега . . .				36								

Пројекат ове школске реформе већ је свршена ствар. Скупштина норвешка га је усвојила онако како је тражила радикална левица ђена, наиме: да се класични језици сасвим изоставе. И тако, систем норвешких школа чине: петогодишње основне школе, четворогодишње средње школе и трогодишње гимназије, подељене на реалне и историјско-филолошке без класичних језика.

С руског превео
В. С. Којић,
 учитељ

УПУСТВА ЗА СПРЕМАЊЕ И ПОШИЉАЊЕ ПТИЦА¹

Кад се добави птица, ваља је што пре убити; јер ако се остави да неко време живи, онда јој се перје (услед грувања по кавезу или у другом каквом затвореном простору) исквари и упрља.

Убијање птица може се извршити на један од ова два начина: или убадањем у главу или такозваним угушивањем.

Убадање се врши шилом, иглом и т. сл. у задњи део лубање. Чим шило или игла уђе у мозак животиња одмах угине. — Овај је начин ловцима познат.

Убијање птица угушивањем најпрактичније је. Птица се претисне, што јаче, прстима испод крила, услед чега она врло брзо угине.

Често се дешава, да се птица услед гушења убрља својом нечистоћом и тиме исквари перје у близини чмара. С тога треба тицу држати грудима окренутим на ниже, како би у случају изливања нечистоће, иста падала на земљу. Угушивање рукама врши се само код ситнијих птица. Код већих пак (као н. пр. код орлова, буљуна итд.) то је немогућно извршити рукама, зато се птица положи поребарке на земљу и нагази ногом испод једног крила. Ако то није довољно, онда се нагази обема ногама.

За убијање птица из пушке подесно је свако доба године, изузимајући само доба митарења, т. ј. кад птицама опада (мења се) перје.

Кад се већ птица мора из пушке убити, онда се бар ваља постарати, да има што мање рана, а то се постизава ситним оловом, које се зове гмиза или „дунст“ (№ 18). За крупније птице од коса, чворка итд.

¹ На молбу управе Музеја Српске Земље, уредништво Просветног Гласника радо штампа ово упуство, које је израдио музејски препаратер г. Петар Ђурић учитељ, препоручујући га и са своје стране оним наставницима основних и средњих школа, који би се хтели заузети за прибирање ове врсте животиња, или настати код својих пријатеља ловаца да га се придржавају.

морасе се крупније олово употребити. Али увек ваља пазити да се птица убије што је могуће ситнијим оловом.

Чим је птица пала, треба је одмах са земље дићи (да се не би перје крвљу умрљало), па одмах сва крвава места по перју добро засути гнџом у прашку или струготинама од дрва, што ловац увек треба да има при себи кад иде у лов.

Зими кад има снега, у недостатку гипса, може се направити грудва снега, па њом крвава места на перју овлаш додиривати. Снег ће брзо сву крв у себе унити. У крајњем случају може се употребити песак, а ако н тога нема, онда спрашена земља.

После тога ваља птици угурати у кљун парче памука, а ако тога нема, онда гипс, песак или земљу, да не би крв кроз кљун избила и перје на глави и врату умрљала. Кад се памук крви напио, ваља га извући, па новим заменити. То треба понављати све донде, док крв не престане излазити.

Деси ли се да птица буде само рањена, онда је одмах треба убити по једноме од напред изложених начина, па затим поступити са крвавим местима, као што је мало час речено.

Пошто се перје лепо дотера у ред, крила се склопе; треба птицу завити у хартију (најбоље од новина) и полошке метнути у торбу. Ваља запамтити: *да се птица ни пошто не сме носити обешена на торби*; јер, ако је птица обешена за ноге, може се десити да се крв из тела кроз кљун излије и перје упропасти. Носи ли се пак птица обешена за врат, онда јој се перје на врату од замке искрха и поквари. Сем тога, тако обешена птица на торби удара о ногу ловца при ходању, услед чега се перје упропасти.

Не буде ли ловац имао при себи торбу, онда се птици провуче: конац, канап или јача сламка кроз ноздрве и тако на прсту руке обешена носи. Ово је добро још и с тога, што је птица за све време ношења ловцу пред очима, те, ако би се десило, да опет почне гдегод крвавити, може то одмах приметити и крвава места понова засути.

Ваља запамтити и то, да убијену птицу пас не сме гњавити или „апортирати“, јер ће јој перје избалавити и упропастити.

Ако ли је убијена птица пала у воду, не треба јој мокро перје брисати руком, или каквим другим предметом, јер ће јој се перје искварити, већ је ваља ухватити за кљун и неколико пута стреснути да вода с перја спадне, па затим крвава места, по познатом начину, засути и птицу положити на траву да се осуши. Или јој се може конац и т. сл. кроз ноздрве провући, па је о грану каквог дрвета обесити и причекати да се осуши.

За време великих летњих врућина, често се дешава, да птица, пошто угине, врло брзо почне прелазити у трулеж, тако, да док се ловац кући врати, иста се потпуно усмрди и пропадне. Први знаци труљења покажу

се на трбуху (у близини чмара), на гуши и око очију. Ово се познаје по томе, што се и при најлакшем додиру перје на поменутиим местима заједно са покожицом почне скидати. У таквом случају птица је пропала. Ну, да би се ово спречило, ваља овако поступати:

Треба једну кукасту жицу или гранчицу провући птици кроз чмар у црева, па иста закачити и полако на поље извући. За овим се направи левак (фишек) од хартије или каквог већег листа, који се намести на отвор чмара, и кроз исти сина гипс, песак или земља све донде, док се трбушина шуљина не напуни; па затим се чмар запуши хартијом или травом, да не би песак на поље испадао.

Ако би се ко бојао да би птицу на овај начин покварио, онда је боље послужити се овом методом: треба птици просећи трбух за 2—3 см. у правцу од грудне кости (кобилице) ка чмару, па кроз просечени отвор извадити црева на поље. При овом раду ваља бити обазрив, да се не би перје крвљу, машћу или нечистоћом из црева упрљало, с тога је неопходно потребно, да се за све време тога рада расек непрестано засипа гипсом или песком и т. сл. За овим се, ако је птица мала или средње величине напуни као што је речено (гипсом, песком или земљом) а ако је велика: травом, маховином, сеном итд.

Ако се има при руци ракије и соли онда треба по мало сипати од истих у трбушну шуљину. У гушу и кљун такође ваља сипати гипс и т. сл., пошто се најпре измеша са мало ракије и соли (наравно ако их има). Све ово ваља урадити одмах, јер кад се птица почне кварити, онда је доцкан и све ово неће ништа помоћи.

Остане ли ловац у лову 2—3 дана, онда, поред поменутога рада, мора још птици отворити кљун и у горњој половини (изнутра у близини корена) кљуна протерати нож у дубању. Кроз тај отвор нагура се у мозак памук натопљен ракијом. Птица се затим увије пажљиво у хартију, лишће или т. сл., па метне у што дубљу руну (која се ископа на каквом хладовитом месту у земљи) и остави да лежи док се ловац из дова кући не крене.

Кад је ловац у лову у пољу, онда се за чување птице од трулежи мора послужити оним што му се при руци нађе. Али кад се из дова кући врати, онда се може послужити другим, много бољим и практичнијим средствима да птицу од трулежи сачува.

Тако, чим се кући дође, повади се убијеној птици памук, песак или трава из трбушне шуљине и кљуна, па све то замени чистим памуком, који се натопи са 10% карболном киселином, шпиритусом, петролеумом (гасом) или терпентином. У гушу, кљун и мозак угура се такође памук натопљен једном од поменутих течности.

Овако се поступа са птицама, којима су црева извађена кроз трбушни расек. Код птица пак, којима су црева извађена кроз чмар, уштрца се кроз чмар у трбушну шуљину једна од поменутих течности и остави

тако да постоји по сахата, па после тога течност на поље исцеди и чмар памуком запуши.

Пошто је птица овако спремљена, дотера јој се перје понова у ред и цела увије брижљиво у платно или хартију. За овим се птица положи у кутију или сандук и сва унутрашњост истих добро хартијом попуни, да се тица не би могла кретати за време путовања и тако перје искварила. Ако су птици врат и ноге дугачке, онда се они поред тела пажљиво пресавију и увежу. После овога птица се, што је могуће пре, испошље на пут.

Није ли пак могуће то одмах извршити, онда се сандук са птицом остави да лежи на леду; а ако леда нема, онда у подруму или каквом другом хладовитом месту и чим се прва згодна прилика укаже, одмах на пут испошље.

Зими, кад су дани хладни, сва ова припрема, да се птица очува од трулежи, није потребна, јер сама зима врши ту услугу. Али, не ваља се сувише много на то ослањати, па птицу по десетак дана чувати, јер ће се ипак, и поред хладноће, кад се тако дуго задржи, почети кварити и трулити. Увек је добро, па било то лети или зими, птицу што пре спаковати и на пут испратити.

За сваку птицу треба тачно забележити дан и место где је убијена, јер друкчије нема праве вредности за стручну збирку. Желети је да се дода и *народно* (српско) име за сваку врсту.

На кутију или сандуче (у чему се већ буду слале птице) треба ставити адресу:

Музеју Српске Земље

Птице за пуњење
(топлота шкољива)

Београд.

Наставници средњих школа могу извршити ове пошиљке *службеним путем* преко гимназија, а учитељи (тако исто), како је згодније преко школских надзорника или управитеља основних школа.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNIBE.BS

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Синтакса српскога језика за ученике средњих школа саставио *Јанко Лукић*, професор. Пожаревац. Штампано у штампарији Борђа Наумовића. 1899. 8^о стр. 269. Цена 3 динара.

(НАСТАВАК)

Дређећи се изреке „*finis coronat opus*“ завршује г. Лукић свој овако дивно израђени приступ у науку о простој реченици одељком о слагању заменица (т. ј. релативних), коме у науци о простој реченици нема места. Морамо признати, да је у њему показао своју потпуну самосталност, шта више изнео је у њему прилог за српску фонологију и синтаксу, који га мора овековечити. Штета, што овоме епохалном проналаску претходи правило (§ 12, 1), којему не ваља завршетак „*у надежу могу, а не морају*“; јер се за релативне заменице не може никада казати, да се у надежу слажу с оном речју, за коју су привезане. Њихов надеж зависи увек од службе, коју врше у релативној реченици.

Неуспешни огледи обично претходе великоме делу, и таквим нас изненађује писац у „Нап. 2. (§ 12, 1.), која гласи: „*Место потпуних облика: који, којег, којему, којим, којем употребљавају се и сажети облици ко, кога, ному* итд. као односна заменица и то за све надеже јединственог мушкога рода и зависне надеже средњег рода осим 4. — „*Ко (= који) се роди, онај ће и умрети*“. „*Кога (= којег) Бог милује, онога и кара*“. „*Народ пак, коме (= којему) је зулум и онако био додијао, стане се већма и већма бунити*“.

Ради боље илустрације додајемо овом ремек-правилу и брата му из § 114, 1. в. Нап.: „*Споредна реченица, по смислу погодбена, везује се за главну реченицу упитним заменицама: ко, који, шта или супротном везом али: „Ко би мене воде напојио, ко ли би ми хладак начинио (= да ме неко воде напоји), тај би души мјеста узхватио* итд.“

Кад је г. Лукић у одбрану погрешног правила у Туромановој лат. граматичи о плуралу упитне заменице *quis? quid?* изнео свој чланак у

„Наставнику“, у коме је релативну реченицу истицао као зависно-упитну реченицу, и тај свој рад зачинио и обманом, изврћући цитате тачних радова према својој потреби, нисмо одговорили у „Наставнику“, које с тога, што нисмо хтели још више убијати углед тога листа, које с тога, што нисмо хтели узалуд трошити време зарад класичара Лукићева кова, којима је Туроманов плагијат — коран. Ну у интересу науке и наставе учинили смо то узгред у реферату на Шајндлерову лат. читанку (в. Просветни Гласник за март 1902 г.). Његова платња о поменутиим латинским заменицама постаје нам тек сада појмљива, пошто смо се уверили, да о истим заменицама матерњег језика нема, као што Немци кажу, *keinen blauen Dunst*.

Г. Лукић тврди: „*Место потпуних облика: који, којег, којему, којем употребљавају се и сажети облици ко, кога, кому итд. као односна заменица*“.

Заменица „који“ спада (као и њене друге исти, оваки, онаки, таки, каки, оволики, толики, онолики, колики) у групу оних заменица, које немају номинатив сингулара по својој заменичкој промени, него га имају као одређени (сложени) придеви па се у том падежу не говоре без наставка „и“. Тога обележја не могу се лишити никаквим процедурама, као што г. Лукић учи. Да се могу у облицима „који, којим“ самогласници „*oi*“, пошто се избаци сугласник „*j*“, што их раздваја, изједначити па после сажети, и то сад *oi* у *oo* = *ô*, сад *oi* у *ui* = *û* (дакле *који* = *којо* = *коо* = *кô*; *којим* = *кијим* = *киим* = *кiм*), чујемо први пут од г. Лукића. Такво једначење и сажимање може бити само у генетиву, дативу и локативу једн. мушкога и средњег рода, у којима оје постаје *ојо* = *оо* = *ô*, дакле *којег* — *кога*, *којему* — *кому*, *којем* — *ком* па после с дометком *-е* = *коме*. Ако је главна реч мушк. рода нешто живо, казује се акузатив релативне заменице обликом генетива. А ипак није, као што г. Лукић тумачи, акузативни облик у примеру „*Кога* (= *којег*) *Бог милује, онога и кара*“ — сажети облик од заменице „који“; сажет је само дативни облик у примеру: „*Народ пак, коме* (= *којему*) *је зулум и онако додијао био...*“ Зашто је тако, изложићемо мало ниже. Пре но што то учинимо, указаћемо на неоснованост Лукићеве тврдње још и с другога, и то синтактичнога гледишта. У примеру другога правила (§ 114) „*Ко би мене воде напојио, ко ли би ми хладак начинио, тај би души мјесто ухватио*“ — истиче г. Лукић заменицу „ко“ као упитну (према томе је и реченица, која се њоме почиње „упитна“!), а у првом правилу ствара по своме гласовном закону од релативне заменице „који“ њен сажети номинативни облик „ко“, и за потврду те мајсторије наводи пример „*ко* (= *који*) *се роди, онај ће умрети*“. Нека нам сада г. Лукић реши овај задатак по својој теорији: Прва реченица гласи у редовном реченичном реду: „*Тај би души мјеста ухватио, који би ми хладак начинио;*“ друга пак гласи као умет-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.nina.rs: Онај, који се роди, ће и умрети“. Хоће ли и сад моћи доћи у прву реченицу она упитна (?) заменица „ко“, а у другу онај сажети (?) облик релативне заменице „ко“? Г. Лукић и присталице му казаће, овде то не иде. Верујемо, али ко хоће да пише синтаксу, мора знати, да је задатак синтаксе баш тумачење свију појава у реченици, а особито главних, као што је и ова.

Огрешити се о гласовне законе, не знати, да су заменице *ко* и *који* не само упитне него и савезне (односне), не разликовати релативну реченицу од зависно упитне могло би се предвидети у ђака, али се не може опростити ономе, који се латио, да напише синтаксу за ученике средњих школа. Баш за то, што то нису њему првине, не може се то олако пропустити. Јер је г. Лукић релативну реченицу по смислу концесивну: *nam quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Avernorum audita sunt*“ (Caes. d. b. Gall. VII, 3.) изнео у „Наставнику“ као зависно упитну, па је плуралним обликом релативне заменице „*quae*“ брзано погрешно правило у Туромановој граматици о плуралу упитне заменице *quis? quid?*, а у § 114. своје српске синтаксе чини исто, износећи субјективну релативну реченицу „Ко би мене воде напојио, ко ли би ми хладак начинио, тај би души мјеста ухватио“ — као зависно упитну, нагласивши да је везана за главну упитном заменицом „ко“. Нити је у напред поменутих реченицама „ко“ упитна заменица, нити је „ко“ постало сажимањем од „који“, већ је у свима реченицама, у којима има инверзија или обрнути начин ређања реченица, *савезна* заменица *ко* заменила *савезну* заменицу *који*. О тој замени, кад се она може извршити, дужан је био писац говорити у својој књизи, а не причати којештарије.

У § 12, 2.. у коме се говори о употребљавању личне (боље савезне или односне) заменице што место зам. који, није потврђено примерима правило „*ако се односна заменица односи на целу реченицу*“, правило пак „*на какву именицу с показном заменицом*“ сувише је тесно, јер може бити заменица „што“ привезана и за именицу, уз коју се показна заменица само замишља (на пр. „Гдје је цар јудејски, што се родио“, „Мајштор, што прави врата, сједи мало десно“) или за показну заменицу, уз коју се замишља именица (на пр. „Онај, што иде за мном, јачи је од мене“). — Правилу „*на средњи род показне заменице (ово, оно, то)*“ треба додати и друге заменице, као „ништа, нешто, све“ (на пр. „Не смијете ништа започети, што би народ витештву зажегло“, „Ево нешто, што ће тебе обрадовати“, „Сврх свега, што се чува, чувај срце своје. Једите све, што се пред вас изнесе“).

Такав рад изнео је писац у приступу, у коме је говор о најпростијим елементима реченице. Ми бисмо по томе, што смо претресли, могли изнети свој суд о целој књизи. Али ипак нећемо бити брзи у суђењу. Може књига бити добра оним, што има у осталим одељцима.

Увиди, да ће нас наука о значењу врста и облика речи боље задовољити, прелазимо на њено разматрање.

Ну наше надање поколеба одмах приступ „Б. Употреба надежа“. Колико су пуна и озбиљна објашњења о употреби падежа, показује већ први чланак тога одељка (§ 13). Казавши, колико је српски језик задржао падежа „од осам падежа, које је имао заједнички индојевропски језик“ и испричавши судбину локатива, прелази писац на дефиницију падежа, из које искључује вокатив, одричући му сваки однос према неком лицу или ствари (што сам повија „Напоменом 2. у § 20.) Затим износи деобу падежа на *независне* и *зависне*, не казујући, зашто се тако деле, на броји у прве номинатив и вокатив, а за остале вели да „показују предмет као *зависан* (не казујући од чега) и зато се зову *зависни падежи*“. Све то завршује новим кршћењем: *четврти се падеж зове још и прави или ближњи предмет, а други, трећи и шести неправни или даљи предмет*“, као да ти падежи осим објекта не врше друге службе.

О § 14. извели смо све, што смо имали да кажемо, при претресу § 1., где смо се дотакли епифонематских реченица.

Сумњамо, судећи по примерима, да је тачно оно, што писац вели у § 15, 3. а.,¹: „*Такве реченице казују стање*“. То се може рећи само о примерима: „*Тако ми отров од овога не било*“. „*Мука му је*“. „*Брига ме је саму*“. „*Да ме² није кроз горицу туга*“, јер у њима уз глагол јесам (ређе бити, а никада уз има, имају) долази номинатив, да обележи неко душевно стање лицу, које се овде казује личноm заменицом. О осталим реченицама: „*Јест пушка, да је праха*“. „*И у буџе жуци има*“. „*По кримама суд имају гусле*“ — не може се тврдити, да казују стање, већ бивање, јер су све те реченице екзистенцијалне, у којима глаголи „јесам, има, имају“ с номинативом казују екзистенцију.

§ 16. добар је дотле, докле се писац придржавао речи П. Ђорђевића (ор. cit. стр. 39.), ну прекројивши његову тачку β (у Лукића 2.) по своме начину избила је одмах пишчева самосталност на видик. Г. Ђорђевић, говорећи о социјативном номинативу, вели: „*Остаци овога номинатива слични су или сложеним речима, или оним облицима, који у народној појезији чине лепу фигуру, хендијаду*“. Г. Лукићу није се то свидело, те је скројио ново правило: „*Први се падеж удваја: 2.) кад оба падежа казују једну представу (sic!); један је први падеж именички атрибут за други и стоје оба са свезом и (хендијада) или без ње*“. Из које је логике црпао г. Лукић, да два падежа казују једну представу (Vorstellung)? Два падежа су два именска облика, свако име је реч, свака реч казује неку представу, т. ј. значи нешто, што умом ми-

¹ Прекројено по П. Ђорђевићу ор. cit. стр. 35.—37.

² Mikl. Subj. Sätze 71. стоји: „*Да је није кроз горицу туга*“; в. П. Ђорђевић ор. cit. стр. 37. — Исту реченицу наводи г. Лукић у § 22, 4. а., верно.

Олиме или чулима опажамо у свету око нас или у нама самим.¹ Из овога излази, да су два падежа две представе (а не једна). Ако једно име одређује друго, стоји једно према другоме у граматичком односу подређености. Логичка форма ове подређености може бити или зависности или инхеренција. У примеру: „мрамор стјена“ и у хендијаци „кита и сватови“, „сила и сватови“ имамо посао с инхеренцијом, т. ј. представа, којом се одређује, стана се с представом, која се одређује у један појам² (Begriff а не у једну представу).

У § 18. (тако исто у § 13. и у § 188, 1.) вели писац: „*Пети је падеж — као што му и име показује — падеж за дозивање: а не казује никаква односа, с тога, што је одвојен од осталих речи у реченици*“. Ако вокатив не казује никаква односа, онда он није ни падеж; јер падежима зову се промене, које бивају у именима, да би се показало у каквој су свези (или као што г. Лукић каже у § 10. — у каквом су односу) с другим речима. Не остаје ништа него потражити у синтакси ону врсту речи, која би служила за дозивање и била би одвојена од осталих речи у реченици. Тражећи у одељку о интерпункцији, налазимо у § 138, 2., да су то све речи, употребљене као усклици; завиримо и у § 136. о усклицима, и ту налазимо под в., да има усклика за дозивање. Све су дакле погодбе ту, које је г. Лукић навео. Усклик не казује никаква односа, служи за дозивање, одвојен је од осталих речи у реченици — вокатив је дакле усклик. Сем у Живановићевој срп. синтакси (стр. 38) нисмо нашли у другима, што би било налик на оно, што г. Лукић износи. Разлика је само та, што г. Лукић говори увиђено, а г. Живановић отворено каже: „Вокатив нити је по облику нити по свези у реченици падеж него пре усклик“. Ну из примера: „Здрово да си, незнана делијо!“ „Тоци вино, Богосаве, слуго!“ лено се види, да је вокатив заиста падеж, па је дошао као подметова апозиција (в. Нап. 2. у § 20.), а из примера: „Мили Боже! чуда великога...“ види се, да је он заиста (а не само пре) усклик. У првом случају служи на то, да се исказе каузални однос према неком лицу, у другом случају тога нема. — Све је остало у том §-у добро, јер се писац прилично придржавао речи П. Ђорђевића (ор. cit. стр. 53.); само је превидео, шта је тамо казано о употреби вокатива, а то је требало унети у § 18 по истакнутом натпису у том одељку „Употреба падежа“.

У § 19. вели писац: „*Именица као главна реч (в. нашу напомену к § 10. на завршетку) стоји у целом падежу, а њен атрибут (какав?) и именица, употребљена као атрибут, стоје у првом падежу. То бива у народним песмама, где се врло често стиха ради две именице сливају у*

¹ Види: Ст. Новаковић: Срп. грам; 1895. стр. 1. чл. 3. „Реч и представа“.

² Dr. Joh. Heyses: Deutsche Schulgrammatik S. 256. („Inhärenz oder Einverleibung, wenn die bestimmende Vorstellung als in der bestimmten enthalten, mit derselben zu einem Begriff zusammenfließend und in ihr ruhend gedacht wird“.

једну представу“· Овде је, што казао Вук, „сила којешта сметено и замршено“, и Бог ће га свети знати, шта је писац мислио, нишући ово правило. Као што смо напред видели, нису то писцу првине, где заставља читаоца, да по наведеним примерима погађа шта је мислио. Тако морамо тек из примера изнаћи, шта је хтео рећи са „њен атрибут“, и ту видимо, да место његова „њен атрибут“ треба да стоји „њен придевски атрибут (в. пр.: „Богом сестро, лијена ђевојко!“ „Цар Лазаре, српска круно златна“). Ну како придев као атрибут нема засебна облика за вокатив зато, што је у срп. језику вокатив у придева изједначен с номинативом, немамо у том случају посла ни с каквом особином, али ћемо је наћи у томе, што срп. језик по аналогији придева често употребљава и именички атрибут у номинативу уз главну реч у вокативу, на пр. Цар Лазаре, српска круно златна (поред: Царе Лазо, од мушкијех глава). Има ли ту и доследности? У § 10, 2. стрпао је г. Лукић праве именичке атрибуте у апозицију, а сада их износи као атрибуте (в. примере: „*Чујеш брате, војвода Тодоре*“· „*Град Сталаћу, да те Бог убије*“· „*Брже хајде протопои Недељко*“·) Затим вели писац: „*То бива у народним песмама*“, и заиста бива оно, што смо тек поменули, онај-више у народним песмама, али писац не мисли ово, јер одмах надовезује „*где се врло често стиха ради две именице сливају у једну представу*“, а то вреди само за примере: „*Кума-лијо!*“ „*Кума-Љубо!*“ „*Госпођа-Мари*“, „*Стрина-Персо*“, којима се српски језик приближује врсти сложенница тако званих примаклица.

§ 20. не само што је исправан, него је и значајан с тога, што његовом „Нап. 2.“ писац обара своју тврдњу у §§ 13. и 18. да пети падеж „не показује никаква односа“.

У § 21. стоји: „*Четврти падеж казује однос имена каква према глаголу*“. По § 13. казују то, сем 5. падежа, сви остали падежи. Таквој дефиницији не помаже ни додатак „*т. ј. гачије одређује прирок*“; јер по § 11. јесу тачније одредбе прироку предмет и одредбе за место, време, начин и узрок, где се наводе сви падежи, којима се оне казују. Правило у § 13. „*Четврти се падеж зове још и прави или ближи предмет*“, писац у § 21., ма да га ту изнова крети „падежем непосредног (директног) или ближег предмета (објекта)“ — поправља овим дометком: „*и показује у опште предмет, на који прелази глаголека радња*“. Али чим нешто поправи, мора одмах дометнути нову неистину, као што је ова: „*и већином зависи од глагола*“. Зар може акузативни објекат осим глагола зависити још од чега другог? Из овога се види, да је писцу лебдео пред очима само акузативни објекат, а остале, исто тако значајне акузативе испустио је сасвим из вида, завршивши овај приступ поделом акузативног објекта на спољашњи и унутрашњи.

И ту бисмо желели, да се једном прецизно изведе разлика између спољашњег и унутрашњег објекта; јер није сваки таутолошки акузатив

www.инутрашњи објекат. Стилистика прихваћа таутологију само тога ради, да се оснажи радња глаголом казана, не марећи за то, је ли тај акузатив спољашњи или унутрашњи објекат. Она неће чинити разлике између „град градила“ и „бој не бије“ између „бразду бразди“ и „дворбу двори“, између „тешке путе да путујем“ и „или пут путује или винце пије“. Синтакса пак, која дели акузативни објекат на спољашњи и унутрашњи, мора тачно извести разлику између тих објеката у подели на спољашњи и унутрашњи, јер се резултативно значење спољашњег објекта стварно разликује од резултативног значења унутрашњег објекта, и то баш у последици глаголске радње; на пр. у реченици „град градила“ биће резултат радње „градила“ спољашњи објекат „град“, који ће после свршене радње остати, а у реченици „рат ратових“ резултат радње „ратових“ јесте унутрашњи објекат „рат“, али му је функција само формална, баш апстрактна; јер чим се сврши радња „ратових“, нестаје с њоме и њеног унутрашњег објекта.

У § 22, 4. не ваља: „Четврти надеж личних заменица казује осећање;“ јер у реченицама афективног значења: „Срам вас било“, „Стид је мене“, „Стаде га вика“ итд. не казује акузатив личних заменица „осећање“, већ показује лице у коме се изазива оно осећање, које се казује именицама „срам, стид, вика итд.“¹ с глаголом „јесам“, „бити“, „стати“, „стајати“. Како је писац овај акузатив уврстио у одељак о спољашњем објекту, морао га је сматрати као предмет, којим овлађује прирокова енергија. Ну нама се чини, да је Попов² тумачење овога акузатива правилније, који вели: „Акузатив служи глаголу као сфера, у којој се појављује његова радња или стање“. Јер ако га упоредимо с дативом ближег интереса (на пр. добро ми је: испореди и немачко: Es ist eine Schande für mich), наћи ћемо, да и овај акузатив бележи лице, на које се односи радња или стање. С тога би згодније било уврстити га у самостални акузатив ближег односа (acc. respectus). У самостални акузатив ваља уврстити и акузативе уз глаголе (тачка 5.): „боловати, дангубити“, затим „јесам и бити“ с прилозима „мило“, „жао“, „жалије“, јер акузатив је овде управо „повод“ или „узрок“ жалости, бола и дангубе, а не објекат. Тако исто имамо самостални акузатив за однос уз глаголе (тачка 7.): „ићи, доћи итд.“ у којих значење ближега односа прелази у значење циља.

¹ У прилог акуз. објекта могло би говорити само то, што акузатив-објекат, кад се пориче глаголска радња, долази у генетив. Али пример: „Јер девојак' није стид певати“ због својега сингуларитета, није поуздан; у примеру: „Не била (м. не било) вас вашег брата жеља, како мене и брата мојега“ тешко је одредити, да ли су ти облици акузативи или генетиви; ну несумњиво је акузативни облик у примеру: „Тако ме аратос не било“.

² А. Попов „Синт. извѣд.“ стр. 147.

На стр. 29. (и 27.) поправља се у „штампарским погрешкама“ тачка в.) *непрелазни* са 6. *средњи*. Из каквога се узрока замењује „непрелазни“ са „средњи“, не знамо. Узмемо ли на ум поделу глагола, по којој они могу бити:

1. субјективни,	}	непрелазни
2. објективни:		
а.) уз које не стоји предмет у акузативу, већ у ком другом падежу с предлогом или без предлога;	}	прелазни
б.) уз које стоји предмет у акузативу,		

видимо, да је писац без икакве потребе чинио ту исправку. На такву исправку навела га је само његова подела у § 92., у којој, као што се види, није се умео сам наћи. У осталом има међу тим глаголима и таквих, који су узрочни, а нису постали од средњих, већ од повратних, као: „*наштити, најести, расилакати*“, који, добивши уза се акузатив за објекат, одбацују повратну заменицу „се“; глагол пак „*иобудалити*“ употребљава се и као прелазни и као непрелазни.

Само правило (§ 22, 6.), за које вреди опет Вуково „сила којешта сметено и замршено“ гласи поправљено: „6.) *средњи* (пређе непрелазни) глаголи, који казују радњу, коју врши подмет посредно, то јест преко другог, постају прелазни и имају четврти падеж (узрочни — каузативни глаголи)“. Ко је тај подметов посредник, писац не казује. Можда је тако и боље: треба се мало и помучити и нагађати. Најпосле нам писац јасно каже и српски и латински, зашто је морао тако скројити горње правило, јер: „*Такав је употреба због краткоће у говору (breviloquentia)*“. Кад је већ преписао све примере из Ђорђевића и Дивковића, могао је и овога пута преписати њихово јасно правило, а ако то није хтео, могао је оно правило из немачке граматике (Es wird in das subjective Verbum der transitive Begriff eines Machens, Bewirkens, Hervorbringens gelegt) употребити, које је примењено у објашњењу првога примера: „*Изгорје ти мајку огањ живи (то јест: огањ учини да мајка изгори)*“.

У § 22, 8. требало је одвојити акузатив у реченицама без глагола од акузатива у реченицама с глаголом и казати у правилу, да се први казује именицама, а други личном заменицом трећег познатог лица. Јер по правилу излази, да тај акузатив може бити само од поменуте личне заменице, а у примерима видимо и именице. Према тој подели могао се распоредити и њихово употребљавање. У првим реченицама имамо акузатив од именица за поздрав, за показивање и нуђење, а акузативу „га“ обично је место у реченицама, које исказују клетву, злу жељу, чуђење. Први је акузатив без икакве сумње

самосталан (независан), а о другом тврди то и г. Лукић, и ако нехотице, јер вели: „Четврти падеж личне заменице трећег познатог лица стоји сувишно (илеонастично)“, може се дакле избацити из реченице, а да се њен смисао ни у колико не поремети. С тога мислимо, да овим ускличним акузативима није место у одељку о спољашњем објекту. Што се тиче акузатива „га“ утврђује нас у томе и независни положај етичкога датива у реченици, с којим се у том погледу подудара усклични акузатив „га“. Ако бисмо баш хтели, да акузатив „га“ сматрамо за објекат, могли бисмо га уврстити само у унутрашњи објекат, чија је функција по апстрактности и формалном значењу с њиме слична; јер и овај акузатив „га“ служи за појачање глаголескога значења. Ну баш ова адвербијална служба упућује нас, да овоме ускличном акузативу нађемо место у § 26, и да му ту одредимо тачку 2.), а акузатив адвербијални да ставимо у тачку д.) Нека г. Лукић испореди у латинскоме језику унутрашњи објекат показаних заменица средњега рода: *id laetor* (али *haec re laetor*), *id studeo* (али *huic rei studeo*), *hoc dubito* (али *de hac re dubito*), па ће нам признати, да ће се на предложену тачку г.) с ускличним акузативом „га“ лепо наслађати тачка д.) (садашња г.), пошто на заменице „што, то, оно“ прелази радња, која не би прелазила на ствар, коју замењују.

Како се у § 110, Нап. помиње употребљавање прилога „на“ као императива, не би било с горега, да се у овом § 22. навео и самостални акузатив за нуђење, што иде уз тај прилог у реченицама без глагола (на пр. „На, девојко, ко прену од злата“. „Нај теби, царе, срдачку.“)

У § 23. треба у правилу: „*Два четврта падежа, од којих је један спољашњи предмет, а други прирок...*“, казати „прироково име (предикатив)“ место прирок.

У § 24., скројеном по Дивковићу, треба спојити правило о личном и стварном објекту с напоменом. У место: „*Два четврта падежа спољашњег предмета, од којих је један четврти падеж лица, а други какве заменице у средњем роду*“ треба казати: „*Два четврта падежа спољашњег предмета, од којих је један четврти падеж лица, а други ствари...*“, па везати примере из напомене за примере уз правило.

У § 25. треба избацити из правила „уз прелазне и“; јер уз прелазне глаголе долази само спољашњи, а не унутрашњи објекат. Унутрашњи објекат долази само уз непрелазне (и то неутралне) глаголе, којима за потпуну мисао није потребан објекат. Ако имају уза се унутрашњи објекат, служи он само за појачање глаголескога значења. У опште не треба мешати синтаксу са стилистиком, која за своју „*figura etymologica*“ може узимати ма који од та два објекта, али то не сме чинити синтакса. Према томе мора се избацити и пример: „*Бразду бразди*“, у коме је „бразду“ спољашњи објекат као резултат радње „бразди“, и као такав остаје он после свршене радње; а то би се још боље ви-

дело, да је пример цео: „Бразду бразди, воду мами“. Што се тиче примера: „Тешке путе да иштујем, тешке броне да бродујем“, спада он и по глаголу и по атрибуту, што стоји уз акузатив, у Нап. 1. § 22, 2.

У § 27. изнео је писац у кратко адноминалну и аблативну страну генетива; ну употребљаваће тога падежа не изводи према изложеном његовом значењу. Шта више, одустаје од онога правца, кога се држао при излагању функција акузатива. Писац вели: „Генетив (треба генетив) стоји: 1.) уз именице, 2.) уз придеве, 3.) уз глаголе, 4.) уз прилоге и усклике и 5.) као независан“. Тај је пут неподесан и с научнога и с практичнога гледишта. С научнога гледишта неће успети, да на овај начин тачно изложи његову адноминалну и аблативну страну, а да из једне не улази у другу. С практичнога гледишта морао је сам опазити, да није могао везати генетиве искључиво за оне врсте речи, које је истакао. Тако видимо, на пр. у одељку: „Други падеж уз именице“ у науци о генетиву партитивном, да он стоји уз именице, заменице, уз просте (!?) и збирне бројеве и уз прилоге. Пут којим је пошао у акузативу најподеснији је за школу. Јер само на тај начин, ако се тачно изведе, може имати ученик пред очима јасну слику свију генетивних функција као атрибута, објекта и адвербијалних одредаба, а то је баш оно, за чим настава тежи.

У § 28. боље је метнути најпре „имаоца“ па иза тога ставити у заграде (лице или ствар). Неисправно је „чији је што“, јер оно „што“ мора се тачно обележити. За чудо, што се у тој неодређености слажу сви писци уџбеника (Новаковић, Дивковић и Живановић). Дефиниција посесивног генетива гласи у Ђорђевића (ор. cit. стр. 98. α.): „У генетиву стоје имена, која именују онога, који има предмет, исказан главном речју“. Према томе могла би се Лукићева одредба посесивног генетива дотерати овако: „Присвојни генетив показује имаоца (лице или ствар), коме припада оно, што се казује главном речју“. Тако исто не ваља: „Припадање се казује“, треба да стоји: „Имаоца се казује“. Све остало што иде, наћи ћемо у Дивковићевој синтакси¹ само у другом реду (стр. 45—47.) с домцима из мало пре поменутих уџбеника, из којих су и примери узети. Али и ту није обраћена пажња, да примери

¹ Понајвише с оваком тачношћу:

Дивковић (Sint. § 125.): „Svega sela ovce a kneževu zvonce. Ovdje se i za ovce i za zvonce kaže, da pripadaju, i to: ovce selu a zvonce knezu; ali za ovce se to kazuje genitivom, jer stoji uz substantiv selo dodatak sve, a da zvonce pripada knezu, kazuje se posjedovnim pridevom kneževu, jer nema uz substantiv knez dodatka“.

Лукић (§ 28, 3.): Свега села овце, а кнежево звонце. Овде се и за овце и за звонце каже да припадају и то: овце селу, а звонце кнезу, али за овце се то казује генитивом, јер стоји уз именицу село додаток све, а да звонце припада кнезу, казује се присвојним придевом кнежево, јер уз именицу кнез нема додатка.

www.одржавају правилу, јер су као посесивни наведени у примерима субјективни генетиви; на пр. § 28, 3.: „*Леп је зоре осмејак, леп је дана огрејак*“. „*Тек што она осети силу ватре*“ (в. нашу напоm. уз § 29.).

У § 29. везао је писац субјективни генетив само за глаголске именице, а изоставио је именице, изведене од придева, које као својство, особину или каквоћу именују оно, што значи употребљена основа. Генетив уз такве именице именује носиоца онога, што се казује главном речју. У том случају стоји генетив према главној речи као подмет према именскоме прироку, у коме би био предикатив придев, од којег је изведена главна реч; на пр.: „*Љепота младе моме*“ (= Млада је мома лијепа). „*Тек што она осети силу ватре*“. „*Познавши сладост слободe*“. „*Не могах се примакнути од висине вите јеле, од брзине жубор-воде, од љепоте младе моме*“. Писац наводи само примере у којима стоји субјективни генетив као атрибут уз глаголске именице, ну међу њима опет један погрешан: „*Сваки је сузе радости брисао*“. Зар је „сузе“ глаголска именица? Генетив „радости“ није субјективан, већ експликативан, а овај писац и не спомиње у својој књизи, ма да он није редак. Тај генетив мора бити њему познат из латинске синтаксе, и то под именом: „gen. explicativus или definitivus или appositivus или descriptivus или epregeticus. Општем имену, исказаном главном речју, додаје се посебно име у генетиву као знак на питање какав? чега? на пр. „а десна под именом Влашића и Цера иде к Љешници“. „Које ли је доба ноћи?“. „Не дајте се у јарам ропства ухватити“. Место њега употребљава се и присвојни придев, кад је он без додатка.

У § 30. могао је доћи и који пример објективног генетива, који би одговарао објекту у инструменталу и у падежу с предлогом; на пр. „Господар мој узима од мене управљање куће“ (= управљати кућом). „С договором кућана продаје (т. ј. старешина) све што је за продају“ (= договарати се с кућанима).

На ово, што нам г. Лукић прича у Нап. 3. о субјективном генетиву, одговорио би Вук: „да би он много боље и паметније учинио, да се другима не намеће за учитеља у ономе, што сам не зна“. Закукаће и г. Туроман, што његов ученик и наследник (у свачем) не зна ни најобичнијег правила из његове синтаксе. И имаће право, јер „*haud aequum facit, qui, quod didicit, id dediscit* (Plaut). Превазилази сваку меру, кад се и овакво правило износи у школској књизи: „*И субјективни (!!??) и објективни генетив, кад су без додатка, могу се заменити и појединим падежима с предлозима (предлошким изразима). Тако место: љубав оца каже се осим љубав очева и љубав премју (треба према) оцу; тако је и: љубав према (к) теби, љубав к (према) отаџбини итд.*“ Види се по примерима, да је нашега синтактичара љубав толико засленила, те није видео, што је написао. Може ли се ма који од тих предлошких израза

предговорити у субјекат, ако љубав заменимо глаголом љубити? Не верујемо, etiamsi Cato dicat!

У § 31. износи се: *Други падеж за каквоћу* (genitivus qualitatis). Дефиниција тога генетива гласи у Туромановој синтакси (III. изд. § 191., којим се г. Лукић служио) овако: „Генитивом ког супстантива, кад уз њега стоји атрибут, казује се каквоћа или својство предмета ког“. У Лукићевој гласи прекројена овако: „Генитивом именице које, само кад уз њу стоји придев (какав?) или заменица (каква?), казује се каквоћа или стање (какво?) предмета ког(!?)“. Не види ли се овде јасно, да су ови примерци дефиниција „*par nobile fratrum*“ (Hor.) или као што Немци кажу: „*Ein Paar jauberer Brüder*“. А већ језик у њима прави Ellendt-Seuffert-ов. Зар се свако *ein, eine* преводи с немачкога на српски заменицом „који“? Шта би рекао Вук? Оно, што ј’ казао Светићу: „да би он много боље и паметније учинио, да је гледао, говорни језик сам боље да научи“.¹ А кад би видео оно вешто прекрајање туђих правила, додао би: „да је у томе послу фушер“.² — Као атрибут може уз квалитативни генетив стајати само придев у неодређеном облику (сем придева који га немају) или придевна заменица (и то за присвајање, за показивање или за каквоћу); стање може бити само пролазно, и то не предмета ког, него главне речи.

У § 32, вели писац: „Именски партитивни генетив стоји: б.) уз заменице“. (Зар уз све без разлике?) — У бројевница требало је разликовати одређене и неодређене, а у простих придевне и именичке. Није обраћена пажња, да се уз придевне бројевнице један, два, оба, три и четири казује партитивни генетив само личним заменицама. — Из тачке г.) треба избацити „уз 1. и 4. и. једн. заменица средњега рода: што, штогод, нешто; ово, то, оно“ и пребацити то у тачку б.) па оставити у тачци г.) само неодређене бројевнице заменичке основе.

У § 34, а. 1—3. све су тачке исправно преписане из Ђорђевића (ор. cit. стр. 113.) сем тачке 3.) „уз глаголе повратне и трине“. У наведеним примерима нема ниједног, у коме би генетив долазио као допуна после повратног глагола; тако исто нема ниједнога, у коме би глагол стајао у сложеном тринном облику. Сви примери износе глаголе, којима је тринно стање обележено додавањем повратне заменице „се“ њиховим активним облицима. Загледамо, дакле, боље у Ђорђевића и ту стоји: „в.) уз глаголе повратно-трине“, дакле место „и“ везица „—“. Да ли је ту неразумевање ствари или неатност у преписивању, у разбирање тога нећемо улазити. Вук би просто казао: „фушер“.

У чланку под б.) није довољно казати само: 1.) уз глаголе: *имати, узети итд.*, 2.) уз глаголе: *тражити, искати итд.* Јер уз глаголе под 1.)

¹ Вук Ст. Караџић: Скуп. грам. и полев. списи књ. 3. св. 1. стр. 35.

² Ibidem. стр. 126.

долази објекат, од кога се мисли само неки део, а уз глаголе под 2.) долази објекат, и то не за неки део, него за цео предмет, али у неколико ограничен, као само привремен. Ну преко овога јаснога излагања Борђевићева (ор. cit. стр. 115.) прелази г. Лукић, ређајући само глаголе из његових правила. За јуристу таква кова, који онако вешто креше параграфе, има и Вук (ор. cit. стр. 126.) своју одредбу.

Из чланка о објективном генетиву (§ 34, 2.) треба издвојити тачку в.) о финалном генетиву и метнути је засебно као предазну испред објективног генетива. За тим издвојити из исте тачке в.) глаголе „машити се, примити се, држати се, хватити се“ и додати их повратним глаголима под а.); јер ови глаголи, и ако су по значењу блиски онима, уз које долази финални генетив, имају ипак уза се објективни генетив, што ће нам најбоље потврдити значење и служба тих генетива. Финални генетив показује предмет, до кога се пружа кретање, или који се достижује радњом глаголском; а тога у глагола машити се, примити се, држати се, хватити се нема; јер генетив уз њих одговара акузативу стварнога објекта у двогубом акузативу, а заменица „се“ уз њих заступа акузатив личнога објекта.

Тако исто треба из чланка 2. издвојити тачку д.). Премда неки сматрају *gen. pretii* као специјалну варијацију генетива за индиректни објекат, наше је мишљење, да је он специјална варијација квалитативног генетива у функцији предикатива (на пр. „Красна си ти стаса и узраста“. „Какве си вере?“). Ову функцију врши и *gen. pretii*, с тога му није место у чл. 2. Где му је најзгодније место, казаћемо одмах. Ако испоредимо акузатив у реченици: „Ваља стотину дуката“ с генетивом у реченици: „Вриједи царева града“, види се, да им је значење исто. Како је г. Лукић акузатив за меру, количину и вредност убројно у самостални (независни) акузатив уз остале адвербијалне одредбе, биће најбоље, да се и брат му „*gen. pretii*“ поред осталих одредаба крироку смести у § 36.

О генетиву уз одрицање може се казати, да је као копија Борђевићева чланка (ор. cit. стр. 123—128) исплао доста угледан. Само треба ставити у Нап. 1. (ђ. 1.) „уз трпно-повратне“ место „уз трпне“ и у 2. г.) додати после „удаљавање“ још и „страх и стид“.

(СВРШИЋЕ СЕ)

В. Малина.

Б Е Л Е Ш К Е

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Нова теорија о постанку вулкана. — У једној од последњих седница Академије Наука у Паризу *Armand Gautier*, члан исте, изнео је занимљиву теорију о узроцима већине земљотреса и вулканских појава.

Без обзира на близину мора и без икаквог утицаја растопљене масе у дубокој утроби земљиној, он разјашњава, да они страховити и неизмерни гасови који из живих вулкана куљају, постају, не услед уображеног притиска околних слојева који су у близини вулкана нити услед близине водене (морске) масе, него сасвим просто, природно, тако рећи сами од себе, и то у дубоким стенама земљине коре, а нарочито у граниту.

Дубина стварања тих гасова није знатно велика. Она може бити релативно врло мала. Постанак вулканских гасова по овој теорији је далеко изнад површине растопљене масе, што се у земљи испод чврсте коре замишља. Рачунајући да на сваких 30 метара дубине и температура расте само по 1° С. излази, да је у дубини од 30 километара температура тек 1000° С. што још не значи, да су сви метали и остали чврсти састојци земљине коре растопљени. Без сумње се та дубина мора узети два три па и четири пута већа т. ј. 60, 100 па и више километара.

А дејство растопљене земљине масе са оваке дубине као и притисак околних слојева на течну утробу морало би бити много и много другојаче него што се јавља у већини еруптивних случајева.

Поред ових разлога навела је научењака *Gautier*-а на нове мисли и закључке поглавито појава коју је запазио при загревању једног одломка стене од гранита и то загревањем само до црвеног усјања.

Гасови који се при том загревању одвајају, готово су истога састава као што су и они које је похватио *Lacroix* на Мартинику, приликом скорањих ерупција, а које је *Moissan* тачно анализирао.

На температури од 500° до 600° С. из гранитне стене се развија извесна количина водене паре, која се редовно налази у овој стени као њезин потребни састојак. Ова водена пара на поменутој температури веома јако дејствује на гвоздене и друге соли које се у истој стени налазе, те проузрокује хемиске реакције, а резултат је свега тога развијање разних гасова као:

водоника, азота, угљен моно и диоксида, сумпор угљеника и т. д. те се сви ти нови гасови помешају са воденом паром.

Све ово потврђује анализа гасова који су ухваћени на планини *Pelée* и код већине других вулкана.

Да би што очевидније доказао истинитост своје теорије *Gautier* је извео занимљив рачун, како гранитна стена, и ако у себи скрива врло малу количину воде, ипак та незнатна количина у маломе комаду, чини врло велику запремину исте, кад се узму у обзир огромне масе гранитних стена које састављају већи део земљине коре, у околини извесног вулканског предела.

У кубноме метру гранита нашао је да има само 26 грама воде; али у кубноме километру истога камена има 26 милијарда куб. сантиметара или 26 милиона куб. десиметара (литара) или 26000 кубних метара воде; а то је толика количина, да се од ње може произвести милијарда кубних метара или управо куб. километара магле — водене паре — под нормалним атмосфер. притиском и на температури од 15° С.

Према томе, може се приближно извести закључак о страшином дејству које мора произвести толика маса водене паре кад се иста налази под огромним притиском и на температури 100°, 200°... 800° — релативно према дубини у којој се иста налази.

У осталом, а шта је један кубни километар гранитнога камена према огромној маси ове стене која из основа саставља једну целу планину или планински силет?... Он је тако рећи као једна опека према каквој великој грађевини.

Овој води која се одваја из куб. километра гранита, *Gautier* додаје још минимум 4 милиона куб. десим. или литара оне воде, која постаје сагоревањем водоника, што се једновремено ствара са осталим несагорљивим гасовима: дакле свега минимум 30000 куб. метара — с претпоставком, да у томе простору нигде нема сталожене воде у резервоарима из којих не може да отиче што би био врло редак случај. —

Што се тиче узрока ради кога потиче то загревање у маси гранитског камена, *Gautier* доказује, да је томе узрок страховито трење које с времена на време постаје стропоштавањем и роњењем у пећинама земљине коре, па ма то и не било у великим дубинама, где и природна топлота иде свему томе у прилог.

Ово роњење и стропоштавање проузрокује рушење постојеће равнотеже и један поремећај на једном месту изазове други на оближњем месту итд. без прекида се премешта трошници материјал, једначи и ремети равнотежа и без прекида се мора стварати све већа и већа топлота, која немајући одушке да се губи, неминуовно изазива стварање све већег и већег напона и умножавање разних гасова и водене паре, док све то не прокрчи и не нађе одушке — вулкан.

Ова занимљива теорија још није потпуно усвојена од компетентних геолога, и без сумње је да ће иста изазвати још занимљивијих противуразлога; али ради њезиног лаког разумевања, сматрамо за умесно да са њоме упознамо и наше читаоце.

Н. В.

*

Претпостављени бројеви. — Осим бројева који престављају вредност појединих новаца, поштанских марака и бројева који означавају какву меру,

постоји необјашњен обичај код разних народа, да се води рачуна још о појединим бројевима и да им се даје извесно првенство те се на исте обраћа особита пажња, сматрајући их било као сретне или као несретне бројеве.

Ма да нема никаквога оправдања, зашто се поједини бројеви воле или мрзе, ипак је занимљиво знати на које се бројеве обраћа ова пажња у појединим крајевима на земљиној површини.

Сви народи без разлике воле бројеве 2, 3 и 5 као и њихове производе: 4, 8, 16... 9, 27, 81... 25, 125, 625 итд. Једини изузетак у овоме праве народи мухамеданске вере. Они избегавају број 3. Он се приметно чак мрзи у целој Турској и у Персији. Тек по где-где у Египту се опажа, да се на њ не обраћа пажња.

Расположење осталих народа није подједнако ни према бројевима 2, 3 и 5 као ни према њиховим производима. На пример Французи и други народи романскога порекла више воле оне предмете на којима се огледају бројеви 2 и 5, док се број 3 напушта, али се не избегава нити мрзи као код Мухамеданаца. Енглези претпостављају предмете у којима се оличавају само бројеви 2 и 3, а број 5 се избегава. Немци пак воле оне предмете у којима су оличени 3 и 5, а број 2 избегавају.

Све азијатске расе, осим Мухамеданаца, а нарочито Индијанци, воле број 2 и његове сопствене производе (4, 8, 16, 32...). Кинези на против — ваљда једини у Азији — слажу се с народима романског порекла и воле бројеве 2 и 5.

Број 7 се избегава: код Француза, Немаца, Американаца, Швеђана, Норвежана и Индијанаца. На против код Руса и свих словенских народа тај број је више мање симпатичан. Као год што је код Мухамеданаца број 3 одвратан, тако је код словенских народа број 7 омиљен.

Што се тиче већих простих бројева, на њих се у опште не обраћа већа пажња. Само народи шпанскога порекла и на њих обраћају извесну пажњу. Тако се број 11 радо употребљује у Салвадору; број 17 у Мексику; број 19 у Шпањолској, а број 31 на Филипинским острвима.

Становници Хавајских острва особито воле број 13, док на против сви Хришћани без разлике мрзе исти број и сматрају га као посредника и предсказивача какве несреће.

Предрасуда о броју 13 је тако велика и толико дубоко укоревена у крви и духу хришћанства, да има случајева кад ученик долази у школу, или човек ступа у друштво, повире у собу, и ако види да ће он бити тринаести, врати се и чека пред вратима још једног друга, на онда уђу заједно да их буде 14; не сачека ли још једног друга, често се враћа кући. **Н. В.**

*

Колико траје један трентај очију. — Ово питање, ма да изгледа просто, ипак није лако решити.

Научењак *M. Garten*, који се је упустио у детаљно проучавање кретања очију и његових делова, покушао је да реши ово питање; и пре годину дана изнео је ове резултате до којих је дошао.

Број трентава здравог и нормалног ока с почетка може, за иста времена знатно варирати, и то према занимању или према разном душевном расположењу. Кад је пажња јако појачана, и. пр. за време радозналост читања,

они су фиксирани и постојано отворене по неколико минута узастопце. После ове, тако рећи, мирне периоде, неизоставно наступи убрзано трептање.

Што се тиче средњег трајања једног трептаја, *M. Garten* је нашао да оно траје четири десета дела (0,4) једног секунда.

По његовоме доказивању, трепавице се пењу скоро четири пута брже него што падају; а за време једног трептаја, очи су потпуно затворене само 17 стотинитих (0,17) делова једног секунда.

Ради тога нам је немогуће да обичним гледањем све то у појединостима опазимо. Једино што можемо приметити један целокупан трептај. **Н. В.**

*

О водонику у атмосфери. — Недавно је доказано, да у атмосфери стално има малих количина слободног водоничног гаса, и то 11—18 см.³ на 100 литара. Француски хемичар А. Готје (*Gautier*) трагао је за пореклом његовим, па је дошао до ових резултата, саопштених у Париској Академији. По Готјеу, атмосферски водоник је пореклом из земљине изнутрице. Одакле одлази он нешто са вулканским гасовима, а нешто се ослобађа из минералних вода, нешто пак непосредно из стена. Готје избио је из средине једне велике гранитне стене један комадић, па је добио тим путем из једног килогр. ситно строшеног материјала, при употреби фосфорне киселине, поред других гасова, 75 см³ водоника. Кад није употребио киселину, него грејао стеновити материјал у присуству водене паре до 300° С, добио је Готје 46 см³ водоника. Да је водоник сталан састојак атмосферског ваздуха доказао је и амерички професор Дуер (*Dewar*), који је пре неколико година успео да претвори водонични гас у течну, па и чврсто стање. **П. М. И.**

*

Будућност калција. — У кречном камену, мермеру, креди налази се метал калције сједињен са угљеном киселином, па ипак је он до скоро сматран као реткост, јер је сировљан у са свим малим количинама. Ну, од како је Моасан саградио електричну пећ, успео је овај научник, користећи се високом температуром електричне струје, да производи калције у већим количинама. С тога је оправдана нада, да ће овај, у својим једињењима веома распротрањени метал стећи и већу практичну употребу. Моасан је, упоређујући недавно хемиски чист и кристалисан калције, доказао да је овај метал беле, сјајне боје и да кристалише у коцкама. Жута боја калција, која је до сада сматрана као карактеристична, долази од једињења његова са азотом из ваздуха. Ово једињење, калцијев нитрид, које се добива сировођењем азота преко загрејаног калција, обећава веома много. По Моасану, оно ће да буде полазно градиво за грађење амонијака у великом, јер се са водом распада тако, да гради амонијак. Према томе, овај ће препарат имати сличну улогу као калцијев карбид, који даје са водом — као што је познато — ацетилен. Ова је чињеница од огромне важности, јер ваља имати на уму, да је за сада главни извор добивању амонијака она водњикава течност — амонијачна вода — која се одваја при сухој дестилацији каменог угља, као узгредан производ у фабрикама светљива гаса. Будући се у каменом угљу находи, тако рећи, фосилни азот, везан некадашњим биљкама, то ће, по свему изгледу, калције да замени биљке у посредничкој улози за везивање азота. Моасан ставља у изглед још једну веома важну употребу калцијева нитрида, која је у овоме

цијанид. Кад се калцијев нитрид жари са угљеном, добива се калцијев цијанид, а из овога може се ласно справљати калцијев цијанид, који задобива у последње време све већу употребу за извлачење злата. Из ступаних златоносних стена, из којих је злато извучено и. пр. живом, одвајају се с великим успехом последњи остаци његови помоћу калијева цијанида. **И. М. И.**

*

Мирис као средство за дезинфекцију. — Хемиска основа свих мириса је, као што је познато, етерично уље, које се добива или из природне готовине, цеђењем, извлачењем и дестиловањем из цвећа и лишћа, или пак у новије време и хемиским путем. Уопште, хемиска синтеза проналази сваким даном све новије путеве за производњу вештачких мириса. Ну, ма како да је добивено, такво мирисно уље представља по хигијенском листу „Лансету“, снажно средство за убијање кухних клица; слично карболној киселини, оно садржи у себи својство да дезинфикује у приличној мери. Ова се особина оснива на томе, што поменута мирисна уља привлаче из ваздуха кисеоник, градећи са њим нестална једињења, из којих се кисеоник ласно одваја и тиме дела дезинфикујући. У овом смислу делају терпентин, уље из борових четина, еукалиптуса итд.; на овој чињеници оснива се, вероватно, лековитост ваздуха у четинарским и еукалиптусовим шумама. Истина је да много женскиње претерује у употреби мириса; многи људи сматрају парфимисање као женски посао. Па ипак се, посве природно, истиче питање, зашто не бисмо учинили своју околину пријатнијом за чуло мириса, као што веселимо око бојама, а ухо музичким тоновима? Свако чуло трпи под утицајем непријатних надражаја, и зашто га не бисмо тада чували? Ну, употреба мириса за цену марама може да врши још једну важнију задаћу, а не само да голица чуло мириса. Цена марама може често пута да буде седиште кухних клица, које тамо доспевају из уста и носа; зашто се не би дезинфиковала марама употребом мириса, који је антисептичан? То би било, заиста, у духу модерне хигијене. С тога не треба олако осуђивати људе, који носе парфимисане мараме, јер они тим спречавају кадшто ширење заразних клица. (Allg. Deutsche Lehrerzeitg. 1902.).

И. М. И.

*

Китајска угљашта. Према истраживањима америчког рударског инжењера Драка, угљена рудишта у Китају су неиспринна. Дужина им је преко 800 км., а средња моћност 6—10 метара. По рачуну Дракову, укупна количина угља, који се може извадити из ових угљашта, износила би 350.000 милиона тона. Како се данас троши угаљ, ова би количина могла да снабдева цео свет кроз неколико столећа. По мишљењу Дракову, богатство Китаја угљем много је веће, него што се за сада узима.

И. М. И.

ЈАВНА ЗАХВАЛНОСТ

Господин Јован Жујовић, професор Велике Школе и сенатор, изволео је поклонити школи у Неменикућама:

Један дивно израђен двокрилни орман за канцеларију;

Двадесет разних историјских слика, и

Једну стотину разних књига за школску и ђачку књижницу.

Госпођа Софија Бујовић, поклонила је такође школској књижници у Неменикућама:

„Хришћански Весник“ за 1901 год. — 8 свезака и

„Домаћину“ лист за 12 год.

Госпођа Савка М. Жујовић, поклонила је 27 таблица за поклањање сиромашним ђацима школе неменикућске.

Овим просветним добротворима, Школски Одбор школе неменикућске заједно са наставницима изјављује своју благодарност, жедећи им сваку срећу и напредак.

Бр. 3.

8. јануара 1903. год.

у Неменикућама.

Одбор основних школа у Неменикућама.

Господин Министар просвете и црквених послова *Лука Лазаревић*, приликом своје посете Учитељске Школе у Алексинцу, 30. децембра 1902., са господ. *Петровићем*, сестрићем Њен. Величанства Краљице, изволели су поклонити сиромашним ученицима ове школе по 20 дин. (свега 40 дин.) — на што им уирава, у име наставника и ђака ове школе, изјављује своју топлу благодарност.

Из канцеларије управе Учитељске Школе у Алексинцу, 12. јануара 1903. год.

О овогодишњој прослави Св. Саве уписали су се за утемељаче Фонда сиромашних ученика и ученица добродолске нар. школе и положили прву отплату улога у суми од (10) *десет* динара: Јанко Глишић, председ. суда, Стеван Гитарић, Михаило Милутиновић, Милоје Милутиновић, Иван Милутиновић и Димитрије Милутиновић, грађани из Доброга Дола.

У име сиромашних ученика и ученица изјављујем топлу захвалност тим добрим људима, као и свима који су на тај дан приложили што овоме Фонду.

Бр. 14.

16. јануара 1903. г.

Добри Дб.

Управитељ народ. школе
у Добром Дола,
Вој. Р. Младеновић

Г. Радивоје Ј. Јовановић, писар зајечарског првостепеног суда, као искрени пријатељ српске народне просвете, поконио је овдашњој школској књижици 12 комада разних књига одличне садржине у већој вредности.

Одбор школе бучјанске у срезу зајечарском, овим изјављује племенитом дародавцу своју најискренију захвалност.

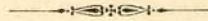
Бр. 2.

22. јануара 1903. год.
у Бучју.

Пословођа,

Тешман Р. Никлић
учитељ.

Председник шк. одбора,
Ник. Думитровић

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Препилата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (Министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писца, враћају.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК Д-р МИХ. Р. ПОПОВИЋ
Луђевичина ул. бр. 21.

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА